

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE
CİNSİYETLERİN SÖYLEM ANALİZİ VE DİN**

FATMA EROĞLU GENÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MEHMET BAYYİĞİT**

KONYA-2017

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma EROĞLU GENÇ
	Numarası	118102061006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe Ve Din Bilimleri/ Din Sosyolojisi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet BAYYIĞIT
	Tezin Adı	Atasözleri Ve Deyimlerde Cinsiyetlerin Söylem Analizi Ve Din

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Atasözleri ve Deyimlerde Cinsiyetlerin Söylem Analizi ve Din” başlıklı bu çalışma 10.03.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Mehmet Bayyığıt	
2	Prof. Dr.	Ertan Özensel	
3	Yard. Doç. Dr.	Arif Korkmaz	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma EROĞLU GENÇ		
	Numarası	118102061006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe Ve Din Bilimleri/Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Atasözleri Ve Deyimlerde Cinsiyetlerin Söylem Analizi ve Din			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Fatma EROĞLU GENÇ

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma EROĞLU GENÇ		
	Numarası	118102061006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet BAYYIĞIT		
Tezin Adı	Atasözleri ve Deyimlerde Cinsiyetlerin Söylem Analizi ve Din			

Toplumların değer yargılarını ve hayat felsefelerini dürüst bir biçimde yansıtan ve yüzyıllar öncesinden günümüze aktarılmış halk edebiyatı ürünlerinden olan atasözleri ve deyimlerde, cinsiyetlere dair pek çok mesaj ve yargı bulunmaktadır. Cinsiyet temalı, 263 atasözü ve deyimnin nitel bir araştırma metodu olan söylem analiziyle incelendiği çalışmamızda, Türk kültüründe cinsiyetlere verilen değer ve toplumsal roller tartışılmıştır. Bu çerçevede, tüm dünyada süregelen kadın temalı tartışmalara da atıflar yapılarak geleneksel yargıların güncel okumaları ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Dindar bir toplum olan Türklerin, geleneksel kodlarında yer alan kadın ve erkek algısının, ne denli dini etkiyle şekillendiği tarihsel süreç ve günümüz bağlamında analiz edilmiştir. Sonuç olarak kültürümüzle ilgili tartışmaları, Batı merkezli bir bakışla sürdürmenin, tüm birikimi gözden çıkaran oryantalist sonuçlar doğurduğu; buna karşın savunmacı ve duygusal tavırların ise değişen şartları yorumlama sürecinde tıkanıklıklara neden olduğu ortaya konmuştur. Türk atasözleri ve deyimlerinde bugün için kabul edilmesi mümkün olmayan ve işlevsiz kalmış sözlerin bulunduğu ifade edilmiş, öte yandan hem kadın ve erkeğin hem de tüm toplumun ihtiyaçlarına cevap veren ve pek çok sosyal sorunu hiç başlamadan bitirme kabiliyetine sahip öneri ve mesajların da bulunduğu belirtilmiştir. Kültürde bulunan kadına karşı ayrımcı ve irite edici ifadelerin büyük bir kısmının, İslami ilimler açısından kaynak değeri olmayan ve subjektif bilgi sayılan menkıbe ve uydurma rivayetlere itibar eden halk dindarlığı eliyle beslendiği ortaya konmuştur. Dolayısıyla dini öğrenmede, yorumlamada ve anlamada yapılan hataların, dinin hedeflemediği sonuçlar doğurduğu ve yanlış dini öğretilerin mevcut hatalara kaynaklık ettiği ifade edilmiştir.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Fatma EROĞLU GENÇ		
	Student Number	118102061006		
	Department	Philosophy and Religious Sciences / Sociology of Religion		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	PROF. DR. Mehmet BAYYİĞİT		
Title of the Thesis/Dissertation	Discourse analysis of genders and religion in the proverbs and idioms			

There are many messages and judgements in proverbs and idioms which are part of the folk literature and reflect life philosophy and value judgement of societies. In our study, discourse analysis was applied to 263 proverbs and idioms which include gender themes and social roles and values of gender in Turkish culture are studied. In this context, referring to international female themes discussions modern readings and evaluations of traditional judgements were studied. In which extent Male and female perceptions in traditional codes of Turks, as being a religious society, effected from religion were studied. In conclusion, it is revealed that continuing the cultural discussion from a Western perspective, ends up in orientalist while defensive and emotional behaviours occlude interpretation of changing conditions. There are unacceptable and non-functional proverbs and idioms. There are also Turkish proverbs and idioms that meet the needs and capable of ending problems of both male-female and all society. It is revealed that large amount of discriminatory statements in the culture, fed by folk religion that is subjective and unworthy for Islamic source. Hence, mistakes that were made in teaching, interpreting and understanding of the religion, result in aims that the religion is not desire.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ	1
1. Konu	1
2. Amaç ve Önem	2
3. Evren ve Örnekleme	4
4. Sınırlılıklar.....	4
5. Yöntem	5
5.1. Söylem Çözümleme Süreci	8
5.2. Atasözleri ve Deyimlerde Cinsiyetlerin Söylem Analizi Süreci.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

ATASÖZLERİ VE DEYİMLER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Atasözü ve Deyim'in Tanımı	11
2. Atasözlerinin ve Deyimlerin Biçimsel ve Kavramsal Özellikleri .	13
2.1. Atasözlerinin Biçimsel ve Kavramsal Özellikleri	13
2.2. Deyimlerin Biçimsel ve Kavramsal Özellikleri	13
3. Türk Atasözleri ve Deyimleri Literatürünün Kısa Tarihçesi.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

ATASÖZLERİ VE DEYİMLER BAĞLAMINDA DİL-KÜLTÜR-DİN İLİŞKİSİ

1. Dil-Kültür İlişkisi	17
1.1. Atasözleri ve Deyimlerin Bireyler Üzerinde Bilişsel ve Duygusal Etkisi	21
1.2. Türk Toplumunun Atasözleri ve Deyimlere Bakışı	28
2. Din-Kültür İlişkisi	30
2.1. Kültürün Dokunulmazlığının İnanç Açısından Analizi.....	36
2.2. Kültürün Dokunulmazlığının Siyasi Açısından Analizi	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE CİNSİYETLERİN SÖYLEM
ANALİZİ VE DİN

1. Aile İçi İlişkilerde Anne-Baba-Evlatlar Arası Cinsiyet Rollerinin Analizi	46
1.1. Kadın ve Annelik.....	46
1.2. Erkek ve Babalık	58
1.3. Kadının Evlat Rolü.....	65
1.4. Erkeğin Evlat Rolü / Aile-Erkek Evlat İlişkisi.....	79
1.5. Akrabalık İlişkilerinde Cinsiyet Rollerini	85
2. Evlilik ve Evlilikte Karı-Koca İlişkilerinde Cinsiyet Rollerinin Analizi	95
2.1. Evliliğin Teşviki	95
2.2. Evlilik Yaşı.....	103
2.3. Evlenilecek Kızda Aranılan Özellikler.....	108
2.4. Evlenilecek Erkekde Aranılan Özellikler	113
2.5. Evlilikte Ailelerin Rollerini	115
2.6. Evlilikte Kadın ve Erkeğin Cinsiyet Rollerini.....	120
2.7. Çok Eşlilik.....	138
3. Herhangi Bir Role Gönderme Yapmadan Doğrudan Cinsiyetle İlgili Sözlerin Analizi	141
3.1. Bir Cinsiyet Olarak Kadınlık.....	142
3.2. Bir Cinsiyet Olarak Erkeklik	147
4. Diğer	151
4.1. Namus.....	151
4.2. Cinsiyetlerin Hayvan, Tabiat Unsurları ve Cansız Varlıklara Benzetilmesi	156
SONUÇ.....	160
KAYNAKÇA	167

KISALTMALAR

AKÜ: Afyon Karahisar Üniversitesi

Bkz.: Bakınız

bs.: Baskı

C.: Cilt

Çev.: Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

Ed.: Editör

Haz.: Hazırlayan

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

s.: Sayfa

ss.: Sayfa Sayısı

TDK: Türk Dil Kurumu

vb.: Ve benzeri

yay.: Yayınevi

yy: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Cinsiyet rolleri ve değerleri, bugün dünyadaki tüm toplumlarda önemli bir tartışma alanı olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Bütün kültürler, ideolojiler, inançlar kendileri açısından meseleyi tekrar yorumlamak ve açıklamak durumunda kalmaktadır. Tartışmaların büyük kısmı “kadın” üzerinde devam etmekte, modernleşme tecrübesiyle birlikte insan hayatını köklü bir biçimde değiştiren teknik gelişmeler ve sosyal dönüşümlerin kadının konumu üzerindeki etkileri sık sık gündeme gelmektedir.

Cinsiyet temalı tartışmalar pek çok Müslüman toplumla birlikte ülkemizde de önemli bir karşılık bulmakta, bunun bir sonucu olarak sık sık geçmişten getirilen yargılarla modern yargıların kıyaslanması mevzu bahis olmaktadır. Gelinek noktada yaşam tercihlerinde, inançlarını ve kültürel mirasını hala çok önemseyen Müslüman Türk toplumu, modern hayatın getirdiği yeni durumları ana ilkelerinden ödün vermeksizin inanç ve kültürel mirasına entegre edecek yeni ve özgün formüller üretmek zorundadır. Aksi takdirde ya kültürel değerler tümüyle gözden çıkarılmakta ve Batı kültürü, olduğu gibi ihraç edilmektedir ya da kültürün, işlevsiz kalmış ve uygulanamaz unsurlarının bile savunulduğu duygusal tepkiler ortaya konmaktadır. Çalışmamızda atasözleri ve deyimlerde kadın ve erkeğe dair mesaj ve yargılar, üretildikleri dönem ve günümüz şartları bağlamında değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan cinsiyetlere dair tartışmalar, iki cinsiyeti de ilgilendirmesine rağmen genellikle sadece kadınla sınırlandırılmakta, bu da parçacı bir bakış açısını beraberinde getirmekte ve ancak bütüncül yaklaşımlarla yakalanabilecek hassas noktalar gözden kaçmaktadır. Bu nedenle çalışmamıza kadınla birlikte erkek de dâhil edilmiş, cinsiyetlerin birlikte değerlendirilmesi sağlanmıştır.

Bu noktadaki temel tartışma konularından biri de Türk kültüründe cinsiyete dair roller, değerler, toplumsal hiyerarşi, aile ilişkileri gibi pek çok konudaki kabullerin, ne denli dini etkiyle şekillendiğidir. Yüzyıllardır İslam’ı din olarak benimsemiş bir toplumun, gündelik yaşam pratiklerinde cinsiyetlere dair tercihlerini

belirleyen etmenler ve bunların birbiriyle ilişkisi çalışmamızda değinilen konular arasındadır.

Son olarak yol gösterici öneri ve yönlendirmelerinden dolayı Danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Mehmet Bayyigit'e teşekkürü bir borç bilirim. Bununla birlikte süreç boyunca gösterdiği ilgi ve her konuda sağladığı destekten dolayı Yard. Doç. Dr. Arif Korkmaz'a da şükranlarımı sunarım.

Fatma EROğLU GENÇ

KONYA- 2017

GİRİŞ

1. Konu

Araştırmanın konusu, Türk atasözlerinde ve deyimlerinde kadın ve erkek söyleminin analizidir. Çalışmada halk edebiyatı ürünlerinden olan atasözleri ve deyimler üzerinden, Türk kültüründe kadına ve erkeğe dair yerleşmiş olan anlayış ve yargılar tespit edilmeye çalışılmış; elde edilen veriler din sosyolojisi çerçevesinde tartışılmıştır. Bu kapsamda, toplumun kadın ve erkekten beklentilerinin neler olduğu, kadın ve erkekle ilgili kullanılan olumlu ve olumsuz dil, aile kurumunun kuralları, annelik-babalık, boşanma, evlilikte haklar ve sorumluluklar, toplumsal cinsiyet rolleri ve benzeri pek çok mevzu analiz edilmiş; tüm bu çözümlemelere konuyu ilgilendiren güncel tartışmalara dair değerlendirmeler de eşlik etmiştir.

Türklerin Müslümanlarla ilk teması, İslam'ın ortaya çıktığı dönemlerde olmuş ve 10. yy'dan itibaren Türk milleti kitleler halinde İslam'ı benimsemeye başlamıştır. (Özaydın, 2012: 478) Bunun yanı sıra Türklerin, dönemlerinde İslam'ın bayraktarlığını yapmış kuvvetli devlet deneyimleri bulunmaktadır. Bu sebeple, Türkler için İslam inancı büyük önem arz etmiştir ve toplumsal yaşamda önemli bir karşılık bulmuştur. Hatta geçmişten bugüne halkın “Türk” ve “Müslüman” kelimelerinin birbiri yerine kullandığı bilinmektedir. (Yaşar, 2006: 49) Devlet tecrübesi, bu etkiyi kurumsallaştırmış ve kültürel zenginliği artırmıştır. Osmanlı'dan sonra yaşanan seküler döneme rağmen bugün Türk milletinin -ilk bakışta doğrudan din ile ilgili görünmese bile- toplumsal anlamdaki pek çok düşünce ve duygu kodunun arkasında kuvvetli bir dini etkiden bahsetmek gerekir. Buradan hareketle yüzyıllardır Müslüman olan ve inancını bütün yaşamında pratikleyen büyük bir milletin, toplumsal ve bireysel boyutlarıyla cinsiyet meselesine bakışının; o milletin inançlarıyla önemli bir bağı olduğu düşüncesiyle konuyu din sosyolojisinin imkânları içinde tartışmayı uygun gördük.

Atasözleri ve deyimler, halk edebiyatının en kıymetli ürünlerindedir. Yüzyıllarca toplumların vicdanının damıtılarak söze, kelimeye dönüşmesidir. Bu ifadeler, toplumların düşünce ve duygu dünyalarının en sahtesiz, en yalın özetidir. Atasözleri ve deyimler, hem toplumun düşüncesinin ürünüdür, hem de toplumun

düşüncesinin üreticisidir. Toplumlara yön verme ve insanların -farkında olsun olmasın- fikirsel ve eylemsel tercihlerini etkileme kabiliyetine sahip, kısa, vurucu kelime grupları ve cümlelerdir. Biz, cinsiyet konusunda Türk toplumunun geleneksel yapısının kodlarına, bu dürüst ifadeler üzerinden ulaşmaya çalıştık.

Öte yandan tüm dünyada ve Müslüman toplumlarda büyüyerek devam eden ve oldukça hassas bir konu olan “kadın” sorunsalını, parçalayarak tartışmanın büyük anlam kayıplarına ve yanlış çözümlenmelere neden olacağı düşüncesinden hareket ettik ve konuya “kadın”ın eşi olan “erkek”i de dâhil ettik. Zira meseleyi; parçayı bütünden ayıran bir çerçevede tartışmak, parçanın bütünle bağlamını ve ilişkisini ıskalayan bir sonuç vermektedir. “Bütün” dediğimiz vakıa özellikle de toplumsal olaylarda parçaların tek tek toplamından daha fazla anlam ifade etmektedir. Bugün kadın üzerinde yapılan tartışmaların kahir ekseriyeti, aslında birebir erkeği de ilgilendirmesine rağmen yalnız kadın üzerinden götürülmüş, erkek bu noktada sadece “kadın olmayan” konumuna indirgenmiştir. Hâlbuki erkek, kadın olmayan değildir, daha fazlasıdır. Kadın tartışmaları bittiğinde veya durulduğunda, “erkek” olduğu yerde kalmayacaktır; bu tartışmalardan da sonuçlarından da doğrudan etkilenecektir. Esasında farkında olunsun veya olunmasın, kadını tartışırken dolaylı, adı konmamış ve korsan biçimde erkek de tartışılmaktadır.

2. Amaç ve Önem

Pek çok meselenin öznesi olan kadın ve erkek sorunsalının kültürümüzdeki duygu, düşünce ve değer kodlarına nesnel kriterler üzerinden ulaşmaya çalıştığımız araştırmamızın amacı, kadın -ve dolaylı olarak erkek- tartışmalarına yeni boyutlar eklemektir. Kanaatimizce gelinen noktada ülkemizde kadına ve erkeğe dair değerlendirmeler ya olaya tepeden bakan oryantalist bir bakış açısıyla ya da tümüyle savunmacı bir refleksle yapılmakta; iki bakış açısı da sonuçsal bir nitelik arz etmemektedir. İlkinde kadın (ve erkek) meselesi, tamamen Avrupa merkezli ön kabuller ekseninde, kültürel faktörler göz önünde bulundurulmadan zaman zaman aile müessesesi gözden çıkarılarak tartışılmakta; son tahlilde aynı evin içinde yaşayan iki cinsiyetin bunca sert ve keskin bir çerçevede gündemleşmesi hem

bugüne hem yarına yönelik sancılı bir süreç doğurmaktadır. Kültürel yapı gözetilmeden yapılan tartışmalar hem maddi hem manevi açıdan nihayetinde tüm toplumda ama en çok da kadının hayatında olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

İkincisi ise kültürel yapıda kadına dair sorunlu alanları hiç görmeme veya zorlama tevillerle oluşturulan bir savunma tutumu olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumun yarısını oluşturan bir yapı olan kadınların doğrudan yaşadığı sorunların tanınmaması, değersizlik duygusundan kültürün sunduğu tüm birikime, topluca şüphe ve inkârla bakmaya kadar uzanan olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir.

Araştırmamızda kadın ve erkek merkezli tartışmalara; Türk kültürünü oldukça dürüst bir şekilde temsil etme kabiliyeti olan atasözleri ve deyimler üzerinden ulaşmaya çalıştık. Zira konuya dair yapılan değerlendirmelerde kültürümüzde, cinsiyetlere bakışın nasıl olduğu noktasında da bir mutabakat bulunmamakta, kimi araştırmacılar yerli yersiz her şeyi kadına hakaret olarak algımlarken, kimi araştırmacılar yapı içinde hiçbir olumsuzluğun olmadığını ima eder tarzda yorumlar yapmaktadır. Bu noktada atasözleri ve deyimler, halkın vicdanının yüzyıllara yansımış ifadeleri olması hasebiyle objektif ölçütlerdir.

Sonuç itibariyle kadın ve erkek merkezli tartışmalar, kültürün kendi çocukları tarafından yerel bir değerlendirmeye tabi tutulmadığında yahut bu değerlendirmeler; meselenin içine giremeyen kaçamak yorumlamalar şeklinde ortaya çıktığında sorunlar dışarıdan, tanımlayıcı, tepkisel ve toptancı bir tavırla tartışılmaktadır.

Büyük medeniyetler, kendileriyle yüzleşmekten korkmayan; gerektiği noktada kendi hata ve yanlışlarını ortaya koymaktan çekinmeyen insanlar tarafından kurulabilir ve devam ettirebilir. (Davutoğlu, 2012: 235) Cumhuriyet döneminin ilk sert uygulamalarının bittiği, dönemin siyasi ve toplumsal gerginliklerinin görece çözüldüğü veya dengeye oturduğu; yeni ve güncel bir medeniyet tasavvurunun inşa edilme ihtiyacının her alanda kendini gösterdiği 21. yy'ın ilk yarısında, artık Anadolu insanının savunmacı ve abartılı tedbirli tavrını bir kenara koyup, tarihi ve kültürüyle bir yüzleşme yaşaması kaçınılmazdır. Atasözleri ve deyimlerde kadın ve erkek söylemini çözümlediğimiz araştırmamız, içeriden bir yüzleşme çabası olarak görülmelidir.

3. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eserinde bulunan 8977 atasözü ve deyim oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde adı geçen kitap baştan sona taranmış, konumuzu ilgilendiren atasözleri ve deyimler seçilmiştir. Örneklemi, toplam 263 atasözü ve deyim oluşturmuştur.

4. Sınırlılıklar

Kadına dair olumsuz yargı bildiren atasözleri ve deyimlerin, sözlüklerde bir sansüre tabi tutulmuş olmaları, farklı kaynaklardaki bu sözlerin anlamlarına ulaşmamızı kısmen engellemiştir. Toplumda yaygınlık kazanmış, herkes tarafından bilinen, şifahi kültürde yer bulmuş sözlerin bir kısmı sözlüklere girememiştir.

Türk Atasözleri ve Deyimleri adıyla Milli Eğitim Basımevi'nde yayına hazırlanan kitapta "Bu Esere Alınmayan Atasözleri" başlığı altında ifade edilen söz gruplarından biri de kitaptaki ifadesiyle "kadını hor ve hakir gören sözler"dir. (MEB, 1971: 14) Öte yandan Aralık 2010'da TDK tarafından kadın ve çocuklara pozitif ayrımcılıkla ilgili Anayasa değişikliğinin ardından ayrımcı ve aşağılayıcı deyim ve atasözlerinin sözlükten çıkarılmasına karar verilmiş; bu kapsamda bazı sözler TDK'nın web sitesindeki Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nden çıkarılmıştır.¹

Atasözleri ve deyimler sözlüklerinin büyük oranda ortaöğretim öğrencileri tarafından kullanıldıkları düşünüldüğünde (Pala, 2002: 7,8), yeni nesli olumsuz değer yargılarıyla muhatap etmemek açısından bu tutum anlaşılabilir görünmektedir. Fakat son tahlilde kitaplara alınmasa bile sansürlenmiş atasözleri ve deyimler toplum tarafından hala aktif bir şekilde kullanılabilir. Yani bazı kitaplara alınmayışları bu sözlerin atasözü veya deyim olduğu gerçeğini değiştirmez. Aktif dilde kullanıldığı halde sözlüklere girmeyen sözler, çalışmamız açısından bir kayıptır.

¹ Ayrıntılar için bakınız: <http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/12/27/tdk.kadin.atasozlerine.el.att/600860.0/index.html>, (09.01.2017),

5. Yöntem

Araştırmamız, söylem çözümlemesi yöntemiyle gerçekleştirilecektir.

Söylemin sözlük anlamını Doğan, “söyleme veya ifade tarzı, üslûp, diskur” şeklinde vermiştir. (Doğan, 2008; 1489)

Etimolojik olarak sözcüğün kökeninde “tartışma, konuşma ve koşuşturma” anlamına gelen “discursus” sözcüğü bulunmaktadır. Bu ifade “düzenli düşünce, usallık, düşüncelerin sözel olarak aktarılması, konuşma, bir konuya ilişkin resmi, düzenli ve uzunca düşünce aktarımı” anlamına gelmektedir. (Kocaman, 2009: 1)

Söylem çözümlemesi (discourse analysis) ise yazımlanmış durumda olan söylemin, karmaşık yapısı içerisinde dilbilgisel özellikler dikkate alınarak, niteliksel olarak ve kuramsal biçimlemelerle çözümlenmesidir. (Aziz, 2010: 137) Söylem çözümlemesiyle toplumsal olarak ortaya çıkan doğruların, değerlerin, gerçeklerin, gücün ve fikirlerin nasıl ortaya çıktığı, devam ettirildiği, paylaşıldığı, değerlendirildiği araştırılır. (Gür, 2013: 189)

Dilin söylem temelinde incelenmesi yani söylem analizi; Batı’da 1960’lardan sonra ivme kazanmış, üzerinde çok durulan ve yazılan bir alan haline gelmiştir. (Çakır, 2014: 8) Söylem analizi terimi, Zellig Harris tarafından 1952 yılında ilk defa kullanılmış; o günden bugüne kadar farklı yorumlarla zenginleşmiş ve tüm dünyada ve ülkemizde popüler bir yöntem olarak kabul görmüştür. (Kocaman, 2009: 1) Türkiye’de son yıllarda pek çok yüksek lisans ve doktora tezinde söylem analizi bir yöntem olarak tercih edilmektedir. YÖK veri tabanında konuyla ilgili yaptığımız taramada, adında doğrudan söylem analizi (50 adet) veya söylem çözümlemesi (32 adet) ifadeleri yer alan toplam 82 adet lisansüstü tez tespit edilmiştir.²

Söylem analizi, modernizmin nedenselci ve mutlakçı yaklaşımlarına bir tepki olarak doğmuş, postmodern, post yapısalci bir metot olup pek çok dalda bilimsel araştırmada, her alanın şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun formatlarda kullanılmaktadır. Günümüz dünyasının karmaşıklığını, düzensizliğini, çoklu yapısını

² <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (09.01.2017)

inceleyip açıklayabilecek, çoklu nedensellikleri çözümleyecek bir yöntem olarak büyük bir ilgi görmekte ve mevcut sosyal durumu; olduğu bağlam, sebep ve söyleyenlerle ilişkilerini ortaya koyarak betimlemektedir. (Gür, 2013: 21,185)

Bu yöntemde, hadiselerin bin bir cepheli hakikatleri içerisinde barındırdığı (Solak, 2011: 1); yazılı ve sözlü ifadelerin, tek ve görünen anlamlarından daha öte, gizil ve örtük başka manalar da içerebileceği (Bilgin, 2014: 1); üretilen söylemin, kültürel ve tarihi arka planının da göz önünde bulundurulduğu geniş bir perspektifle incelenmesinin, araştırmacıyı klasik yöntemlerdeki keskin ve nedenselci yaklaşımlara nazaran daha sağlıklı sonuçlara götüreceği ifade edilir. Söylem analizinde ana amaç, anlamlandırma ve yorumlamadır; belirli bir soruyla ilgili kesin yanıtlar verme yerine var olan bilgiyi, düşünceyi ve duyguyu genişletmek, inanç, tutum ve eylemleri belirleyen söylemlerin varlığı ve iletisini tarihi ve sosyal bir bağlam içinde değerlendirmektir. (Çelik ve Ekşi, 2008: 109-110)

Söylem analizinde, dilin sadece gramer kurallarından ibaret olduğu düşüncesini kabul eden klasik bakış açısı yerine yeni bir yaklaşım sergilenmiştir. (Gür, 2011: 17) Buna göre iletişimde kelimelerin veya cümlelerin ait oldukları bütünden yalıtılarak anlaşılamayacağı, ancak metnin tümünün ifade ettiği anlama ulaşarak sağlıklı sonuçlara varılabileceği kabul edilmiştir. Analiz dilbilimsel seviyede değil, dilbilimden daha üst bir seviyede yapılır. Bir söylem analizindeki dilbilimsel seviye, en alt seviye olarak kabul edilir. Kelime, kelime grubu, cümle, cümlecik esas alınarak yapılan bir analiz dilbilgisi seviyesindedir. Söylem analizi için; iletişim değeri olan, birbiri ile bağıntılı cümleler esastır. Çünkü söylem analizinde dil kuralları çok fazla önemli değildir. Dilin doğal olarak kullanımında, kuralların belirleyici bir doğruluğu yoktur. Yarım sözcükler, kesik anlatımlar, ünlemler de bir iletişim içerisinde anlamlı olabilir. (Demir, 2008: 32) Kısaca söylem analizi, hem linguistik çözümlenmeleri, hem metin çözümlenmeleri hem de sosyal çözümlenmeleri gerçekleştirmektedir. (Demir, 2008: 24)

Bir yöntem olarak söylem analizi tanıtılırken, bu metodu pek çok eserinde deneyimleyip yeni yaklaşımlar ve katkılarla geliştiren bir isim olan Michel Foucault'ya ve Bilginin Arkeolojisi, Hapishanenin Doğuşu, Kliniğin Doğuşu,

Kelimeler ve Şeyler gibi eserlerine işaret etmek gerekmektedir. (Foucault, 1999; Foucault, 1992; Foucault, 2006; Foucault, 2005) Kendisinden sonraki pek çok araştırmacıyı da etkilemiş olan Foucault, eserlerinde eleştirel söylem analiziyle bilgi, güç ve iktidar ilişkisini irdelemiştir.

Söylem analizi, yapısı itibariyle içerik analiziyle karıştırılabilmektedir. Fakat içerik analizi, nicel bir araştırma yöntemi iken söylem analizi nitel bir yöntemdir. Bilindiği üzere nicel araştırmaların amacı sayısal sonuçlara ulaşmak, birey ve objelerin tutum ve davranışlarında sıklık, frekans saptamaktır. (Aziz, 2010: 137) Bunun yanı sıra nicel analizler doğa bilimleri metodolojisinin bir parçası iken, nitelik analizleri sosyal bilimler metodolojisine ait bir araştırma yöntemidir. Nitelik analizleri bir süreç olarak etkileşim ortamlarını araştırır. Pozitivist bir bakış açısıyla nesnelere incelemek yerine hermeneutiği kullanır. Sonuç olarak istatistikî verileri değil, ayrıntılı açıklamaları ve yorumu ortaya koyar. (Sözen, 2014: 99-104)

Son elli yıldır bilimsel araştırmalarda çokça tercih edilen söylem analiziyle bugüne kadar pek çok farklı söylem incelenmiştir. Bu yöntemle, reklam ve propaganda metinleri, gazete ve dergiler, politik konuşmalar, ders kitapları, romanlar, nutuklar, mizah unsurları, hatta jest mimikler, karikatürler ve benzeri pek çok söylem oldukça titiz bir biçimde, hiçbir ayrıntıyı ve bağlantıyı kaçırmadan dikkatle analiz edilmektedir. Öte yandan söylemin boyutuyla alakalı bir sınırlandırma yapılamaz; söylem yerine göre, bir tek söz, bir tümce, sözlü bir anlatım, yazılı bir metin ya da 500 sayfalık bir romandır. (Günay, 2013: 19)

Batı merkezli başlayıp oradan nakille özelde ülkemizde ve genelde tüm Doğu'da yapılan tartışmalarda, tüm toplumlar sanki nedenleri ve sonuçlarıyla Avrupa'nın yaşadığı modernleşme sürecini birebir yaşamışlar gibi bir yaklaşım sergilenebilmekte ve Batı'nın yerel sorunlarına evrenselmiş ve dünyanın tümünde yaşanıyor muamelesi yapılabilmektedir. (Çelebi, 2007: 9,10 ve Davutoğlu, 2012: 234) Hâlbuki her kültürün sorunları kendine özgüdür. Farklı kültürler içerisinde, aynıymış gibi görünen sorunların bile farklı sosyal bağlantıları ve kodları bulunmaktadır. Bu açıdan gerek cinsiyetler konusu gerekse de diğer güncel

tartışmalar, her toplumun kendi tarihi ve kültürel arka planı göz önünde bulundurularak analiz edilmelidir.

Söylem analizi, kültürü ve tarihi göz önünde bulundurması ve metin üzerinden daha esnek bir çözümlenmeye imkân sunması açısından sosyal bilimlerde zaman zaman yaşanmakta olan büyük bir sorunu, araştırmanın ve araştırmacının kültürel dokuyla uyumsuzluğunu engelleyebilecek imkânlar sunmaktadır.

Bu bağlamda biz de çoklu bakış açılarını mümkün kılması, tarihi ve kültürel arka planın farkında olması ve farklı yorumlara müsait bir zemine sahip olması sebebi ve konumuz açısından en işlevsel yöntem olduğu düşüncesiyle, araştırmamızda yöntem olarak söylem çözümlemesini tercih ettik.

5.1. Söylem Çözümleme Süreci

Bir söylemin çözümlemesi şu aşamalarla yapılmaktadır:

Kod açıklama: Söylemin yer aldığı metin, bireyin kısa süreli belleğinde mesajların biçimleri ile yapılarının kümelenmesi şeklinde açıklanır.

Yorumlama: Söylemdeki sözcükler parçalara ayrılarak bunların anlamları bulunmaya çalışılır. Tümce ya da tümceciklerin birbirleriyle olan ilişkileri anlamlandırılır. Yorum yalnızca söylemin sözcüklerinin anlamlarının ortaya konması değildir. Aynı zamanda bu sözcüklerin, sözcük gruplarının pragmatik işlevleri ortaya konurken toplumsal ilişkiler, stilistik işaretler, cinsiyet ve grup üyeliği gibi diğer işlevsel yorumlar da yapılır.

Yapılanma: Kod açıklama ve yorumlama sırasında parçalarına ayrılan sözcüklerin anlamlarının tümce ya da tümcecikler içerisinde önerilenler doğrultusunda yeniden düzenlenmesidir. Bu önerinin önceki tümce ya da tümceciklerle olan ilişkisi ve uyumu ortaya konur.

Devirsel süreç: Bu aşama da, söylemin içerisinde yer alan tümce ve tümceciklerin uzun olması, söylemin birden fazla olaydan oluşması durumunda, kısa

sürekli belleğin sözcükleri bir önceki ya da önceliklerle ilişkilendirileceği, bunun için uzun dönemli bellek kullanılmasının zorunlu olduğu görüşüne dayanmaktadır.

Makro yapılanma biçimi: Şimdiye değin açıklanan aşamalar, mesajın yerel (lokal) olarak anlaşılmasına yönelik adımlardır. Fakat özellikle kitle iletişim araçlarında yer alan haber mesajları gibi mesajların, makro düzeyde anlaşılması gerekir. Bu aşamada söylemde yer alan mesajların global düzeyde nasıl önermeler içerdiği ortaya çıkarılır.

Öyküsel bellekte temsil etme: Her türlü söylemde geçmişle ilgili bağlantılar vardır. Özellikle kitle iletişim araçlarıyla verilen mesajların önceki olaylarla ilgili olup olmadığı ve bu söylemin öncekileri ne denli temsil ettiği analizde değinilmesi gereken önemli bir husustur. (Aziz, 2010: 140-141)

5.2. Atasözleri ve Deyimlerde Cinsiyetlerin Söylem Analizi Süreci

Bu çalışmada atasözleri ve deyimler, söylem analizine tabi tutulurken, esasında toplum söylemi veya halk söylemi üzerine bir analiz yapılacaktır. Bu anlamda çalışmamızda tüm toplumun kullandığı edebi bir tür olarak atasözleri ve deyimlerde, yine tüm toplumu ilgilendiren bir konu olan cinsiyetler konusu analiz edilecektir.

Veri toplama aşamasında belirlenen kaynaklardan; içerisinde “kadın, kız, avrat, karı, ana, abla, teyze” gibi kelimeleriyle “erkek, er, oğul, baba, koca, amca, ağabey” gibi kelimelerin doğrudan kullanıldığı atasözleri ve deyimlerle; bunlar geçmediği halde kadına ve erkeğe işaret eden sözler seçilmiştir.

Araştırmamızın **kodlama** aşamasında seçilen atasözleri ve deyimlerden birbirine yakın anlamlı sözler gruplandırılacaktır.

Yorumlama aşamasında kodlanarak gruplandırılan sözler, ayrıntılı bir biçimde yorumlandırılacak, bu esnada gerek dilsel özellikler gerekse de sosyal mesajlar göz önünde bulundurulacaktır.

Yapılanma ve devirsel süreç aşamalarında çözümlemenin kopuk ve birbirinden bağımsız olmaması için konu bütüncül olarak ele alınacaktır. Başka bir deyişle yorumlama aşamasında sözlerin her biri küçük bir söylem olarak kabul edilip bireysel bir analize tabi tutulurken; yapılanma ve devirsel süreç aşamalarında, tüm sözlerin, ana söylem veya söylemlerin parçaları olduğu varsayılarak genel bir analiz denemesi yapılacaktır.

Makro yapılanma biçimi, söylemlerin yerel değil global ölçekte değerlendirilmesini ifade eder. Bu kapsamda atasözleri ve deyimlerin yorumlanması sürecinde kadın ve erkeğe dair tüm dünyada tartışılan bazı güncel konulara da yer verilecektir.

Öyküsel bellekte temsil edilme, söylemin geçmişle ilişkisini yorumlayan bir aşamadır. Çalışmamızda toplumda yüzyıllardır devredilegelmiş köklü, tarihi ifadeler olan atasözleri ve deyimlerin neden bu şekillerde ve bu değer yargılarıyla üretildiği sorgulanacaktır.

Bilindiği üzere atasözleri ve deyimler bir toplumun ortak kullandığı kalıplaşmış sözlerdir. Bu nedenle herhangi bir kimse, atasözleri ve deyimlerdeki sözcükleri ya da sözcüklerin sırasını değiştiremez. Fakat buna rağmen tarihsel süreç içinde değişime uğrayan veya bölgesel farklılıklardan dolayı birkaç farklı şekilde elimize ulaşan sözler de bulunmaktadır. Çalışmamız boyunca naklettiğimiz atasözleri ve deyimlerin, anlam olarak aynı ama küçük farklılıklarla kullanılmakta olan tüm türevleri aynı yerde belirtilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, öncelikle atasözü ve deyim tanımı, özellikleri ve literatüre dair kısa bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise teorik bir alt yapının oluşabilmesi için dil-birey-toplum ilişkisi bağlamında atasözleri ve deyimlerin toplumsal etkileri irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde çalışmamızın ana gövdesine geçilmiş, yani seçilen atasözleri ve deyimlerin söylem analizi yapılmıştır.

Sonuç bölümünde ise elde edilen genel kanaat ortaya konmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATASÖZLERİ VE DEYİMLER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Atasözü ve Deyim'in Tanımı

Geçmişten günümüze sav, mesel, darb-ı mesel gibi farklı isimlerle de anılmış olan atasözü ve deyim pek çok tanımı söz konusudur. Oldukça geniş kapsamlı tarifler yapan Aksoy, atasözünü şöyle tanımlamıştır: “Atasözleri, atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözlerdir. Geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır; ulusun ortak düşünce kanışı ve tutumunu belirler.” (Aksoy, 1993: 15-37)

Aksoy, deyimi ise “Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.” şeklinde tanımlamıştır. (Aksoy, 1993: 52)

Türk Dil Kurumu atasözü terimini, “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte sözler” şeklinde tanımlamıştır. Deyim kelimesine ise “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” şeklinde mana vermiştir. (www.tdk.gov.tr, 2017)

Doğan, *Büyük Türkçe Sözlüğü*'nde atasözüne, “Uzun gözlem ve tecrübelerden sonra varılmış hükümleri hikmetli bir tarzda kısa olarak ifade eden eskilerden kalma söz, atalar sözü, eskiler sözü, mesel, darbimesel.” şeklinde (Doğan, 2008: 107); deyim kelimesine ise “Asıl manası dışında kullanılarak yeni bir anlam kazanan ve bir düşünceyi güçlü olarak ifade eden iki veya daha fazla kelimedenden oluşan kalıplaşmış söz, tabir.” şeklinde anlam vermektedir. (Doğan, 2008: 377)

Cumhuriyet'ten önce atasözü ve deyim sözcüklerinin yerine kullanılan “darb-ı mesel” (çoğulu dūrûb-ı emsâl) teriminin kelimeleri Arapça'dır; terkihi ise Farsçadır ve lügat anlamı “örnek vermek, misalle açıklamak, misal getirmek, mesel söylemek”tir. (Erkan, 2004: 1549) Darb-ı mesel terkihi anlam olarak atasözü ve deyim kavramlarının ikisini de içermektedir. Elli yıl öncesine kadar deyim kelimesinin darb-ı meselle birlikte tabir, istilâh gibi kelimelerle karşılandığı ifade edilmektedir. (Aksoy, 1993: 14) Buradan hareketle deyim kelimesinin oldukça yeni bir ifade olduğu söylenebilir.

Zaten yakın zamana kadar atasözleri ve deyimlerin net bir ayrıma tabi tutulacağı kriterler belirginleşmediğinden; alanda çalışmaları olanlar, derlemelerinde ikisine de yer vermişlerdir.(Aksan, 2002: 21) Her iki söz çeşidinin ortak niteliği olan “özlü, kalıplaşmış, hoşça giden bir anlatım aracı olmak” bu sözlerin birbirine karışmasının başlıca nedenidir. (Aksoy, 1993: 14)

Şinâsî, *Dūrûb-i Emsâl-i Osmaniye* adlı eserinin önsözünde darb-ı mesel'i “Durûb-i emsâl ki hikmet'ül-avâmdır. Lisanında sadır olduğu gibi milletin mahiyet-i efkârına delalet eder.” ifadesiyle tanımlamaktadır. (Şinasi, 1287: 1)

Şemseddin Sami'nin ünlü eseri *Kamus-i Türkî*'de “atalar sözü” terimi “ata” maddesindedir ve “darb-ı mesel” ifadesiyle tanımlanmaktadır. “Darb” maddesi içinde bulunan “darb-ı mesel” ise şöyle açıklanır: “Mebni ale'l hikâye olup misal gibi irat olunan meşhur söz.” (Sami, 2011: 661)

Tekezade M. Sait, atasözleri ve deyimler sözlüğü niteliğinde hazırlamış olduğu kitabı *Dūrûb-i Emsâl-i Türkiyye*'nin önsözünde şu ifadelerle yer verir: “Şu risalenin havi olduğu dūrûb-ı emsalden her biri ahlak-ı beşeriye ve fezail-i tabiiyye nokta-i nazarından bakılır ise birer düstûr-i ibrettir.” (Tekezade, 1331: 3,4)

Adnan Ötüken, darb-ı mesel tarifini yaparken, atasözü ve deyim arasındaki farka işaret etmekte ve “Hüküm ihtiva eden sözlere atasözü denmesi ve bunların dışında kalanların ise deyim adıyla adlandırılması doğru olur.” ifadelerini kullanmaktadır. (MEB, 1970: 2)

Doğan Aksan ise “Deyim, genellikle bir durumu, karşılaşılan olayların özelliklerini, insan karakter ve davranışlarını, insanların çeşitli fiziksel ve ruhsal niteliklerini betimlemek üzere, birden çok sözcükle oluşturulur. Atasözlerinde görülen yargıları içermez.” ifadelerini kullanmaktadır. (Aksan, 2002: 95)

2. Atasözlerinin ve Deyimlerin Biçimsel ve Kavramsal Özellikleri

2.1. Atasözlerinin Biçimsel ve Kavramsal Özellikleri

Aksoy, atasözlerini biçimsel özellikler ve kavramsal özellikler olmak üzere iki açıdan inceler: Atasözlerinin biçimsel özellikleri, belirli kalıp içerisinde belirli sözcüklerle söylenmiş donmuş ifadeler olması, kısa ve özlü olup az sözcükle çok şey anlatması ve çoğunlukla geniş zaman ya da buyurma kipiyle kullanılmasıdır.

Kavramsal özellikleri ise sosyal olayların ve doğa olaylarının nasıl olageldiğiyle ilgili bilgi vermesi, denemelere ya da mantığa dayanarak ahlak dersi ve öğüt vermesi, gerçekleri, felsefi görüşleri, bilgece düşünceleri bildirmesi, töre ve geleneklerin yanı sıra birtakım inanışları bildirmesidir. (Aksoy, 1993: 15-18)

2.2. Deyimlerin Biçimsel ve Kavramsal Özellikleri

Aksoy, deyimleri de tıpkı atasözleri gibi biçimsel ve kavramsal olarak iki açıdan inceler: Deyimlerin biçimsel özellikleri, kalıplaşmış olması, kısa ve özlü anlatım araçları olması ve bazen sözcük öbeği bazen de cümle şeklinde gelip en az iki kelimedenden oluşmasıdır.

Kavramsal özelliklerinin ilki deyimlerin, bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbı olmasıdır. Aksoy’a göre deyim, genel kural niteliğinde değildir, atasözleriyle aralarındaki en büyük fark da budur. Cümle şeklinde gelmeleri, atasözü olduğu anlamına gelmez. Örneğin, “Bu ne perhiz bu ne lahana turşusu?” ifadesi kişilerin sözleri ve davranışlarının birbirini tutmaması, çelişmesi

anlamına gelmektedir. Bu ifade, bir genel kural, bir öğüt, bir yargı içermez, dolayısıyla atasözü değil deyimdir.

Deyimlerin diğer bir kavramsal özelliği, bir kavramı ya özel bir kalıp içinde ya da çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir. Başka bir deyişle deyimler, anlamı kuvvetlendirir.

Bir başka kavramsal özellik de deyimlerin çoğunda, kalıplaşmış sözün kastettiği anlamın, deyimi oluşturan kelimelerin gerçek anlamlarının dışında kullanılmasıdır.³ Kimi deyimlerde de kastedilen anlam sözcüklerin gerçek anlamlarının dışında değildir.⁴

Son olarak hem atasözü hem de deyim sayılabilecek sözler de vardır.⁵ Bu sözler, iki anlam taşıyabilir veya iki şekilde yorumlanabilir. (Aksoy, 1993: 38-43)

3. Türk Atasözleri ve Deyimleri Literatürünün Kısa Tarihçesi

Köklü bir medeniyet tarihi, en aşağı üç bin yıllık bir dili olan, dünyada çok geniş sahalara yayılmış, devamlı savaşlar ve fetihler yaptığı ve muhtelif milletlerle karıştığı için çok fire vermiş olan ve bugün saf kalmış nüfusunun 200 milyonun üstünde olduğu tahmin edilen⁶ Türk milletinin atasözleri ve deyimleri, dünyanın eskilik bakımından en kıdemli halk edebiyatı ürünlerindedir. (MEB, 1971: 5-6) Fakat bunların eskiliklerini yazılı vesikalara dayanarak tespit etmek, bugün için adeta imkânsız haldedir. Çünkü Türkler baş aktörleri oldukları tarihleri yazmada bile isteksiz davranmışlardır. Anlaşılan sözlü tarih onlar için hep öncelikli olmuştur. (Çiçek, 2002: 14) Bu sebeple Türk Edebiyatı'nın elde mevcut en eski eseri Orhun Abideleri, sekizinci asrın ilk yarısına aittir. (Uzun, 1995: 14 ve Ergin, 1970: II)

³ Püsküllü bela, içten pazarlıklı, düttürü Leyla vb.

⁴ İyiye iyi kötüye kötü demek, yeri yurdu belirsiz, ağzına layık vb.

⁵ Çam sakızı çoban armağanı vb.

⁶ 2000 yılı itibarıyla Türk Dünyası toplam nüfusu 196 milyonu aşmıştır. 2025 yılı için yapılan nüfus tahminlerinde, toplam Türk dünyası nüfusunun 351 milyonu aşması beklenmektedir. (Avşar ve Solak ve Tosun 2002: 239)

Orhun Abideleri bir Rus heyeti tarafından 1889 yılında bulunmuş (Halaçoğlu, 2002: 55), ülkemizde de ilk defa Ahmet Caferoğlu tarafından ele alınmış; sonraki araştırmalarda, Göktürk Alfabesiyle kâğıt üzerine yazılı metinlerde bulunanların da ilavesiyle, yirmi kadar en eski Türk atasözü tespit edilmiştir. (Oy, 1991: 44)

Kaşgarlı Mahmut ise *Divan-ı Lüğati't-Türk* ile Türk darb-ı mesellerinin adı bilinen ilk derleyicisidir. Miladi 11. asra ait (1077) olan bu eserde 290 kadar darb-ı mesel bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı (60 kadar) dil ve şive hususiyetleri dikkate alınmazsa mana itibariyle bugünkü nesillere aynen intikal etmiştir. (MEB, 1971: 5-6) Örneğin “Ağılda oğlak togsa arıkta otı üner.” (Kaşgarlı, 1333: 63) şeklinde *Divan-ı Lüğati't-Türk*'de geçen atasözü bugüne “Ağılda oğlak doğsa ovada otu biter” şekliyle ulaşmıştır.

Diğer bir kısım atasözleri ise bugüne anlamları benzer, farklı bir biçimde intikal etmiştir. Örneğin *Divan-ı Lüğati't-Türk*'te “Yaş ot köymes (yanmaz), yalafar (elçi) ölmes.” şeklinde yer alan (Kaşgarlı, 1333: 32) atasözünün yerine günümüzde “Elçiye zeval olmaz.” atasözü kullanılmaktadır. (Aksan, 2002: 153-154)

Aynı yüzyılda yaşayan Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'de ve Edip Ahmed Yüknekî ise *Atabetü'l-Hakayık*'ta darb-ı meselleri nazım bir şekilde kullanmışlardır. (Beyzadeoğlu, 2002: 622) Daha sonra yazılmış ve yazıldığı çağda kullanılan darbı mesellere geniş bir şekilde yer vermiş eserler arasında *Dede Korkut Kitabı* önemli bir yer tutar. Bu kitaptaki atasözlerinin derlendiği *Oğuzname* adlı metin önemli bir kaynaktır. (Oy, 4: 45)

XV. yy'da yazılan bir tıp kitabının sonuna konulmuş *Kitâb-ı Atalar* isimli derlemede geçen atasözlerinin büyük kısmı bugün de aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Bu yazmayı bazı açıklamalarla yayınlayan Velet İzbudak, kitabının sonuna tıpkıbasımını da koymuştur. İzbudak kitabın önsözünde; eserin telif tarihinin hicri 885 olduğunu ifade eder. Eserdeki atasözü sayısı 695'tir. (İzbudak, 1936: 3-4)

Divan edebiyatımızda ve halk edebiyatımızda, zaman zaman darb-ı mesellere yer verilmiş, bir kısım şairler, atasözlerini halkın ağızlarındaki şekliyle değil, aruz

kalıplarına dökerek ve bunlardaki Türkçe kelimelerin yerine Arapça ve Farsça kelimeler ikame ederek şiirlerine dâhil etmişlerdir. (Beyzadeoğlu, 2002: 622)

Nazımda darb-ı mesel kullanılması geleneği Tanzimat'tan sonra da devam eder. Fakat Tanzimat sonrası yazarların darb-ı mesellerle alakalı asıl çalışmaları derleme ve yayınlama şeklindedir. Bu dönemde basılan ilk eserlerden birisi Şinasi'nin *Dûrûb-i Emsal-i Osmaniyye* adlı eseridir. Ahmed Vefik Paşa, *Atalar Sözü/Türkî Dûrûb-i Emsal*'le onu takip eder. Sonrasında pek çok ünlü edebiyatçı da bu kervana dâhil olmuştur. (Oy, 1991: 45)

Beyzadeoğlu, Osmanlı döneminde derlenmiş bulunan atasözleri ve deyim ifade eden eserleri iki bölüme ayırmıştır: Bunlardan birincisi sadece atasözü ve deyim ihtiva eden eserler, ikincisi ise atasözleri ve deyimlerle birlikte manzum ve mensur örnekleri ihtiva eden derlemelerdir. Sadece atasözü ve deyim ihtiva eden derlemeler, 41'i yazma, 55'i Osmanlıca basılı olmak üzere toplam 96'dır. İkinci bölümde yer alan derlemelerin sayısı ise beşi el yazması ikisi Osmanlıca toplam yedi tanedir. (Beyzadeoğlu, 2002: 623)

Atasözleri ve deyimlere yönelik ilgi Cumhuriyet devrinde iyice artmış, TDK gibi bazı kuruluş ve derneklerin desteğiyle yeni derleme, inceleme ve araştırmalar yapılmıştır. (Atalay, 1939: XXXV ve Aksan, 2002: 15)

Son olarak Cumhuriyet sonrasında atasözleri ve deyimler üzerine çalışmalar yapan ve alanında otorite olarak kabul edilen Ömer Asım Aksoy'un kitabı zikredilmeye değerdir. Eser, içinde oldukça fazla sayıda atasözünü bulundurması ve atasözleriyle deyimler başta olmak üzere diğer kalıplaşmış sözleri daha ciddi bir disiplinle birbirinden ayırıp alana bir takım ölçütler getirmesi dolayısıyla temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM:

ATASÖZLERİ VE DEYİMLER BAĞLAMINDA DİL-KÜLTÜR-DİN İLİŞKİSİ

1. Dil-Kültür İlişkisi

Dil, “insanların duyduklarını ve düşündüklerini anlatmak için kullandıkları söz dizgesi” (Uysal, 1996: 393) “anlaşma gayesiyle kullanılan işaretler sistemi” (Doğan, 2008:383) gibi tanımlarla açıklanmaktadır.

Kültür ise “Bir topluluğun fertlerinin sahip olduğu, olayları ve meseleleri karşılayan duyuş, düşünüş şekilleriyle tarih içinde meydana gelen fikir ve sanat verimleri ve değer hükümlerinin bütünü, hars ve irfan.” şeklinde tanımlanabilir. (Doğan, 2008: 1042) Mardin, kültür kavramını “Toplumların eğitim, teknoloji, siyaset, hukuk, iktisat, sanat veya dine ilişkin sorunlarını çözdükleri kendilerine özgü yoldur.” ifadeleriyle tanımlamaktadır. (Mardin, 1997: 21) Kültür ifadesi, günlük dilde gelenek ve medeniyet kelimeleriyle yakın bağlamlarda, zaman zaman aynı anlamı karşılamak üzere kullanılmaktadır. Toplumbilimciler, bu ifadelerin farklarını, kullanım alanlarını, ortak yanlarını detaylı bir şekilde tartışmışlardır. Tüm tartışmalar bir yana, yaşadığımız çağda gerek kültür gerek gelenek ifadesi, modern öncesine işaret eden bir kullanım alanına sahiptir. (Güngör, 1995: 11)

Bilindiği üzere dil doğal ve canlı bir organizmadır. Kendiliğindedir, yapay bir biçimde üretilmeye çalışıldığında toplumsal kabul ve karşılık bulmaz. Yüzyıllar içinde yenilenir, bazı ürünlerini tarihin derinliklerinde bırakır, yerine yeni ürünler getirir.

Yeni doğan bir çocuk tıpkı anne sütü alması gibi ana dilini öğrenir. Çocukların konuşmayı öğrenmeleri gereken kritik yaş aralığının 30-72 ay gibi çok erken bir dönem olmasının (Arı, 2009: 41), dil öğreniminin fitriliğiyle alakalı olduğu düşünülebilir. Yani çocuk tıpkı yürümeyi, yemeyi öğrenir gibi iletişim kuracağı ve

konusacağı dili öğrenmektedir. Bu bakımdan dil sahibi olmanın insan olmanın bir parçası olduğu düşünülebilir.

Bazı Müslüman mütefekkirler, Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın Hz. Âdem'e isimleri öğretmesini anlattığı ayetin (Bakara Sûresi, 2/31) tefsirinde, isimlerin öğretilmesinin, “mantiki tanımlama ve dolayısıyla kavramsal düşünme melekesi”ne delalet ettiğini ifade etmişlerdir. Yine Arapça nutuk mastarının karşılığı olan “konuşma”yı daha derin bir okumayla “insanın kavramsal olarak düşünmeye kendini ifade etme yeteneği, yani mutlak ve apaçık bir şekilde bilincinde olduğu şeyler” şeklinde anlamışlardır. (Esed, 1999: 11-1069) Ayrıca Âdem'e isimlerin öğretilmesinin isim üretme kabiliyeti anlamına geldiği de savunulmaktadır. (Yazır, trs: 263) Buradan hareketle İslam teolojisinde dilin verili olduğu, insanın yaratılışının bir parçası olduğu, hem düşünebilmesi hem de iletişim kurabilmesi için (Rum Sûresi, 30/22 ve Hucurât Sûresi, 49/13) Yaratıcı tarafından kendisine bahşedildiği ifade edilmekte, kullanımında ve gelişiminde payı ne olursa olsun dilin tümüyle bir insan başarısı olmadığına dikkat çekilmektedir. (Aydın, 2013: 114)

İnsan, dili, içinde yaşadığı toplumda kazanır, dil ile dünyayı tanır, ona anlam vermeye çalışır. Günlük hayat içinde karşılaşılan olay ve nesnelere adlandırabildiği ölçüde anlayabilir, belleğinde tutabilir ve sadece adı olan bir şeyi diğer kişilerle paylaşabilir. Buradan hareketle birey hayatı tarafsız bir biçimde anlamak yerine, yaşadığı toplumun ona kazandırdığı dil ile tanır. (Zeyrek, 2009: 27)

Günay, dilin, bireylerin her birine kendini zorla kabul ettirdiğini, bireyden önce var olduğunu ve bireyden sonra yaşamaya devam edeceğini ifade eder. (Günay, 2013: 37); Kaplan ise kişinin dili hazır bulduğunu, onun, toplumun bireye en büyük miras ve donatısı olduğunu, doğal bir biçimde kişi doğduktan sonra ailesinin, okulunun, çevrenin dille birlikte toplumun tüm hayat tecrübesi ve kültürünü kişiye aktardığını ortaya koyar. (Kaplan, 2014: 37)

Bu bakımdan bireyin dilini seçmemesi, tıpkı anne babasını seçmemesi gibidir. Bunu istesin veya istemesin, birey anne ve babasının kalıtsal özelliklerini taşımaktadır, onlardan bir parçadır. Tıpkı bunun gibi insan, ana diline yönelik

eleştirilerini bile belleğinde o dilin kelimeleriyle yapabilmektedir. Son tahlilde dil, insanın ömür boyu taşıyacağı bir yazgıdır.

Bu noktada dilin, bireyin tercihleriyle şekillenebilecek salt bir vasıta mı olduğu (Ruhi, 2009: 12) yoksa kişinin düşüncesini tayin etme gücüne sahip baskın bir kültürel unsur mu olduğu; kişinin kelimelerle mi düşündüğünü yoksa zihinde önce anlamın belirip sonra kelimelere mi dönüştüğü gibi konular çokça tartışılmıştır. Bireyler arasında bildirişimi sağlayan (kimi kez de bildirişimsizliğe yol açabilen) doğal dil, kendi dışında bir gerçeğe uygun bir biçimde gönderme yaptığı için mi anlam taşır, anlam belirtir, anlam aktarır yoksa bilakis bizi çevreleyen dünyayı oluşturan, ona anlam veren bu doğal dilin kendisi midir? (Rifat, 1996: 9)

Kanaatimizce dil, toplumların yaşam felsefeleri, dünya görüşleri, gelenekleri, inançları doğrultusunda gelişir. Tüm bunları kendisinde barındırıp taşır. Bu anlamda tüm diller neşet ettikleri topluma ait farklı bir düşünme biçimi sonucunda o hale gelmiştir. Bizzat o toplumun ürünüdür, yabancı değildir, toprağa, insana, kültüre aittir. Fakat bununla birlikte, bireyin dili öğrenmesi bilinçli ve istendik bir eylem değildir, kendiliğindedir. Toplumun düşüncesinin ürettiği dil, bir taraftan da toplumun düşüncesini üretmektedir. Burada iki taraflı ve birbirine geçmiş bir ilişki söz konusudur. Dil ve toplumun düşüncesi, birbirinin sebebi ve sonucudur. Birbirlerini beslemekte ve yeniden üretmektedir.

Kişi, dilinin kendinde oluşturduğu düşünce dünyasının neliğini sorgulamaya başladığı yaşta artık, dil kişide tamamlanmış, zihninin tüm detaylarında ana dilinin mekanizmaları oturmuştur. Buradaki temel mesele, kişi dilinin düşüncesini aşabilir mi, sorusudur. Dilin, tüm kültürün ve toplumsal kabullerin en tipik temsilcisi olduğunu düşünülürken; aslında mesele; kişi, içinde yaşadığı toplumunun öğretilerini ve kültürünü aşabilir mi, sorusuna kaymaktadır.

İnsan pek çok zaman sosyal ortamının ürünüdür. Doğduğu andan itibaren o toplumun hamuruyla yoğrulmuş; alışkanlıkları, tepkileri, davranışları vb. toplumun etkisi altında şekillenmiştir. Çocuklar yetişkin olduklarında diğerleriyle benzer davranışlar gösterirler, öyle istedikleri hatta bu konuda öyle düşündükleri için değil,

öyle öğrendikleri için. (Freedman ve Sears ve Carlsmith, 1993: 427) Malik b. Nebi kültürün bireye nasıl aktarıldığını şu ifadelerle açıklar. “Bireyin bunları (toplumun kültürünü), aklının ve düşüncesinin gerçekleştirdiği bilinçli bir işleme göre seçmediğini söyleyebiliriz. Tersine yaşamının içinde geçtiği çevresinde ve ruhsal varlığını kuşatan dünyasında onları teneffüs etmektedir. Aynen fiziksel varlığını kuşatan biyosfer alanında oksijeni içine çektiği gibi.” (Nebi, 2000: 38)

Tabiri caizse insanların etine kanına karışmış, tüm bilişsel ve duygusal mekanizmalarına sirayet etmiş bir yapının hâkimiyetinden tümüyle kurtulmanın ne kadar zor olduğu ortadadır. Fakat tarih, toplumlarının hâkim görüşünden farklı, onlara çok aykırı görüş ve duruşlar ortaya koyan insanlarla doludur. Bu kişiler hem de itirazlarını ana dilleriyle, yani o toplumun dünya görüşünü aktaran ana organla ortaya koymaktadırlar. Buradan hareketle, tüm etki alanı ve gücüne rağmen dilin ve toplumsal yapının, bütün bireylere tümüyle hâkim olamayacağı sonucuna varabiliriz.

Bu tartışmanın konumuz açısından önemi halk edebiyatı ürünlerinin dilin unsurları içinde, kültürün en net taşıyıcıları olması bağlamındadır. Atasözleri, deyimler, maniler, destanlar, efsaneler, masallar, türküler vb. iyi bir araştırmacıyı toplumun düşüncesine duygusuna, alışkanlıklarına dair muhakkak bir kanaat sahibi kılar. Çünkü bu ürünler ait oldukları toplumun insanların çoğunluğunun inancına, fikrine, alışkanlığına tercüman olmaktadır. Halk edebiyatı şifahi bir biçimde doğal bir süreçte üretilip, toplumun ilgisine ve kabulüne mazhar olarak varlık kazanmıştır. Yalan söylemez, riyakârlık yapmaz. Toplumda var olanı oldukça dürüst bir şekilde yansıtır.

Tüm bu açılardan bakıldığında halk edebiyatı, sosyoloji için paha biçilemez bir kaynaktır. Sosyolog, halk edebiyatıyla toplumu doğal ve gerçek renkleriyle okuyabilmekte; gelenek ve kültürlerin en sahici kodlarına ulaşabilmektedir. Bu sözler, toplumların hafızalarının büyük kısmını oluşturmaktadırlar. Yanı sıra bunlar, nesilden nesile şifahi kültürle aktarıldığı için, dönemin düşüncesi, ideolojisi veya kabulleri bu hafızayı silmek veya değiştirmek istese bile bunu başaramaz. Bu açıdan, halk edebiyatı ürünleri, yazılı tarihi eserlere nazaran daha sahici belgelerdir ve

toplumun değer yargıları hakkında önemli ipuçlarını içinde barındırır. Rıza Tevfik bu gerçeği şu sözleriyle ifade eder:

“Bir milletin mizacına, ahlakına, nusus-u âmâline hakkıyla muttali olabilmek için –filolojinin bu kısmı- en emin vasıtaadır. Tarih gibi ekseriya meddah, bazen garazkâr, çok defa gafil ve yahut yalancı, nadiren pervasız hak gû ve mert bir şahid-i nakil değildir.” (Uçman, 2001: 55)

1.1. Atasözleri ve Deyimlerin Bireyler Üzerinde Bilişsel ve Duygusal Etkisi

Kültürün dildeki en karakteristik yansımaları, halk edebiyatı ürünlerinde kendini göstermektedir. Kalıplaşmış bu ifadelerle kültürün bireye doğal bir biçimde aktarımı gerçekleşmektedir.

Kaplan, insanlar arasında konuşma dilinin hâkim olduğu ve şifahi edebiyatın altın çağı olarak kabul edilen geçmiş zamanlarda; sözlerin söylenir söylenmez kaybolmasını engelleyip, onları hatırlatacak, unutulmasını engelleyecek bir unsur olarak kafiye, vezin, aliterasyon, asonans⁷, tekerleme, darb-ı mesel vb. vasıtaların kullanıldığını; bunlar sayesinde duygu ve düşüncelerin nesilden nesile kolaylıkla geçme imkânı bulunduğunu ifade etmektedir. (Kaplan, 2004: 126,127) Hakikaten atasözleri ve deyimlerde ortaya konan öz kadar dikkat çeken bir başka unsur; bu ifadelerin kulağa hoş, dile kolay gelmesidir. Atasözü ve deyimlerin, kişilerin kolaylıkla hatırlayabileceği, öğrenmek için özel bir uğraş vermeye gerek kalmayacağı nitelik ve ebatlarda olmasını sadece estetik ve edebi kaygılarla açıklamak eksik bir değerlendirme olacaktır. Zira Kaplan'ın da dediği gibi bu ifadelerin öğreniminin kolay, kullanımının yaygın olması işlevselliğini sağlayan özel bir tercihtir. Bir başka açıdan bakılırsa bugüne kadar gelemeyip tarihin derinliklerinde unutulup giden sözler, sadece taşıdığı yargı toplumsal kabul görmediği için değil; kulağa hoş dile kolay gelmediği için benimsenmemiş yahut unutulmuştur.

⁷ Asonans: Yarım kafiye, şiir içinde aynı seslilerin tekrarına dayanan ses oyunu

Atasözleri, kalıplaşmış sözler içinde net hükümler içermeleri ve keskin iddiaları olmaları sebebiyle doğrudan değer yargıları içermektedir. Kişiler bir tercih aşamasında kaldıklarında, zihinlerinde bu sözler belirlemekte; bazen o durumun niceliğine dair ayrıntılı bir tahlil bile yapmadan doğrudan atasözlerinin yönlendirmelerine göre hareket edebilmektedirler. Birey, toplumunun belki yüzyıllar öncesinden o güne kadar yaşayıp, tecrübe edip, bir sonuca bağladığı ve formüle ettiği yargıları önemsemektedir. Aksoy, anlaşmazlıklarda bir atasözünün en büyük yargıç olduğunu ifade ederken bu gerçeğe işaret etmektedir. (Aksoy, 1993: 15)

Deyimler ise zaman zaman kullanan kişinin farkına bile varmadığı bir kabullenmişlik ve doğal intikal süreciyle konuşma dilinde yerini almaktadır. Bazı dil uzmanları deyimlerin herhangi bir yargı içermediğini ifade etse de (Aksan, 2002: 95) kanaatimizce bu yaklaşım, hatalı bir genellemedir. Zira deyimler de yargı içerebilmekte; hatta bu yargılar atasözlerine göre daha dolaylı olması rağmen daha keskin ve etkili olabilmektedir. Öyle ki bu ifadeler, içerdiği gizli yargıyı tartışmaya açmadan, bazen bir yargı taşıdığını bile fark ettirmeden kullanılabilir. Bu bakımdan deyimlerin, atasözlerine göre mesajlarını daha gizli taşıdıklarını ifade edebiliriz: Mesela, “Arap saçına dönmek” deyimini “çok karışmak” yahut “Çingene çalar Kürt oynar.” deyimini düzensiz, karmakarışık toplantı anlamlarına gelmektedir. Bu ifadeleri kullanan kişinin Arap, Çingene ve Kürtlerle doğrudan bir sorunu olmayabilir. Fakat dil, ona anlamını çok düşünmediği bu sözleri öğretmiş ve kişi de kullanarak bu sözleri kalıcılaştırmıştır. Bu arada bilinçsiz bir biçimde; Arap, Çingene ve Kürtlerle alakalı olumsuz bir takım yargılar da kullanmıştır.

Esasında, toplumların geleneksel ve kültürel değer yargılarına yönelik saygısını ve itimadını gerekelecek pek çok etken bulunmaktadır. Her toplum gelip geçici topluşmaları aşan sürekli ve kurumlaşmış ilişkileri barındırmaktadır. Toplum hayatı, olumlu da olsa olumsuz da olsa muhakkak istikrarı sağlayan kurallara dayanmaktadır. Çünkü insanlar belirsizlikler içinde yaşamını devam ettirememektedir ve emin, düzenli, anlamlı bir yaşam sürmek için belirsizlikleri gidermek zorundadır. Yaşam, ertelenememektedir ve uzunca araştırdıktan sonra yeterli kanıt elde edilmediği için bir hükme bağlanmayan akademik bir mesele de

değildir. Hayatın her an yapılan fiillerle yaşanması gerekir. İhtiyaçlar, tehlikeler, duygular, emeller, davranış gerektirir. Ama davranışa götürecekt kararlar ancak belirsizlikler giderildiği zaman verilebilir. Belirsizlikler toplumun ortaklaşa bağlandığı bir inançla giderilmezse davranışlar tereddütlü ve tutarsız olur; kimse kimsenin ne yapacağını kestiremez. Böyle bir vasatta toplum düzeni ve istikrarı imkânsızdır. (Özakpınar, 1997: 18-19)

Bu bağlamda toplumsal kurallar ve yargılar ortak yaşam tecrübesi için önemli bir ihtiyaçtır. Bunun ötesinde insan topluluğunun olduğu her yerde az veya çok muhakkak bulunmaktadır. Aksi yöndeki iddialara rağmen sadece geleneksel toplumlar değil, modern toplum yapıları da bir takım kurallar ve yargıları beraberinde getirmektedir. Esasında bu toplumsal yaşamın doğasında bulunmaktadır. Toplum herkesin her istediğini yapabileceği bir yaşam tarzına müsaade etmez. Bunu istese bile yapamaz zira özgürlük alanları çatışacaktır ve tüm bireylerin bir noktada kendilerine dur demeleri gerekecektir. Durma noktasının neresi olduğu sorusu ve durmayana uygulanacak yaptırımın ne olacağı, kural veya yargıyı beraberinde getirir. Bu bakımdan bütün toplum pratiklerinde normların ve yargıların varlığı tartışılmayacak kadar kesin bir vakadır. Asıl tartışma, içeriğin ne olduğu ve yaptırımların şiddeti gibi konularda yapılmalıdır.

Geleneksel değer yargılarının bireyler tarafından yaşamsallaştırılmasını sadece saygı, itimat ve ihtiyaçla açıklamak eksik kalacaktır. Başka bir deyişle, insanlar her zaman çok makul ve gerekli buldukları için bu yargılara başvurmazlar. Bireylerin -atasözleri ve deyimlerle ortaya konanlar da dâhil olmak üzere- toplumsal değer yargıları karşısındaki durumunun, bir ucu saygı ve güvene; diğer ucuysa baskı ve korkuya dayanan bir eksen üzerinde oturduğunu söylemek yanlış olmaz. Kanaatimizce bu birbirinden oldukça farklı durumların, insanlarda ve toplumlarda bunca iç içe geçmesini; en büyük özellikleri komplike yapılanmaları olan “insan” ve “toplum”un karmaşıklığıyla açıklamak mümkündür.

Sözü edilen korku ve baskı, ilk bakışta olumsuz bir sınırlandırmayı akla getirirse de zaman zaman bir başkasına veya tüm topluma verilecek zararın, toplum korkusu ve baskısıyla engellenmesi bağlamında düşünüldüğünde da faydalı bir

sonuca hizmet edebilmektedir. Öte yandan aslında inanmadığı ve doğru bulmadığı bir tercihi sadece toplum korkusuyla yapıyor olmanın beraberinde getireceği olumsuzluklar da yaşanmaktadır.

Toplum tarafından bireyin kendisini ve çevresini nasıl anlaması gerektiği açık veya örtük bir yolla aktarılmaktadır. Atasözleri ve deyimler, bireye bakış açıları ve düşünce biçimleri sunar. Zamanla bu bakışlar bireyin kendi düşünce ve yargıları halini alabilmektedir. Bu -ebatları küçük ama etkileri büyük- ifadeler, kişilerin düşünce biçimlerini kalıplara sokabilmektedir. Kişiler bu kalıplara göre düşünebilmektedir. Batur'a göre kişiler bu durumda görünürde düşünme hususunda serbesttirler ama örtük sosyal baskı, bireyin o yönde düşünmesi gerektiğini sezdirmektedir. Bu nedenle her toplumun, kendine özgü bir düşünce biçimi bulunmaktadır ve düşünce büyük oranda sosyal eğilimler ve tutumların ışığında şekillenmektedir. (Batur, 2011: 579)

Kişi, buna hiç çaba sarf etmese bile, normal şartlar altında yetişkin çağa geldiğinde hatırı sayılır miktarda atasözü veya deyim bilir. Tıpkı dilin diğer unsurlarını -isimler, fiiller, zamirler vb.- öğrenmesi gibi bu sözleri de doğal bir biçimde öğrenmiştir. Bu sözlerin kişide olmayan bir durumu kişiye dikte ettirme özelliği vardır. Kişiler bir konuyla ilgili herhangi bir şey yaşanmasına gerek olmadığına; atasözleri ve deyimlerin boşa söylenmediğine, bir amaçlarının olduğuna inanabilmekte, bu ifadelerden yola çıkarak genellemelere ulaşabilmektedir. Batur'a göre genellemeler, önyargılara; önyargılarsa düşünce sisteminde kalıcı izlere dönüşmektedir. Nihayet bu izlerin davranış haline gelmesi sağlanmakta ve bu zemini hazırlayan da toplum olmaktadır. (Batur, 2011:578)

Sosyal psikoloji uzmanları, pek çok zaman fertlerin kanaat ve tutumlarında, sosyal tasvip ve kabul ihtiyacını tatmin etmeyi hedeflediğini ifade etmektedir. Sosyal bakımdan tasvip gören bir tutumu, grup tarafından kabul edilme ihtiyacı dolayısıyla değiştirmek çok güç bir iş olabilmektedir. (Krech ve Crutchfield, 1980: 222) Ters düşme korkusu, hemen bütün toplumsal durumlarda temel bir etmendir. Pek çok kişi, diğerlerinden farklı birisi olarak dışarıda kalmak istemez. Birey herkes gibi olmayı ister. Grubun kendisini sevmesini, iyi davranmasını ve kabul etmesini ister. Eğer

görüşlerine karşı çıkarsa grup üyelerinin kendisinden hoşlanmayacaklarından, iyi davranmayacaklarından ve onu bir asi gibi göreceklelerinden korkar. Bu sonuçlardan kaçınabilmek için uyma eğilimi gösterir. (Freedman ve Sears ve Carlsmith, 1993: 432) Yani, kişiler bazı durumlarda, aslında önerilen değer yargıları kendilerine makul gelmese bile, bu sözlerin önerilerine bile isteye değil; bunun karşısında bedel ödemekten çekindikleri için uymaktadırlar. Bu noktada da birey tümüyle pasif değildir, olumsuz sonuçları göze alamadığı için uyum sergilemeyi bizzat kendisi tercih etmektedir.

Pek çok insan için içine doğduğu toplumun doğrularını bir kenara bırakıp olaylar ve durumlar karşısında eleştirel tavır alabilmek oldukça zordur. Sosyal psikoloji alanında çalışan ilim adamları, insanların kendilerine öğretilmiş olan inanç ve tutumlarını değiştirmemek için farklı şekillerde mücadeleler verdiklerini ifade etmektedir. Bunlardan birisi “idrakin seçici” davranmasıdır. İnsanlar inanç ve tutumlarına uygun gelen olguları, bunlara zıt gelenlere nispetle daha iyi hatırlamaktadırlar. Çünkü inançlarıyla zıt olan gerçekleri gören insanlar, hemen sonra bunları unutmaktadır.

İkinci olarak inanç ve tutumlar kişilerin idraklerini sadece seçmekle kalmayıp, bu idraklerin manalarını da belirleyebilmektedir. Kişinin mevcut kanaatleri ve inançlarına ters olarak öğrendiği unsurlar şu veya bu şekilde asimile edilebilmekte, dolayısıyla temel inanç ve tutumlarda değişiklik olmamaktadır. Bu manada inanç ve tutumların kendi içlerinde kendilerini muhafaza istikametinde çalışan bir mekanizmaya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Üçüncü olarak çekinme veya kaçınma adı verilen davranış örneği vasıtasıyla insanlar inançlarını korumaktadırlar. Belli bir inanç ve tutuma sahip bir insan, zıt verilerin ortaya çıkmasından zaman zaman fiziki şekilde, yani maddeten kendini kaçırmaya çalışır, bunlardan uzak durur. Bunda başarılı olursa, bu zıt şeyleri idrak etmeyecek ve onun inanç ve tutumları hücumdan korunmuş, güvenli bir halde kalacaktır.

Son olarak toplumdaki aldığı güç, kişilerin zaten toplum tarafından oluşturulan inanç ve tutumlarındaki değişimlere ket vurmaktadır. (Krech ve Crutchfield, 1980: 221)

Toplumun düşünce ve yargı oluşturma hususundaki güçlü konumuna işaret ettikten sonra, yukarıda izah edildiği şekilde kişinin toplum karşısında tümüyle pasif ve edilgen bir konuma itildiği bakış açıları makul olmadığı ifade edilmelidir. Zaten toplumu tek tek bireyler oluşturmaktadır. Her birey toplumun bir parçasıdır ve büyük resmi oluşturan renk tonlarından biridir. Bireyle toplumu keskin çizgilerle ayırmak ve birbirinden tamamen farklı iki taraf varmış gibi davranmak hatalı olabilmektedir. Toplumsal dönüşümler de son tahlilde bireylerin dönüşümlerinin bir sonucudur.

Yanı sıra, toplumun her konuda tek bir bakış açısının olduğu ön kabulünün tartışmaya açılması gerekmektedir. Zira -sözlerin analizi esnasında da işaret edileceği üzere- aynı konuda farklı doğruları savunan atasözleri bulunmaktadır. Bu da kültürün aynı konuda birbirinden farklı fikirleri bünyesinde barındırabileceğini ve aktarabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla kişiler, toplumsal yargılar konusunda tümüyle pasif olmamakta, kendi bireysel tercihleri doğrultusunda, sunulan yargılar arasında seçim yaparak aktifleşmektedirler. Öte yandan süreç içinde bir takım sözlerin kullanılmayarak diskalifiye edilmesi de insanların aktifliğinin göstergesidir.

Diğer taraftan ülkemizde ve bütün dünyada geleneksel yargı ve düşünme biçimlerinin tahakkümünün; özellikle büyük şehirlerde her geçen gün zayıfladığını ifade etmeliyiz. Geleneksel kültürün geçen yüzyıllardaki gibi tüm toplumu kendine göre şekillendirme gibi bir işlevi gün geçtikçe azalmaktadır. (Odabaşı, 1999: 69) Bir kültürden diğerine en kolay ve kısa zamanda intikal eden unsurların, iletişimi en kolay olanlar olduğunu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, (Güngör, 1995: 15) aslında ekran üzerinden pek çok zaman da ideolojik unsurların propagandasıyla yaşanan büyük toplumsal dönüşüm daha iyi kavranabilir. (Hall, 1994: 234)

Dünyanın büyük bir köy haline gelmesiyle iletişim ve ulaşım imkânlarının büyük bir hızla gelişmesi, kültürlerin orijinalliklerini, kendine haslıklarını

yıpratmaktadır. Bugün dünyanın her bir tarafında aynı kıyafeti giyen, aynı kolayı içen, aynı filmi seyreden milyarlarca insan yaşamaktadır. Bu insanlar farklı inanç mensuplarından bile olsa tek ve ortak hâkim bir kültürün müntesipleri durumundadırlar. Batı toplumunun gücünün karizmatik etkisiyle de doğru orantılı olarak; kültürel intikal Batı'nın Doğu'yu etkilemesi şeklinde gerçekleşmiştir. Artık çağın insan, değer yargısı belirlerken; karşısına sadece atasözleri ve deyimler gibi geleneksel yargılar gelmemekte; en az onun kadar kuvvetli bir biçimde modern genellemeler, modern fetvalar, modern yargılar gelmektedir.

Öte yandan yukarıda özetlenen şekliyle toplumsal kabullerden farklı tercihler yapmanın zorluğu, sadece kendisini geleneksel olarak tanımlayan toplumlarda değil, modern toplumlarda da geçerli bir durumdur. Bugün modern yaşamda bir ürünü kullanmamak düşük statülü olmakla özdeşleşebilmekte; bu nedenle insanlar ihtiyaç duymadıkları halde toplumsal baskılar neticesinde kendilerine gerekmediklerine inandıkları ürünlere para vermek zorunda kalmaktadırlar. (Illich, 2013: 15-16) Birey bir tercih aşamasında kaldığında zihninde doğrudan kitle iletişim araçları, reklamlar, propaganda ve moda trendlerinin etkisi belirlemektedir. Modern hayat, eş ve iş tercihi, giyim-kuşam, insan ilişkileri, çocuk yetiştirme tarzı, beslenme alışkanlığı, vb. pek çok konuda keskin yargılar ortaya koyabilmekte, üstüne üstlük Batı kültürü dışındaki tüm kültürleri sanki tek ve yekpare bir kültür ve gelenek varmış gibi indirgeyerek tanımlamakta (Aydın, 2009: 20); sonra da birikimlerini boş veya değersiz kabul edebilmekte yahut Avrupa kültürü ile eklemlendirebildikleri ölçüde değerli görmektedir. (Fazlıoğlu, 2015: 11 ve Davutoğlu, 1996: 1) Dolayısıyla modern toplumlarda da yaşamın tüm detaylarına dair standartlaşmalar yaşanmakta, öteki ve yerel kültürlerle karşı da oldukça sert bir duruş ortaya konmaktadır.

Yerel kültürler; -iyi veya kötü- bireylerin, coğrafyalarının ve kendilerinin de içinde bulunduğu toplumlarının oluşturduğu birikim ve tercihlerden örülüyken; modern kültür, Avrupa ve Amerika'da üretilmiş birikim ve tercihlerden örülmüştür. Ana fark, ikincisinin, maddi manevi bir bağlantısının olmadığı toplumlar da dâhil, tüm dünyada doğrudan veya dolaylı bir biçimde yaşanılmak zorunda kalmasıdır.

Geleneksel toplumların değer yargılarının ne kadar baskıcı ve zorbaca olduğunun anlatıldığı ifadeler neredeyse her zaman başka değer yargılarını dayatmanın dolaylı bir metodu olmakta, eskilerinin yerine yeni dayatılar ortaya çıkmaktadır. Bir bakıma toplumlar hangisinin dayatılarını kabul edecekleri noktasındadırlar. Mutlak bir özgürlük mümkün değildir. Bu noktada özgürlük kelimesinin bile bir trend oluşu ironiktir. Aydın, modern toplumda insanın önceki toplumlardan daha fazla kontrol altında olduğunu ifade etmektedir. (Aydın, 2009: 48)

Buradan hareketle, modern düşüncenin, toplumları gelenek ve kültürlerinin değer yargılarından kurtulup özgür olmaya davet eden çağrısının gerçekçi olmadığı ifade edilmelidir. Geleneksel mirası olan toplumların, kendi birikimlerini değerlendirmeye ve tartışmaya açtığı vasatlarda, hedeflenen ana amaç, tüm yargı ve yönlendirmelerden kurtulmak gibi bir amaçsa bu fiili olarak mümkün değildir. Zira birlikte yaşamın kendisi, kurallar ve yönlendirmeleri beraberinde getirmektedir.

Kanaatimizce, kültürlerle yaşanacak yüzleşmeler, kültürün kendi çocukları tarafından ve kendi iç dinamikleriyle ortaya konmadıkça sonuçsal bir nitelik arz edemeyecektir. Bunu gerçekleştirebilecek en makul yol, kültür mirası değerlendirilirken, söz konusu birikimin içeriğinin değerlendirilmesi, uygunsuz öğelerin ayıklanması ve yerel formlarla yenilerinin üretilmesidir.

1.2. Türk Toplumunun Atasözleri ve Deyimlere Bakışı

Sadece Türk toplumu değil, tüm toplumlar geçmişin birikimi olarak kendilerine nesilden nesile aktarılan atasözleri ve deyimlere sahiptirler. Dil, insan olmanın doğasıyla ilgilidir ve kalıplaşmış ifadeler de dillerin olmazsa olmazı konumundadır.

Konumuz olan Türk insanının ve toplumunun atasözleri ve deyimlere bakışını ana babaya saygı ekseninde ele almanın çok da yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Kültürümüzde pek çok Doğu toplumunda olduğu gibi ebeveyne saygı büyük öneme

haizdir. İslam dininin ana babaya iyi davranmanın çok önemli dini ve ahlaki bir ilke olduğunu sık sık vazeden yapısının bu saygıyı motive eden temel unsurlardan biri olduğu açıktır. Modern zamanlarda geleneklerin uygulanması noktasında gevşemeler başlamış olsa da hâlâ Anadolu'nun pek çok yerinde bu saygı anlayışı uygulanmaktadır. (Erdoğan, 2010: 161-173) Toplum açısından atasözleri, söylenenin kimliği belli olmasa bile büyükler tarafından söylenmiştir ve saygıyı hak etmektedir. Bu açıdan Türk toplumunun atasözlerini önemseydiği, atasözleriyle ortaya konan öğüt ve yargıları büyük oranda benimsediği, atasözlerini günlük yaşamlarında çok sık kullandığı söylenebilir. Bu kapsamda söylenmiş atasözleri şunlardır:

- Ulu sözü yerde kalmaz.
- Atasını tanımayan Tanrısını tanımaz.
- Ataların sözü Kur'ân'a girmez yanında yürür.
- Uluların öğüdünü tutmayan uluyakalır.
- Ulular köprü olsa basıp geçme.

Kanaatimizce atasözlerinin toplum nezdinde kıymetini besleyen bir diğer faktör de Türk toplumunun, kendi tarihine ve bu tarihin özneleri olan atalarına karşı büyük bir saygı ve hayranlık beslemesidir. Türk toplumu geçmişinde siyasi, askeri, sosyal pek çok alanda başarıları olan bir tarihe sahiptir. Büyük devletler kurmuş, çok geniş topraklara ulaşmış, yüzyıllar boyunca dünya hâkimiyetini sürdürmüştür. Kendilerine bu onuru yaşatan atalarının yönlendirmeleri, değer yargıları dünün ve bugünün insanları açısından önemlidir. Tüm bunlardan hareketle Türk toplumunun, atasözlerine karşı bilinçli bir saygı eğiliminde olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Cumhuriyetin kurulması ve yeni devlet politikalarının gereği "Türklük" unsurunun öne çıkarılmasıyla atasözlerine dair çalışmaların sayısı artmıştır. O dönemde yazılan eserlerde dönemin siyasi atmosferinin de etkisiyle atasözleriyle ilgili oldukça abartılmış ifadeler rastlamak mümkündür. Örneğin İzbudak, atasözlerini şu cümlelerle övmektedir:

“Atasözleri her evde bulunacak ve her Türk’ün okuyacağı mukaddes kitaptır. Zaten birçok cümleler hepimizin dilimizde dönüp dolaşıyor. Kutsiyeti türlü türlü sebeplerdir. Pek eskiden Türk diyarlarında birçok Peygamberler, hâkimler gelip geçmiştir. Ve bu elimizdeki atasözlerinin bir kısmı onların mukaddes kitapları mûfadıdır. Belki de aynı ayetlerdir. (Oğuz töresi) dediğimiz kanunların umdeleri de atalar sözü içindedir. (Türk töresi, Türk töresi) deyip durduğumuz da bunların içinde mevcuttur.

...bu kabil sözler Türk’ün kabulüne mazhar olup benimsemiş ve her münasebet düştükçe ayet irad eder gibi söyleyerek “artık buna da bir diyeceğiniz yok a, işte atalarımız böyle buyurmuşlardır.” diyor.” (İzbudak, 1936: 4-5)

2. Din-Kültür İlişkisi

Şüphesiz sosyolojinin ve diğer pek çok bilim dalının önemli tartışma alanlarından biri olarak din-kültür ilişkisi farklı açılardan ele alınabilir. Biz atasözleri ve deyimlerde kadın ve erkek algısını ortaya koyacağımız, kısmen de bu algının oluşmasında dinî inanç ve yönlendirmenin etkisine değineceğimiz çalışmamızda; din- kültür ilişkisinin konumuzla alakalı kısmına işaret edeceğiz:

Tartışılmaz bir gerçektir ki insanlık, bugüne biriktirebildiği için gelmiştir. İnsanoğlu tecrübe, düşünce, bilgi, değer ve duygularını biriktirmektedir. İlk insandan bugüne birikimler, aile ve toplum eliyle aktarılmakta ve toplumlar, öncekilerle ilgili ortalama bir farkındalıkla yaşamını sürdürmektedir. Biriktirmek, insanoğlunun yaratılıştan getirdiği bir yazgı olup aynı zamanda insanı hayvandan ayıran temel özelliklerdendir. Hayvanlar, kendilerine gerekli bir takım içgüdülerle donatılmış olarak yaratılır ve onların nesilden nesile aktarımlarla ilerlemesi mevzubahis değildir. Hayvanlar kültürel bir birikim yapmazlar ve medeniyet kurmazlar.

Kültür ve gelenekler, toplumların birikimidir ve bu birikim her zaman müspet unsurlardan oluşmak zorunda değildir. Bugün ve geçmişte yaşayan tüm toplumlar, olumlu-olumsuz unsurlardan oluşan bir kültüre sahiptir. Bu noktada kültür ve

geleneklerin varlığını veya gerekliliğini tartışmak aslında insanın biriktirebilme özelliğini tartışmak anlamına gelmektedir.

Günümüzde kültür yahut gelenek, büyük oranda modernlik karşıtı toplumsal pratikler olarak algılanmaktadır. Modernliğin, kültür ve geleneklerin baskı ve dayatmalarından kurtuluş reçetesi şeklinde lanse edildiği düşünüldüğünde (Aydın, 2009: 29-30); geline nokta artık modernliğin de bir gelenek haline geldiği, standartlaştığı ve değer yargıları ürettiği ortadadır. Zira bir yapı toplumsal taban bulur ve yaşamsallaşırsa bir süre sonra kurumsallaşma kaçınılmazdır. Buradan hareketle, modernite dâhil olmak üzere tüm kültür ve geleneklerin -aleyhte bir söylemle ortaya çıksa bile- toplumsal bağlayıcılığının bulunduğu altına çizmek gerekir.

Geçmişte ve bugün, gerek ülkemizde gerekse de tüm dünyada, hayatın tümüne müdahil bir din olarak İslam'ın, müntesiplerinin kültürlerine bakışının nasıllığı, çokça tartışılan bir mesele olmuştur. Bu tartışmanın konumuz açısından önemi, Müslüman bir millet olan Türklerin kültürünü, objektif bir biçimde yansıtmaya kabiliyetine sahip atasözleri ve deyimlerde ortaya konan kadın-erkek algısının ne kadarının İslam'ın katkısı olduğu noktasında ortaya çıkmaktadır. Zira İslam, toplumsal konularda Türk milletinin dini olarak kültürü oluşturan ve besleyen en kuvvetli taraftır.

Bu konuda İslam'ın, muhatap olduğu-olacağı toplumların kültürel farklılıklarına bakışı konusunda İslam fikhinin kaynaklarının -yani şeri hükümlerinden birinin "örf" olması önemli bir bilgidir. "Örf, cemiyetin alışıp ülfet peyda ettiği, itiyat haline getirdiği söz yahut fiil olarak üzerinde yürüdüğü bir durum" (Zeydan, 1993: 237) olarak tanımlanmaktadır ve İslam fikhinde, hükümler alanında ana kaynaklardan sonra, toplumların örfleri göz önünde bulundurulmaktadır. Bizzat Kur'ân-ı Kerim ayetlerinde, bazı hukuki düzenlemelerde, hükmün, uygulanacağı topluma uygun olması gibi ölçütler konmuştur.

Bakara Sûresi'nde **"Annelerin örf ve adete göre yiyeceği, giyeceği, çocuk kendisinin olana aittir."** (Bakara Sûresi, 2/233) ifadesinde babalara, yaşadıkları toplumun örf-âdetine uygun olma ölçüsü dâhilinde bir maişet sorumluluğu yüklenir.

Bunun pratiği, emrin muhatabına bırakılır. Söz konusu esneklik gerek coğrafya gerek zaman farklılıklarını göz önünde bulundurmakta ve din, ilkesel düzeyde ortaya koyduğu sınırların aşılmaması şartıyla, tüm kültürel çeşitliliklere serbesti tanımakta; ictihadlar, zamanın ve mekânın gerçekleri doğrultusunda yapılmaktadır.(Karaman, 1971: 30) Fakat öte yandan bir davranışın İslam'a göre "örf" sayılabilmesi; dinin temel ilke ve nasslarına aykırı olmaması yahut bir başka deyişle "aklen ve şeran güzel olması, selim akıl sahipleri yanında yadırganmaması" gerekmektedir. (Atar,1992: 87) Mecelle'de de örfün belirleyiciliğine işaret eden pek çok hüküm bulunmaktadır. ⁸ (Yıldırım, 2001: 101-117)

Fıkıh âlimleri, örfe atıf yapan ayetler ve hadislerle İslam'ın, sosyal realiteyi ve insanların alışkanlıklarını göz önünde bulundurduğunu, kendi ilkelerine ters düşmeyen kurum ve kuralları koruduğunu ifade etmekte (Dönmez, 2006: 152); esasında örfün hükümler alanındaki varlığının İslam'ın evrenselliği ve eskimezliğinin bir gereği olduğunun altını çizmektedir. (Ayrıntılı bir tartışma için bkz: Karadavi, 1999: 163-168)

İslam kendi ilkelerini ihlal etmedikçe kültürlere serbesti tanımaktadır.(Halil, 1986: 56-57) Bu durumu son peygamberin gönderildiği dönem olan Cahiliyye döneminde bile görmek mümkündür. Zira yeni din, yeni bir kültür oluşturma serüveni içerisinde, Mekke'nin mevcut kültürünü "Cahiliyye kültürü" olarak tamamıyla reddetmemiş, bıçakla keser gibi koparıp atmamış, kendisinin belirlediği bir değer hiyerarşisi içinde yeni fonksiyonlar kazandırarak düzenlemiştir. Şüphesiz Cahiliye kültürünü oluşturan unsurlar arasında İslam'ın bütünüyle reddettiği tutumlar (şirk gibi) bulunmaktaydı. Fakat buna karşın, Kâbe'nin kutsallığı, hac, oruç, namaz, cömertlik, meşveret, kısas, diyet gibi hem ibadetlere hem siyasi sosyal ve hukuki

⁸ Örf konusundaki *Mecelle* maddeleri şunlardır:

- "Adet muhakkemdir."
- "Nasın istimali bir hüccettir ki anınla amel vacip olur."
- "Adeten mümteni olan şey hakikaten mümteni gibidir."
- "Ezmanın tağayyürü ile ahkâmın tağayyürü inkar edilemez."
- "Adetin delaletiyle mana-ı hakiki terk olunur."
- "Adet ancak muttarid yahut galip oldukta muteber olur."
- "İtibar galib-i şayiadır nadire değildir."
- "Örfen maruf olan şey şart kılınmış gibidir."
- "Beyne't-tüccar maruf olan şey beyinlerde meşrut gibidir."
- "Örf ile tayin nass ile tayin gibidir."

konulara dair sağlıklı işlemeyen pek çok kültürel unsur, bütüncül ve sahih bir mekanizma içerisinde güncellenmiştir. (Aydın, 2001: 97-98 ve Mesud, 1997: 260) Söz konusu unsurların önceki peygamberlerin öğretilerinde yer alıp zamanla asimile olmaları ve anlam kaymalarına uğramaları kuvvetle muhtemeldir.

Din ilkeler bütünüdür ve pratize edilebilmesi için bu ilkelerin somut karşılık bulması gerekmektedir. İnsanlar dini hayatlarını yaşamaya çalışırken yalnız inançlarla yetinmezler; süreç içinde bu inançlardan ortaya çıkan kurumlar oluştururlar. Bu bağlamda İslam'ın somutlaştırıldığı bir "İslam kültürü" ifadesinin mümkün olup olmaması önemli bir tartışma mevzusudur. Bu noktada İhsan Süreyya Sırma'nın "İslam tarihi" ifadesine yönelik itirazı kayda değer bir yaklaşım olarak ele alınmalıdır. Sırma, "İslam tarihi" kavramsallaştırmasının yanlış bir kullanım olduğunu, yaşananların İslam'ın değil, Müslümanların tarihi olduğunu ifade ederken aslında Müslümanların yaşanmışlıklarını İslam'la özdeşleştirmenin büyük sonuçlarına işaret etmektedir. (Sırma, 2014: 45)

Benzer sakıncalar "İslam kültürü" ifadesinde de ortaya çıkmaktadır. Toplumlar; karakterleri, alışkanlıkları, öğrendikleri bilgiler ve geçmiş kültürleri doğrultusunda inançlarını yaşamsallaştırmaktadır. Tarihte ve bugün, farklı toplumlarda farklı Müslümanlık uygulamaları ve kültürlerinin ortaya çıkmasının ana nedeni de budur. Zira Müslüman toplumlar "İslam" olduğuna inandıkları bir takım inanç ve eylemler noktasında, birbirine zıt davranışlar sergileyebilmektedir. Bugün üzerinde tümüyle mutabakat sağlanan bir İslam pratiği veya İslam kültürü bulunmamaktadır; tarih boyunca da bulunmamaktaydı. (Karlsson, 2003: 262) Allah Resülü'nün vefatından çok kısa bir süre sonra hem fikrî hem fiilî anlamda derin ayrılıklar yaşanmış; (Zorlu, 2002: 8-9) asırlardır da her devirde birbirinden oldukça farklı dini yorumlar, pratikler var olagelmıştır. Tüm bunlar ortada iken, son tahlilde Müslüman toplumların kültürlerinden bahsedilebilir fakat yekpare bir İslam geleneği ve kültüründen bahsetmek mümkün değildir.

"İslam kültürü" yerine "Müslümanların kültürleri" ifadesinin tercihi, sadece bir kavram sorununa işaret etmemektedir. Tartışmanın hedeflediği kazanım, esasında kültür ve geleneklerin, dinin kendisi değil pratik denemeleri olduğu ve her zaman

tümüyle dinden beslenmeyebileceği düşüncesini ortaya koymasındır ki, söz konusu yaklaşım Müslüman toplumların kültürlerini değersizleştiren değil, gereksiz yükleri onların üzerinden alan bir yaklaşımdır. İslam ilahiyatına göre nihai olarak tüm birimleriyle kâmil manada bir dini temsil etme söylemi bireyler ve kültürler için imkânsız bir iddiadır.

Kutlu, İslam düşüncesini belli bir döneme, mezhebe, şahsa, belli bir alana ya da fikri kurumsallaşmalara indirgemenin veya onları tarihte kalmış kişiler ve toplumsal faaliyetler olarak görmenin doğru olmayacağını ifade etmektedir. (Kutlu, 2012: 9) Zamanla birlikte insanlar ve hayat da değişmektedir. Süreç içerisinde kültürlerin güncellenmesi ihtiyacı doğmaktadır. Bir dönem için oldukça işlevsel ve ileri görüşlü, topluma maslahatlar getiren yorumlar veya uygulamalar; başka bir dönem için işlevselliğini yitirebilmekte, işlevişte tıkanıklara neden olabilmekte veya toplumu geçmişe kilitleyebilmektedir.

Bu teorik çerçevenin ardından, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yüzyıllar boyunca dünya Müslümanlarına hamilik yapmış dindar bir millet olan Türklerin, kültürlerine nasıl baktıklarını yorumlamaya çalışacağız.

Bilindiği üzere Türklerle Müslümanların ilk teması, VII. yüzyılda gerçekleşmiş ve Emevîlerin ırkçı politikaları sebebiyle, Türklerin kitleler halinde İslam'ı kabulleri IX. yüzyıla sarkmıştır. O dönemki Müslüman dünyanın dağınık ve karmaşık durumunun ardından yeni bir kan görevi gören Selçuklu Türkleri, Dandanakan zaferiyle Sünni Müslümanların hamiliğini üstlenmiş, iç ve dış düşmanlara karşı Müslümanları koruma görevini yerine getirmiş. (Özaydın, 2012: 480 ve Hilmi, 2009: 457-458) İstanbul'un fethi ise Türklere, "küfre karşı İslam'ı temsil etmek" gibi önemli bir misyon yüklemiştir.

Türklerin adeta Müslümanların temsilcisi olması, sadece İslam âleminin değil Avrupa'nın da kabulüdür. Bizans'ın gözdesi, Doğunun Roması Kostantiniye'nin kaybı, fetihten yüzyıllarca sonra bile öfke, hüzün ve serzenişle anılmaya devam etmiş; Avrupa, Türkleri (yani Müslümanları) İstanbul'un fethinden dolayı hiçbir zaman affetmemiştir. (Kalın, 2007: 103) Günümüzde Avrupa devletlerinde hala zaman zaman Türk ve Müslüman kelimeleri birbirinin yerine

kullanılmaktadır. Srebrenitsa katliamı esnasında, Sırp komutanların kendileri gibi Slav ırka mensup Boşnak Müslümanları katlederken, Türklerden intikam aldıklarını ifade etmeleri, pek çok Avrupa gazetesinde yer bulmuştur.⁹ 20. yüzyılın son çeyreğinde Slav bir Müslümanın Türk olarak adlandırılması söz konusu psikolojinin yüzyılımızdaki izdüşümleri sayılabilir.

Kanaatimizce inanç noktasında bu derece bir iç içe geçmişlik ve yüzyıllarca süren dünya hâkimiyeti sadece Anadolu halk dindarlığı için değil; karşıt cephe için de önemli bir nokta olup, bu durum Türklüğün Müslümanlık; Müslümanlığın da Türklük olarak algılanmasıyla neticelenmiştir. Türkler için İslam inancı, milletin karakteri haline gelecek kadar içkin bir yapı arz etmektedir. (Lewis, 2007: 419) Zaten Allah Resulü'nün vefatından kısa bir süre sonra, İslam'ın temsilciliği ve siyasi taşıyıcılığını bizzat Peygamberin içinden çıktığı toplumun değil de tamamen farklı bir toplumun üstlenmesini; ancak inanca duyulan sadakatle açıklamak gerekir.

Öte yandan Türk milletinin İslam'la bunca kaynaşması, Müslüman Türk kültürünün İslam'dan almadığı, başka süreçlerde ve başka kaynaklardan edindiği fikir, davranış kalıbı ve yargıların geleneksel halk dindarlığında İslam zannedilmesi sonucunu doğurmaktadır. Halk, böyle bir ayrıma gitmemekte; kendisine devredilen tüm ananeyi, Müslümanlık olarak yaşamaktadır.

Hâlbuki gerek konumuz gerekse de diğer pek çok mesele hakkında, toplumdaki duygu, değer ve davranış kalıplarını belirleyen dinin dışında pek çok etken bulunmaktadır. Müslüman toplumların yaşam pratiklerinin tümü İslam'a veya yorumlarına dayanmamaktadır. Kimi zaman toplumların tarihi, coğrafyası, komşuları, diğer inanç mensuplarıyla temasları, yaşam biçimleri gibi farklı etmenler, yapılan tercihlerde belirleyici olabilmektedir. İnsan ve toplum açısından, atalarından devralınan paket yaşam tarzında, neyin ne denli etkin olduğunu ayırt etmek oldukça zor görünmektedir.

⁹ Ayrıntılar için bakınız: www.independent.co.uk/news/world/europe/srebrenica-20-years-after-the-genocide-why-the-survivors-need-closure-10373271.html, 2015; articles.latimes.com/2012/jul/11/opinion/la-oe-lischer-srebrenica-genocide-mladic-20120711, 2012.

Bu noktadan hareketle Türk kültürünün bir dindarlık biçimi olduğu ve halk nezdinde dokunulmaz bir statüsü bulunduğu ifade edilebilir. Bugüne bakıldığında, söz konusu dokunulmazlığı biri itikadi diğeri de siyasi olmak üzere iki etken motive etmiştir.

2.1. Kültürün Dokunulmazlığının İnanç Açısından Analizi

Anadolu Müslümanlığının ilk formları, kitabî ve ulemadan tasvip almış bir İslam değil, daha ziyade şifahî bir Müslümanlık öğretilerinden müteşekkildir ve İslam'ın Anadolu'da yaygınlaşması ve yaşatılmasında, dervişlerin önemli katkıları olmuştur. (Fığlalı, 2004: 242-245; Özcan, 2007: 540) Daha kitabî ve daha şeffaf bir İslamî öğretinin merkezi sayılabilecek medreselerin, sistematik ve belirli kurallara dayalı resmî eğitiminin, halka istenilen düzeyde hitap edememesi ve yazılan eserlerin halkın kolay anlayamayacağı nitelikte olması; şehirden uzakta yaşayan halkın, medresenin yerine heyecan verici mistik bir yapıya sahip olan ve halkın hem kolay kavrayabileceği hem de hoşlanacağı metotlar kullanan tekke ve zaviyeleri tercih etmesiyle neticelenmiştir. (Ocak ve Faruki, 1986: 475) Öte yandan Osmanlı'da sadece kırsalda değil; şehirlerde de çok sayıda tekke ve şeyhin bulunduğu ifade edilmelidir.(Öz, 2007: 536) XVIII. yüzyılda tarikatlar devletin hemen her şehrinde bulunmaktadır. Lonca ve esnaf birlikleriyle kurdukları sıkı bağlar neticesinde zanaatkarların ve tüccarların birçoğunun yalnızca dinî değil mesleki ve toplumsal hayatında da etkin konumda olmuşlar; yüksek idari mekanizmalarda bile taraftarları ve nüfuzları var olmuştur. (Lewis, 2007: 403)

Tekkelerin tıpkı kervansaray, daru'l-aceze, imaret, kütüphane, iltica yeri gibi pek çok sosyal hizmetin görüldüğü yerler olması bu bağlamda önemli bir bilgi olarak paylaşılmalıdır. (Yılmaz, 2004: 276-277) Mardin, derviş tarikatları biçiminde örgütlenen halk dininin, devletin aciz kaldığı yerde her türlü sosyal ihtiyaç durumunda doğal bir biçimde sorumluluk aldığını ve İstanbul'daki büyük medreselere gidemeyenler için *paralel medrese*'ler kurduğunu ifade etmektedir. (Mardin, 1995: 96) Bu bağlamda tekkelerin medreselere göre daha sivil bir yapı arz

ettiği ve toplumsal taban bulup kalıcı olma noktasında bu sivillığın önemli bir nokta olduğu söylenebilir.

Anadolu Müslümanlığında, tekke kültürünün önemli terimleri olan babalar, yediler, kırklar, kutuplar, gavslar gibi kişilerin bir takım yüce mertebelere ve hallere ulaştığına (Dağıstanî, tarihsiz: 187-188), bu sebeple böyle kimselere şeksiz şüphesiz güvenip itibar edilebileceğine inanılmaktadır. (Öngören, 2011: 122 ve Hodgson, 1995: 248-249) Hatta Anadolu’da kurulan birçok köyün adını, o bölgelerde zaviyeler kuran ve halkın sevgisini kazanmış dervişlerden aldığı bilinmektedir. (Öngören, 2007: 541) Bu merkezlerdeki bazı dini öğreti ve uygulamalar, eski Türk-İran-Hint inançlarını İslamiyet’le meczederek yorumlayan bir karakter arz etmektedir. (Fığlalı, 2004: 244; Ahmed Hilmi, 2009: 482) Öte yandan tekke, Kur’ân ve sahih hadisler söyleminden ziyade; menkıbe, rüya, ilham, yakaza, Allah ve Peygamber’le doğrudan görüşme vb. subjektif ve tartışmalı bilgi edinme yollarına sahiptir. (Avcı, 2004:112-113 ve Afifi, 1996:319) Böylelikle Osmanlı Anadolu’sunda halk İslam’ı, evliya kültü merkezli gelişmiş ve mistik karakterli olmuştur. (Arpaguş, 2001: 57) Netice itibariyle sözü kutsal ve tartışmasız doğru kabul edilen kişilerin sayısının artması subjektif bilginin, buna bağlı olarak uydurma rivayetlerin halk dindarlığında bağlayıcı ve etkin bir konuma geçmesine neden olmuştur. Bu konuda verilecek en çarpıcı örneklerden biri, Anadolu halkı nazarında delilerin manevi cezbe kapılmış insanlar olduğu, boş konuşmadıkları ve veli olabilecekleri yönündeki inanışlardır. (Güngör, 1995: 106)

Osmanlı halkının geleneksel İslam anlayışını, halkın itibar edip ilgi gösterdiği 13 kitaptan hareketle tespit ettiği kitabında Arpaguş, şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Osmanlı halk İslamı’nın, kitabi esaslardan çok toplumun geleneksel inanç ve hayat tarzının belirlediği esasları dikkate alan, kısmen hurafelerle karışmış tarzdaki Müslümanlık olduğu kabul edilmektedir ve Türklerin İslam’ı kabullerinden itibaren birbirine paralel biçimde heterodoks ¹⁰ ve ortadoks ¹¹ biçimlerde varlığını sürdürmektedir.” (Arpaguş, 2001: 57)

¹⁰ Heterodoks: Benimsenmiş dini esaslara aykırı, bi’dat ehli.

¹¹ Ortadoks: Heterodoks’un karşısı. Anadolu’daki karşılığıyla Sünni, orta yol İslam düşüncesi.

Sonuç olarak; Anadolu halk dindarlığının büyük oranda tekke merkezli olması; bu merkezlerde ilham, keşif, yakaza gibi subjektif bilgi edinme yollarının itibar görmesi, din düşüncesine dair bilgileri çoğaltıp, bulanıklaştırmıştır. Herkesin rüya, keşif ve ilhamına göre değişebilen sayısız hakikat kümeleri ortaya çıkmış, bu kabil bir başboşluk, çatışan ölçüler karmaşasına neden olmuştur. (Uysal, 2001: 78) Tasavvuf ve tekke kültüründeki saygı anlayışı, mübarek görülen kişilere tabiatüstü nitelikler atfetmiş (Hodgson, 1995: 248); onlara soru sormanın bile hata olarak görülmesi yönünde işlemiş; bu kimselerin emir ve tavsiyelerine şeriate muğayir olsa da itaat etmek gerektiği ifade edilebilmiştir. (Afifi, 1996:298) Söz konusu vasatta, mevcutta dinden olmayan unsurların kontrolü yapılamamıştır.

Konumuz olan cinsiyetlerin kültürdeki yerine dair, Anadolu halkının, medrese bilginlerinin anlaşılması güç eserlerine mukabil olarak tercih ettikleri, Ahmediye, Muhammediye, Envaru'l Âşikin, Müzekki'n-Nufus gibi eserlerde kaynağına ulaşamayan pek çok rivayet bulunmaktadır. Halk, menkıbe ve kıssa tarzı metotlara büyük ilgi göstermekte, (Ocak ve Farukî, 1986: 476) hikâyelendirilen anlatılar, daha çabuk yaygınlaşmakta; kitle iletişim araçlarının günümüzdeki kadar yaygın olmadığı sosyopolitik ve kültürel hayat bakımından medyatik bir konum arz etmektedir. (Arpaguş, 2001: 358-363; Cirit, 2002: 15)

15. yy'da telif edilen Envaru'l-Aşikin'de "Nuh aleyhisselam karaya çıktığı vakit, oğullarından başka bir de kızı bir merkebi ve bir de köpeği vardı. Bu arada birisi kızını istedi. Nuh (a.s.) ona söz verdi. Bundan sonra iki kişi daha kızını istedi. Onlara da söz verdi. Böylece ayrı ayrı üç kişiye söz vermiş oldu. Nihayet kızı hangisine vereceğini şaşırdı. Bu sırada kızının yanında bulunan eşek ile köpek de birer kız oldular. Nuh baksa ki üç kız oturuyor, bunlardan hangisinin kendi kızı olduğunu bilemedi. İsteyen üç kişiye birer kız vermiş oldu. İşte bazı kadınların dalaşması ve bazılarının da eşek inadında olması bundandır." gibi açıktan kadını aşağılayan ve hiçbir kaynağı olmayan ifadelere yer verilmektedir. (Yazıcızade Ahmed, 1976: 54)

Yine 15. yy'da yazılan Muhammediye'de geçen bir beyitte de rivayete göre Âdem, oğlu Şit'e tavsiyede bulunurken kadınların sözüne uymamasını, kendisinin uyduğunu fakat pişman olduğunu bildirmiştir.¹² (Yazıcızade Mehmed, 1996: 93)

Dönemin muteber eserlerinden 1159'da kaleme alınan Ahmediyye'de “Çoğunlukla erkeğin fitratı Rahmanî, kadınınki ise şeytanidir. Elbet Rahmani ile şeytani birleşmez. Tıpkı ateşle suyun bir araya gelemeyişi gibi.” ifadeleri yer almaktadır. Söz konusu eserde hadis olduğunu ifade edilen “Kadın ne derse siz aksini yapın.” benzeri pek çok uydurma rivayete yer verilmektedir. (Ahmet Diyarbekrî, 1979: 67-77)

Şerhu Şir'a'da yabancı erkeklere mektup yazması endişesiyle kadınlara yazı öğretilmemesi gerektiği fakat içerisinde kadınlara dair hususiyetler bulunduğu için Nur Sûresi'ni öğretmek gerektiği, kadınların erkeklerin görmesi endişesiyle balkonlu evlerde oturtulmaması gerektiği vb. öğütler verilmektedir. (Seyyid Alizade, 1315: 473)

Yukarıda verilen örnekler, kadın aleyhindeki ifade ve kabullerin toplumda yaygınlaşmasının tek müsebbibinin Türk halk dindarlığı olduğunu iddia etmemektedir. Zira kültürümüz dışında diğer pek çok toplumda da tarih boyunca kadın kıymetsiz olmuştur. Fakat İslam dininin genel ilkeleri ve insana yaklaşım tarzı ile İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in (a.s.) yaşam tarzı göz önüne alındığında, kadına karşı ayrımcı tutumların, İslam inancının taşıdığı potansiyelle bitirilebilecek olmasına rağmen, diğer pek çok Müslüman toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da ancak kısmen karşılık bulmuştur. Bu durumun Anadolu özelindeki temel nedeni, dinin uydurma rivayetler ve makbul olmayan metotlar kullanılarak yanlış yorumlanması ve söz konusu yorumların mutlaklaştırılmasıdır.

¹² “İkinci avrete uyma emanet / Ben uydum avrete ettim hıyanet”

2.2. Kültürün Dokunulmazlığının Siyasi Açıdan Analizi

20. yüzyıl, tüm dünyada kaynağa dönüşün ve gerçek İslam gibi kavramsallaştırmalarla kültürel yüzleşmelerin yaşandığı bir dönemdir. İslam teolojisine göre her yönüyle Kur'ân'ın, birçok bakımdan da hadislerin güvenilir bir şekilde elde olması ve ilkesel açıdan bu iki kaynağın üstünde hiçbir kişi ve otoritenin kabul edilmemesi, Müslümanlara her ihtiyaç duyduklarında geriye dönerek kaynaklara bakabilme imkânı sunmuştur. Böylelikle o gün yaşanan işleyiş ve düşünme biçimleriyle dinin ne kadar uyumlu olduğu tespit edilebilmiştir. Bu içten içe yenilenmenin ve kaynaklara dönmenin adı İslamî literatürde “tecdid”dir ve tarihte köklü bir geleneği vardır. (Kara, 2001: 10) Hz. Aişe'nin henüz Peygamber (a.s.)'in vefatından çok kısa bir süre sonra ortaya çıkan bazı inanışların dinden olmadığı şeklindeki eleştirileri, esasında tartışmanın ilk dönemlerden beri var olageldiğini ifade etmektedir.¹³ (Zerkeşî, 2002: 67)

Kanaatimizce 20. yy'ın ilk dönemlerinde, Anadolu halkının gözünde, kültürün zaten var olan dokunulmazlığını kuvvetlendiren en önemli etken, Türkiye modernleşmesinin sert karakteridir. Anadolu'da ve tüm Osmanlı bakiyesinde Osmanlı'nın yıkılıp Cumhuriyet'in kurulduğu dönem, hem siyasi hem sosyo-kültürel açıdan tabiri caizse bir kaos niteliğinde geçmiştir. Her ne kadar entelektüel çevrelerde yıkılışın nedenlerini anlama ve kurtuluş reçetelerini arama gayretiyle, mevcut kültürel yapıya dair yoğun tartışmalar yaşansa da (Turhan, 1997: 194-198) uzun yıllar süren sıkıntılı savaş ortamının da etkisiyle, halka inebilmiş derin muhasebeler ve yüzleşmeler yaşanabilecek bir toplumsal atmosfer bulunmamaktadır.

Tüm dünyada eş zamanlı bir biçimde gerçekleşen modernleşme dalgası, Türkiye'de son halifenin memleketi olması dolayısıyla daha sert, kapsamlı ve hızlı bir biçimde uygulanmış; yeni Cumhuriyet, kendi gerçekliğini oluşturmak için; Osmanlı'ya alternatif yeni bir tarz inşa etme kararlılığını göstermiştir. (Köktaş, 1997: 180-182; Lewis, 2007:478-479) Bu doğrultuda, dinin ve dinin görünürlüğünün de modernleşmesi mevzu bahis edilmiş; şeriatın kaldırılması, dini eğitimin kısıtlanması

¹³ Söz konusu rivayetler, farklı konularda ve çok sayıda olup büyük hadis âlimlerinden Zerkeşî tarafından *el-İcâbe li îrâdi mâ'stedrekethu 'Aişe âlâ's-sahâbe* adıyla derlenmiş, Türkçe'ye Bünyamin Erul tarafından *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler* adıyla çevrilmiştir.

ve sonrasında yasaklanması, Avrupa medeni ve ceza hukukunun kabulü, ulemanın gücünün kısılması ve tasfiyesi, şapka kanunu, tekke ve zaviyelerle medreselerin kapatılması, Kur'ân alfabesinden Latin alfabesine geçiş gibi inkılâplar uygulanmıştır. (Lewis, 2007: 400) Anadolu'nun dindar halkı, doğrudan inançlarına yönelik gördükleri bu uygulamalar nedeniyle maddi ve manevi açıdan oldukça zorlu bir süreç geçirmiştir.

Türk modernleşme tarihi Müslüman toplumu kültürlerine sarılmaya itmiştir. (Çelebi, 2007: 4) Geçmişte yaşanan acı tecrübelerden sonra halk nezdinde, kültürün yeniden gözden geçirilmesini salık veren tartışmalar, tedirgin edicidir. Zira halk açısından; hangisinin gerçekten samimi çabalar olduğu, hangisinin inançları sarsmaya yönelik siyasi hamleler olduğu muğlâktır.

Kendisine Türkçe bir meal yazma görevi verilen İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy, Mısır'da üç yıllık bir uğraş verip mealini tamamladıktan sonra 1932 yılında Yeni Cumhuriyette namazlarda artık Kur'an'ın Arapça aslı yerine tercümesinin okutulacağı şeklindeki düşünce ve şayialar kulağına geldiğinde, kendi mealinin bu amaçla kullanılacağından endişe etmiş ve Diyanet'le yaptığı anlaşmayı feshetmişti. (Şentürk, 2012: 12; Düzdağ, 1999: 86-90) Bu olay, dönemin dindar insanların psikolojisine dair çarpıcı bir örnektir.

Dindar bir Anadolu şehri olan Konya'nın önde gelen ilmiye sınıfından bir ailede, erken dönem Cumhuriyet'te çocukluk ve gençliğini geçirmiş ve sonraki dönemde pek çok Müslüman önderle tanışmış bir âlim olan Ali Ulvi Kurucu'nun Hatırât'ında, dönemin yaşam koşulları ve siyasi atmosferiyle alakalı pek çok örnek bulunmaktadır. Kurucu, hâtırâtında ahşap minarelerin testerelerle kesildiği, Kur'ân öğretimi yapan hocaların karakollara alındığı, medreselerin kapatıldığı sert dönemi ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Babası İbrahim Efendi'nin bir süre sonra Hicaz'a "hicret" kararı vermesinin ardından ailecek Medine'ye yerleşmişlerdir. Ailenin, dönemin Anadolu'sunu terketmeyi *hicret* olarak tanımlaması dikkat çekicidir. (Düzdağ, 2012: 136, 148, 155, 160, 245) Zira hicret, baskı ve zulümler nedeniyle inançlarını yaşayamayan Müslümanın, dinini rahat bir şekilde yaşayacağı yere göç etmesidir.

Türk modernleşmesi, çoğunlukla oryantalist öz taşıyan paradigmlar üretmekte ve başta din olmak üzere geleneksel yapı ve değerlerin artan bir ivmeyle aşama aşama ilerleyen bir süreçte marjinalleşeceğini ve tarihin dışına itileceğini öngörmektedir. Erken dönem Cumhuriyetten bugüne, modernleşmenin en önmeli ayaklarından olan ve kendisini aydın olarak tanımlayan kişilerle halk arasındaki gerginlik devam etmekte ve bu kesim halkın inançlarını ve yaşam tarzını köylülük ve cahillik ekseninde değerlendirmektedir. (Kaliber, 2004: 109) Buradan hareketle de halka rağmen halk için, onları, zihinlerini kuşatmış yanlış bir düşünce dünyasından kurtarma gibi bir misyon üretilmiş; bu da gerekirse zor kullanılarak yapılmıştır.

Ülkemizde on yıllar boyunca devlet ve halk arasında inançların yaşamsallaştırılması noktasında oldukça soğuk ve gergin bir ilişki var olmuş; dinin görünürlüğü sık sık müdahalelere uğramıştır. Anadolu halkı, Batılaşma ve modernleşme üst başlığıyla ortaya konan uygulamalarla kültür ve inançlara yönelik eleştirel tutumları ilmi değil siyasi bir biçimde tanımladığı bu süreçte, güçlü bir savunma mekanizması ortaya koymuştur. Kanaatimizce gerek ülke içinde gerekse de tüm dünyada dindar insanların siyasi anlamda zayıf ve edilgen olmasının bir sonucu olarak, halkta hep bir tedirginlik psikolojisi var olmakta; insanlar mevcut dini anlayışını tartışmaya açmakla elinde olanı da kaybedeceğini düşünebilmektedir.

Fakat bu savunmacı tavra rağmen, sadece Türkiye’de değil tüm dünyada, modern hayat kendi soruları ve kendi cevaplarıyla hayata her gün daha da fazla girmekte; en önemlisi de bu giriş tümüyle kontrolsüz bir biçimde seyretmektedir. Bugün gelinen süreçte, sorunlar; sebebi ne olursa olsun İslam teolojisinin kendi iç dinamik ve imkânları içinde yeterince halledilememektedir. Bu noktada Müslümanlar, kendi öz sorunları noktasında inisiyatif alamamakta, tarihin bu döneminin nesnesi olmak durumunda kalmakta; İslam’ın evrensel olduğu, her güne-çağa hitap ettiği noktasında mutabık olmalarına rağmen; bu hitabın nasıl olacağı konusunda tam bir pratik üretememektedir. (Köse, 2004: 37) Aktay, modernliğe gelenek adına saldırdıkça, yaşanmakta olan değişimin boyutlarını ve bu değişimin muhtemel bir İslam fihhına nasıl bir yansımasının olabileceğini yeterince takdir edememe ihtimalinin arttığını ifade ederken; oluşan yeni dünyada Müslümanların 12-13 yüzyıldır konuşageldikleri dilden apayrı bir dil konuşulmakta olduğuna işaret

etmekte ve modernliğe mevcut şekliyle itirazın onu karşı cepheden yeniden üretmek anlamına geldiğini eklemektedir. (Aktay, 2005: 364) Söz konusu derin kriz, esasında sadece halk dindarlığı noktasında değil, bizzat âlimler ve düşünce insanları tarafından çözülebilmüş değildir.

Bugün ülkemizde hala oldukça güncel bir konu olarak kaynaklara dönüş tartışmalarını yapan iki ana akım -kültürel olarak süregelen dindarlığı savunan halk dindarlığı ve mevcut kültürel yapının dini açıdan büyük yanlışları içerdiğini iddia eden kaynaklara dönüşü savunan akım- gelenek-kültür ve din terimleri etrafında kilitlenmektedir.

Fakat kurumsallaşmış, oturmuş, tarihin bir döneminde zirveye çıkmış kültürlerde, kültürel yapının yoğunluğu ve gücü; bireysel itirazlara imkân tanımamaktadır. Bu kadar oturmuş bir yapıyı eleştirmek de değiştirmek de oldukça zordur.

Konumuz olan atasözleri ve deyimler, Müslümanlığı büyük bir hüsnü kabulle ve özveriyle taşıyan bir millet olan Türklerin, din ile yoğrulmuş halkının hayat tecrübeleridir. Atasözleri ve deyimler, dinin ana kaynaklarında açıkça ortaya konan değerlerle örtüşmese bile, toplum nezdinde Türklük Müslümanlaştığı; Müslümanlık Türkleştiği için; yanı sıra halk, kültürü dinle, dini kültürle özdeşleştirdiği için sanki bu sözler Müslümanlığın kuralları gibi algılanabilmekte ve onlarla ortaya konan yargılara itiraz etmek, toptan bir biçimde inançlara itiraz etmek gibi algılanabilmektedir.

Bu noktada temel sorunlardan biri de kültür ve geleneğin unsurlarından hangilerinin dinden olduğu hangilerinin dinin uygun görmediği fikir ve uygulamalar olduğu noktasında düğümlenmektedir. Kültürün süreç içinde dinin ruhuyla bağdaşmayacak deformasyonlara uğradığı kabul edilse bile; yeniden gözden geçirilmesiyle alakalı süreç de çok kolay görünmemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE CİNSİYETLERİN SÖYLEM ANALİZİ VE DİN

Çalışmamızın ana gövdesini oluşturan bu kısımda, kadına ve erkeğe dair söylenmiş atasözleri ve deyimler, söylem analizine tabi tutulacaktır. Bunun için de bazı sözler tek tek bazı birbirine yakın anlamlı sözlerle birlikte analiz edilecektir.

Çalışmamızda da görüleceği üzere tüm atasözleri ve deyimler birbirini destekler ve doğrular nitelikte değildir. Birbirinin zıddı sayılabilecek ifadeler, asırlar boyunca dilimizde birlikte aktarılagelmiştir. Bu noktada atasözleri ve deyimler içerisinde, ötekine rağmen varlığını sürdüren zıt mesajların bulunuşu; dünden bugüne toplumda, farklı bakış açılarının farklı alıcılarının olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, dilin aktarımı doğal bir seyir takip etmekte, toplumun önemli bir kesimince benimsenip kullanılan sözler, bir sonraki nesle aktarılmakta; farklı kişiler farklı mesajları tercih ederek taşıyabilmektedir. Örneğin **“Bekârlık sultanlıktır.”** sözü de **“Bekârlık maskaralık.”** sözü de atasözüdür ve birbirine ters sayılabilecek mahiyette anlamlar taşımaktadır.

Öte yandan konumuz çerçevesinde ulaşılan atasözleri ve deyimlerin bir kısmı cinsiyetler açısından doğrudan olumsuz, bir kısmıysa doğrudan olumlu yargılar içerirken, bazıları ise kişilere göre değişen yargılar içermektedir. Örneğin **“Yuvayı dişi kuş yapar.”** ifadesi çift cepheli yorumlanabilecek bir atasözüdür. Bir araştırmacı, bu ifadeyle kadının ev içindeki emeği ve çabasının takdir edildiğini, kadının ailenin kurulması ve devamı noktasındaki önemine işaret edildiğini, dolayısıyla bu ifadenin kadın için olumlu bir içeriğe sahip olduğunu ifade ederken; diğer araştırmacı bu ifadeyle ailenin tüm yükünün kadına yüklenmesinin meşrulaştırıldığını yani kadın açısından olumsuz bir içeriğe sahip olduğunu ifade edebilir. Çalışmamızda asıl mesele, tıpkı örnekteki gibi kişilere ve bakış açılarına göre değişebilen yargıların çözümlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada yüzeysel değerlendirmelerle yetinmeyip, ortaya konan yargıların nedenlerini tartışmak daha sağlıklı bir metottur.

Bu bağlamda sözlerin üretildiği toplumun tarihsel ve toplumsal arka planını ve kültürün sistematüğını göz önünde bulundurmıyan yorumlardan kaçınmakta fayda vardır. Pek çok araştırmacı anakronizme düşmekte ve bugünün meselelerini hiçbir tarihsel arka plan gözetmeden dün de arayabilmektedir. Öte yandan söz konusu ifadelerin bugüne nasıl yansıdığını tartışmanın oldukça anlamlı bir çaba olduğu da ortadadır. Bu sebeple örnekleme oluşturan sözleri gruplandırıp yorumlarken, güncel tartışmalar da dikkate alınmıştır.

Atasözleri ve deyimler, prototip bir olay üzerinden varılan öz bir sonucun, yaşamda karşılaşılan durumlara uyarlanmasıyla kullanılmaktadır. Bu bağlamda yaşanan durum, atasözü ve deyimdeki benzetme veya kurguyla birebir aynı olmasa bile, aynı temayı içermesi durumunda kullanım gerçekteşmektedir. Örneğın “**Arı bal alacağı çiçeğı bilir.**” şeklindeki atasözü, açıkğöz kişinin çıkar sağlayacağı yeri bilmesi şeklinde açıklanmaktadır. (Aksoy, 1993: 150) Fakat söz, arının çiçeklerden bal toplaması üzerine kurgulanmıştır. Dolayısıyla cinsiyete yönelik ipuçları aramak üzere analize tabi tuttuğumuz sözlerin büyük bir kısmının sözlüklerdeki açıklamalarında cinsiyete hiç yer verilmemiştir. Genel bir usul olarak sözlükler, prototip olayla ilgilenmeyip, ana mesajı vermiştir. Biz de yeri geldikçe sözlüklerdeki anlamı verdikten sonra, yeri geldikçe de doğrudan ana olay üzerinden cinsiyete yönelik tutumları tespিতে çalıştık. Analiz esnasında, bazı atasözü ve deyimler, ihtiyaç hâsil olduğunda birden çok yerde farklı bağlamlarda incelenmiştir ve sözlerin analizinde, yakın anlamlı sözlerin birlikte verilebilmesi için alfabetik sıralama yapılmamıştır.

Konumuz olan atasözlerinde ve deyimlerde kadın ve erkeğı dair yargılar, kadın ve erkeğın yaşamdaki rolleri üzerinden tespit edilmiştir. Bu usulün en büyük riski, rolleri birbirinden ayırmanın bir takım anlam kayıplarına yol açmasıdır. Söz konusu kayıpların önüne geçebilmek için, çalışma boyunca roller arası bağlantılar kurulmaya çalışılmıştır.

Anne-baba olarak kadın ve erkek; kız ve erkek çocuk olarak kadın ve erkek, karı-koca olarak kadın ve erkek, yakın akraba olarak kadın ve erkek, son olarak da

herhangi bir rolle bağlantısı kurulmadan kadın ve erkek şeklinde ayrımlara gidilmiştir.

İlk başlık olarak; kadın ve erkeğin aile içinde anne-baba oluşu ve kız evlat-erkek evlat oluşları üzerine tespit edilmiş sözlerin analizine yer verilecektir. Akrabalar arası ilişkilerdeki cinsiyet rollerinin de bu başlık altına alınması uygun görülmüştür.

İkinci başlık olarak; evlilik sürecinde kadın-erkek rolleri analiz edilecek, bu kapsamda konunun anlaşılmasına katkı sağlayacak destekleyici parantezler de açılacak ve evliliğin toplum nezdindeki yerinden, evlilik yaşına ve evlilik kriterlerine kadar pek çok mesele analize tabi tutulacaktır.

Üçüncü başlık olarak; kadın ve erkeğin her hangi bir rolüne atıf yapılmadan doğrudan cinsiyetlerine atfedilen değer veya değersizlik içeren sözler analize tabi tutulacaktır. Bu bağlamda iki cinsiyeti doğrudan veya dolaylı ifade eden kelime ve kavramların incelemesi yapılacaktır.

Diğer adı altındaki son başlıkta ise ana başlıklar altına girmeyen bazı sözler çözümlenecektir.

1. Aile İçi İlişkilerde Anne-Baba-Evlatlar Arası Cinsiyet Rollerinin Analizi

Bu başlık altında öncelikle kadının anne rolüyle erkeğin baba rolüne dair sözler değerlendirilecek, daha sonra ailenin kız çocuğu ve erkek çocuğuyla ilişkisine dair sözler analiz edilecektir. En son da akrabalar arası ilişkilerde cinsiyet rollerine değinilecektir.

1.1. Kadın ve Annelik

Türk kültüründe kadının annelik rolüne dair pek çok deyim ve atasözü bulunmaktadır. Örnekleme bu konuya dair tespit edilmiş sözler kısaca açıklandıktan sonra genel bir değerlendirme yapılacaktır.

“Ana hakkı tanrı hakkı.” sözü evlatların annelerine karşı saygı ve hürmetlerinin Allah’ın hakkı gibi kutsal olduğunu ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 145) Kuran-ı Kerim’in ebeveyn hakkını bilhassa anne hakkını Allah’ın haklarıyla birlikte ele aldığı ayetler dikkate alındığında (Lokman Sûresi, 31/14), atasözü de paralel bir anlam içermekte ve iyi bir kul olup Allah’ın hakkını ödeyebilmenin yolunun anneye ihtiram ve ilgi göstermek olduğunu ifade etmektedir. Dindar bir toplum olan Türk toplumu için Tanrı hakkının anne hakkına bağlanması, anneye hürmet fikrinin ciddiyetini ve pekiştirmeyi ifade etmektedir. Sözde, evlada dair herhangi bir cinsiyet vurgusu bulunmamakta, kız ve erkek çocukların hepsi nezdinde annenin değeri ortaya konmaktadır.

“Ana yürektekendir.” sözüyle kişiyi en ziyade düşünen, onun için kaygılanan, duygularını önemseyen kişinin anne olduğu ifade edilmektedir. İnsanın duygusal olarak en büyük destekçisi olan ve hesaba dayalı olmadan koşulsuz bir biçimde evladını kabullenen kişi annesidir.

“Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz.” Sözüyle, tüm şehirler içinde Bağdat ne denli kıymetli ve eşi benzeri bulunmaz bir şehirse, annenin de evladından hiç vazgeçmeyip, onu terk etmeyen yegâne kişi olduğu ifade edilmektedir. Atasözünde “yar” kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir. Kanaatimizce ifadeyle karşı cinsten birine duyulan büyük sevgi anne sevgisiyle karşılaştırılmaktadır. Sözde, devamlı ve bitmeyen sevginin annenin çocuğuna karşı beslediği sevgi olduğu ortaya konur. Yani anne, en büyük sevgilidir.

“Anadan olur daya, hamurdan olur maya.” sözüyle çocuğun bakımı ve büyütülmesi meselesinde en uygun ve bu işi en layıkıyla yapacak kişinin anne olduğu ifade edilir. Nasıl maya hamurdan olursa, dayalık yani dadılık en iyi annenin eliyle yapılır. Çocuğunun ihtiyaçlarını en iyi bilip tespit eden odur. Sözde, mayanın hamurun içinden bir miktar olmasıyla çocuğun annenin bir parçası olması arasında bir benzetme de bulunmaktadır. Esasında bakımını yaptığı şey fiziksel olarak da kendisinin bir parçasıdır.

“Analı kuzu kınalı kuzu.” sözü, annesi sağ olan çocuğun her açıdan bakımlı olduğunu, kendisiyle ilgilenildiğini ifade eder. (Aksoy, 1993: 146) Anne, çocuğun

bakımı hususunda çok hassastır. Ama annesi sağ olmayan veya herhangi bir sebeple yanında olmayan çocuk, ihmal edilir, temizliğine dikkat edilmez, bakımsızdır. Kınalı ifadesi süslenmeyi çağırır. Bu da annenin zaruri bakımın ötesine geçip çocuğun bakımını severek ve isteyerek gerçekleştirdiğini ifade eder.

“Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar.” sözü, insanın sıkıntılı durumunda en çok kaygılanıp üzülen kişinin annesi olduğunu; başkalarının üzüntüsünün ise göstermelik veya geçici olduğunu ortaya konmaktadır.

“Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.” sözü annenin kızı için her türlü imkânı oluşturup, mutlu olması için elinden geleni yaptığını, buna karşın, kızın mutluluğu için bunun yeterli olmayacağını ifade eder. Baht ifadesiyle kastedilen, kızın evliliğindeki huzurlu ortamdır. Bu da annenin değil, kızın kocasının temin edebileceği bir durumdur. Sözde, annenin çocuğuna olan düşkünlüğü ve onu el üstünde tutması dikkat çekmektedir. Taht kurmak ifadesi, neredeyse sultan gibi yaşamayı çağırır.

“Doğan anası olma, doğuran anası ol.” şeklindeki atasözü kız evladın kendisi de anne olana kadar kendi annesinin kıymetini anlayamayacağını ifade eden bir içeriğe sahiptir. Atasözünde verilen mesaj, kız evladın anne olduğunda annesinin değerini bileceğidir. Bu söz kız evlat sahibi olmanın övülmesi şeklinde de anlaşılabilir. Öte yandan kadının annelik rolü bağlamında söz, anneliğin ne olduğunu ancak anne olan kişinin anlayabileceğini ortaya koymaktadır. Anneliğin kimse tarafından takdir edilemeyen zorluklarına işaret edilmektedir.

“Ana gezer kız gezer bu çeyizi kim düzer?” biçimindeki atasözü bir ailede veya bir kuruluştaki sorumluluk sahibi kişilerin yapılacak işleri yerine getirmemesi durumunda, o işlerin kendiliğinden ortaya çıkmayacağını ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 145) Atasözünün kurgulandığı durum ise anne ve kızın çeyiz yapma zorunlulukları olmasına rağmen, bununla ilgilenmemeleri ve sorumluluklarını ihmal etmeleridir. Bu noktada annenin kız evlat yetiştirme hususundaki ana görevlerinden birinin de çeyizle evlilik sonrasına hazırlık yapmak olduğu söylenebilir.

“Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez).” sözünde annenin çocuğuna gösterdiği sertlikte bile bir yumuşaklık olacağı ve çocuğun zarar görmeyeceği ifade edilmektedir. Anne çocuğunu eğitmek için zaman zaman bazı müdahalelerde bulunabilir. Fakat tüm bunları dengeli ve ayarını kaçırmadan yapar. Öte yandan atasözü, annenin müdahalelerine çocuğun gücenmeyeceği, bunların kendisinin iyiliği için yapıldığını takdir edeceği şeklinde de anlaşılabilir.

“Horoz ne kadar öterse ötsün, civciv tavuğun dıkdıkına bakar.” sözü, evlatların hayatın akışındaki sorunlar karşısında, babanın esip gürlemesini değil, annenin daha sessiz bir biçimde yaptığı yönlendirmeleri ciddiye alacaklarına işaret eder. Babanın reis olduğu Türk aile yapısında, babanın sözünün geçerli olduğu ön kabulü her zaman doğru sonuç vermeyebilmektedir. Anne, evde daha fazla bulunduğu ve çocuklarla da daha duygusal ve yoğun bir ilişki yürüttüğü için evlatlar üzerinde daha çok etki sahibi olabilmektedir. Öte yandan, genel olarak atasözleri ve deyimlerde de görüleceği ve İslam dininin de ortaya koyduğu üzere Türk toplumunda genelde anne, babadan üstün görülüp daha çok sevilir. Bunun da etkisiyle, anne-çocuk ilişkisi baba-çocuk ilişkisinden daha yoğun bir duygusal zeminde yürütülebilmektedir. Horozun ötmesi ve tavuğun dıkdığı karşılaştırması ise babayla annenin meselelere yaklaşımındaki üslup farklılığını gösterir. Atasözü, kadının çocuklar üzerindeki söz kuvvetinin, erkeğinkinden fazla olduğunu ifade eder.

“Öksüz kuzu toklu olmaz.” sözü kimsesiz kişinin hayatta ilerleyip mesafe kat edemeyeceğini anlatan bir atasözüdür. Kimsesizliğin öksüz kelimesiyle yani annesizlikle ifade edilmesi önemlidir. Annesi olmayan küçük çocukların, kollanıp gözetilmedikleri için yaşayacakları sıkıntıya ve annenin önemine dikkat çekilmiştir.

“Öksüz oğlan göbeğini kendi keser.” sözü koruyup kollayanı olmayan kimsenin üstesinden gelemeyeceği en zor işleri bile kendisinin yapmak zorunda olduğunu ifade eden bir atasözüdür. (Aksoy, 1993: 406) Buna göre yalnızlık, kimsesizlik ve çaresizlik, öksüzlüğün bir sonucudur. Annenin olmayışının kişiyi hayatta yalnız bırakışına dikkat çekilmektedir. Göbeğini kesmek ise henüz doğum esnasında gerçekleşen bir olay olması hasebiyle, annesizliğin küçük yaşlarda bile insana kaldırmayacağı sorumluluklar yüklediğine işaret eder.

“Öksüzün karnına vurmuşlar, “vay arkam” demiş.” sözü kişinin, kendisini savunacak, arkasında duracak birisi olmadığına karşılaştığı sorunları çözemediğini ifade eden bir atasözüdür. Hayatta aldığı tüm darbelerde, kişi kimsesizliğini fark edecek ve hayıflanacaktır. Burada da kimsesizlik, annesizlikle ifade edilmiş, annenin önemine dikkat çekilmiştir.

“Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay.” sözü toplumda korumasız kişilerin daha kolay hırpalandığına işaret eden bir atasözüdür. Öksüz çocuğun koruyanı, sahip çıkkanı olmadığı için insanların onunla ilişkilerinde hiçbir çekinceleri olmaz. Hakkını çiğnerler, her biçimde zarar verirler. Hâlbuki anne, çocuğunu her türlü tehlikeye karşı korur, yaşanan bir sorunda hesap sorar.

“Kızı kızken görme, gelirken gör; gelirken görme, beşik ardında gör.” veya **“Güzeli kızken görme beşik ardında gör.”** sözü bir genç kızın evlenip anne olduktan sonra, fiziksel olarak yıpranıp güzelliğini kaybedeceğini ifade etmektedir. Kadın, hamilelik döneminde, doğum yaparken ve bebek belli bir yaşa gelinceye kadar pek çok sıkıntı yaşamaktadır. Hamileliğin vücutta bıraktığı izler, doğum esnasında meydana gelen rahatsızlıklar, doğum sonrası kilo problemleri, uykusuzluk, süt vermekten kaynaklı rahatsızlıklar, kendisiyle ilgilenecek vakit bulamama gibi pek çok nedenle eski bakımlı, özenli ve sağlıklı günlerini kaybedebilmektedir. Atasözünde, anneliğin zorluklarına işaret edilmektedir. Esasında sözde ortaya konan durum, bugünün dünyasında pek çok kadının fiziksel görünümünün bozulmaması için çocuk sahibi olmaktan kaçınmalarını hatırlatmaktadır.

“Ananın ak sütü gibi helal olsun.” deyiminde ananın ak sütü ifadesi temizlik, özveri ve anneye hürmeti çağrıştırmaktadır. Sütün ak olması ve helal olması anneye olumlu atıftır.

“Anasının körpe kuzusu” sözü kişinin nazlı olduğunu, zor işlere alışmamış olduğunu ifade eder. (Aksoy, 1993: 572) Anne çocuğuna düşkün olduğu için onu koruma refleksiyle yetiştirir. Deyimde, bir taraftan annenin çocuğuna düşkünlüğü ve sarf ettiği emekten bahsedilirken diğer taraftan bu tavrının, çocuğun sorumluluk almayıp zor şartlara alışmamasına neden olduğuna işaret edilmektedir.

“**Bir karında yatmış bir memeden emmiş olmak**” deyimi, kardeşlerin birbirine yakınlığını anlatmak üzere kullanılmakta ve söz konusu yakınlık anne üzerinden ortaya konmaktadır. Zaten “kardeş” kelimesi de esasen karındaş kelimesinden bugünkü haline dönmüştür. İfadede, kardeşlerin ilişkisinin yakınlık gerekçesi ve kardeşler arası temel ortak nokta olarak, aynı annenin çocuğu olmaları gösterilmektedir.

“**Anası ağlamak**” deyimi çok büyük sıkıntılar yaşamak anlamına kullanılıp, kişinin yaşadığı sıkıntıya en çok üzülecek kişinin annesi olacağına işaret etmektedir.

“**Anasının ipini satmış.**” veya “**Anasının ipliğini pazarda satmış.**” sözleri serseri, kendisinden her türlü soysuz iş beklenen kişileri ifade etmek için kullanılmaktadır. (Aksoy, 1993: 574) Kişinin en kutsal değerine bile alçakça tavır göstermesi anlamına gelmektedir. Annesini satmak, kişide en ufak bir namus belirtisi kalmadığını ifade eder.

“**Anasını satıyım**” ne olursa olsun, önemi yok anlamında ve “**Anasını sattığım**” ise Allah belasını veresice meret, anlamında kullanılmaktadır. (Aksoy, 1993: 575) Kişinin annesinin satılmasına yönelik ifadeler, alçaltıcı ve irite edici bir içeriğe sahiptir.

“**Anasının nikâhını istemek**” sözü ise satacağı nesne için değerinin çok üstünde bir para istemeyi anlatmak üzere yapılan bir benzetmedir. (Aksoy, 1993: 575) Deyim gerçekleşmesi imkânsız bir durumu, annenin nikâhı benzetmesiyle tarif etmektedir. Burada da namus noktasındaki hassasiyete atıf yapılmaktadır.

“**Anasını bellemek**” sözü kişiye en büyük alçaklığı yapmak anlamına argo bir kullanımdır. (Aksoy, 1993: 574) Doğrudan ahlaksız bir niyetin ifadesidir.

“**Anasını ağlatmak**” bir kimseye çok sıkıntı çıkarmak anlamlarında kullanılmaktadır.

“**Analar ne doğurmuş**” sözü toplumca çok beğenilip, özenilen kişiler için kullanılan bir ifade olup, bu durumu anneye bağlamak kadın açısından olumlu bir

çağrışım oluşturmaktadır. Sözle annenin iyi evlat yetiştirme işlevi de hatırlatılmış olabilir.

“**Anası yerinde**” deyimi bir kişinin annesi yaşında olan ve saygı göstermesi gereken kadını ifade etmek üzere kullanılır. Deyim, gösterilecek saygı ve ihtiramı anneye benzemekle gerekçelendirmektedir. Böylelikle hem yaşa hem de cinsiyete yani kadınlığa yönelik olumlu bir atıf ortaya konmuş olur. Bu sözde kadınlığa yönelik saygı, annelik rolü üzerinden ortaya konmaktadır.

“**On doğurmuş Osman anası.**” sözü küçük olduğu halde başından pek çok iş geçtiği için her şeyi bilen çocuk için kullanılmaktadır. (Aksoy, 1993: 987) Deyimde tecrübeyi çok çocuk annesi olmak sembolize etmekte ve anneliğin insana bilgelik vereceğini, kişinin görgüsünü, öngörüsünü artıracığını ifade etmektedir. Bu bağlamda deyim anneliği tecrübelilikle ilintilendirerek olumlu bir atıfta bulunmaktadır.

“**Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar.**” sözü annenin hareket ve tutumlarının kızı tarafından daha da ilerletilerek taklit edildiğini ifade eder. (Aksoy, 1993: 147) Atasözü kız evladın annesinden ne kadar fazla etkilendiğini anlatır. İfade olumlu veya olumsuzluk bildirmediği için, etki iyi kötü ayırmaksızın tüm tutum, davranış ve ahlaki duruma genellenebilir.

“**Anasına bak, kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak, bezini al.**” sözü nasıl bir kumaşın kenarına bakıldığında tümüyle ilgili fikir sahibi olunursa, evlilik gibi durumlarda da genç kızı tanımanın en kestirme ve güvenilir yolunun anneyi tanımak olduğunu ifade etmektedir. Zira kız, annesinin pek çok huyunu alarak doğmuş, sonrasında da onun terbiye ve eğitiminden geçmiştir. (Aksoy, 1993: 147)

“**Alma soysuzun kızını, sürer anası izini.**” sözü annesinin ahlaki zaafı olan bir annenin kızıyla evlilikten kaçınmak gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü annesinden eğitim almış bir kız, annesiyle aynı hataları ve yanlışları yapacaktır.

Yukarıda da görüldüğü üzere atasözleri ve deyimlerde, kadının annelik rolünün oldukça olumlu atıflarla yer aldığı görülmektedir. Emek, saygı, kutsallık,

vefa, duygusallık, düşkünlük, tecrübe, bilgelik, değer gibi pek çok olumlu özellik anneyi tanımlamak üzere kullanılmaktadır.

Sözlerde, annesi olmayan çocukların yaşadığı zorluklara işaret edilmekte, kişinin yaşadığı sıkıntılara en çok da annesinin üzüleceği ifade edilmektedir. İnsanın annesinin kıymetini ancak kendisi de anne olunca anlayacağı belirtilmekte ve annenin hakkı Allah'ın hakkı gibi kutsal görülmektedir.

Sözlerde, kız evladın annesinin eğitiminden geçtiği için anneye pek çok açıdan benzediği ifade edilmektedir. Bu durum annenin hem olumlu hem de olumsuz özellikleri için geçerlidir. Dolayısıyla hem kızın talipleri başta olmak üzere topluma bir mesaj verilmekte, hem de anneye kızını yetiştirme konusundaki sorumluluğu hatırlatılmaktadır.

İletişim ve teknolojinin yaygınlaşmadığı ve ev dışı eğitim süresinin bu günkü gibi uzun olmadığı -veya hiç olmadığı- dönemlerde evlatlar ailelerinin hâkimiyeti altında büyümekte ve onlarla pek çok açıdan benzeşmekteyken, bugün çocuklar ve gençler aile dışı pek çok uyarıcıya muhatap olmaktadır. Bu sebeple artık önceki dönemlere kıyasla, kızların annelerinden etkilendikleri alanın daraldığı söylenebilir. Buradan hareketle, zamana bağlı olarak farklı etmenlerin devreye girdiği ve toplumsal kuralların değiştiği görülmektedir.

Yukarıda analizi yapılan bazı atasözü ve deyimlerde anne kelimesinin argo ve sövüğü anlamlarına gelebileceği vasatlardaki kullanımının, (anasını satayım, anasını sattığım, anasını bellemek, anasının ipini satmış vb.) muhatabın rencide edilip aşağılanmasının en kestirme yolunun ailesindeki kadınlara dil uzatılması ve özellikle onların namuslarına yönelik saldırıda bulunulması şeklinde bir psikolojik arka planı vardır. Özellikle erkekler arasında bir saldırı biçimi olarak birbirlerinin ailelerindeki pek çok zaman hiç tanımadıkları kadınlara yönelik bu tarz ifadeleri kullanımları, anne ve daha genelde kadın konusundaki aşırı hassasiyetin kışkırtılmasına binaen yapılmaktadır.

Buradan hareketle, hala ülkemizde ve dünyada pek çok Müslüman toplumda, içinde kadınların geçtiği küfürü sözler, zaman zaman ölümle bile neticelenen

kavgalara neden olabilmektedir. 2006 yılı Dünya kupasında Cezayir asıllı Müslüman futbolcu Zinedine Zidane, rakibinin, kız kardeşine küfretmesi üzerine ona kafa atmış, bu durum uzun süre dünya medyasını meşgul etmişti.¹⁴

İlginçtir ki bu ve benzeri sözlerin, muhatabı çıldırtmanın en kestirme ve etkili yolu olması, erkeğin ailesindeki kadınlara verdiği değerin bir ifadesidir. Öte yandan, kadının tarafı olmadığı bir çatışma bağlamında ortaya atılması, nesneleşmesi ve bazen cinsel bir objeye indirilmesi, kadın açısından belirgin bir hak ihlali ve değersizleştirilmedir.

Mineke Schipper'in dünya dillerinden kadına dair atasözlerini derlediği kitabında, tıpkı Türkler gibi tüm toplumların, anneliği atasözleriyle yücelttikleri görülmektedir. (Schiipper, 2010: 158-172) İnançları, coğrafyaları, yaşam tarzları birbirlerinden çok farklı olsa da tüm toplumların geleneklerinde kutsal kabul edilen annelik, kadının en sevilip güvenilen rolüdür ve onu, toplum nezdinde daha saygın kılmaktadır.

Modern dönemde ise anneliğin itibar kaybettiği söylenebilir. Feminizmin başını çektiği kadın temalı tartışmaların büyük bir kısmının yolları annelikle kesişmektedir. Bugün kürtaj, doğum kontrolü, kadının çalışma hayatı, çocuk sayısı, devletlerin kadın politikaları gibi pek çok popüler mesele doğrudan annelikle bağlantılı tartışmalardır. Söz konusu tartışmaların bir kısmı, bir insan olarak kadının durumunun iyileştirilmesi ve hak ihlallerinin giderilmesinden ziyade başka politik, siyasi, ideolojik ve ekonomik meselelerle de ilintilidir.

Örneğin tüm dünyada ekonomik dizaynı gerçekleştiren mekanizmaların kadının iş gücü üzerinden yaptığı hesaplamalar, muhakkak surette çocukların doğumu ve bakımı noktasında kilitlenmekte, anneliğin kadını eve bağladığı ve çalışma hayatını kısıtladığı düşünülmektedir. Bu çerçevede mesele iş gücünün artırılması tartışması, kısmen ekonomik ve politik bir niteliğe bürünebilmektedir.

Öte yandan pek çok feminist grup, kadının çocuk sahibi olmasının veya çocuk sayısının artmasının onun yaşam kalitesini düşüreceği ve onu ev içi işlere

¹⁴https://tr.wikipedia.org/wiki/Zinedine_Zidane

hapsedeceği fikrini savunmaktadırlar. Buna paralel olarak, doğum kontrolünün yaygınlaştırılması ve kürtajın bir kadın hakkı olarak uygulanması önerilmektedir. (Özdemir ve Bayraktar, 2011: 110) Anneliğin dinlerce ve geleneksel toplumlarca yüceltilerek, kadının üreticiliğinin önüne geçildiği, erkeğin iktidar alanının genişletildiği iddia edilmektedir. (Berktaş, 2015: 121) Ev dışı çalışma hayatına katılmayan kadınların üretime katkı sağlayamadıkları ifade edilmektedir.

Çocuğun bakımında erkeğin yeterince sorumluluk almadığı, tüm mesuliyetin kadına bırakıldığı iddia edilmektedir. Onlara göre, yüzyıllardır hakları yenen kadınların, artık, özgür bir yaşam sürebilmeleri için ayak bağı olan çocuklardan kurtarılması gerekmektedir. Çocuk sayısının artmasını teşvik eden ve çocuklu kadınların çalışma koşullarını kolaylaştıran devletler, kadınları kandırmak ve ataerkil bir tavır takınmakla suçlanmaktadır. Bu politikalarla anne olmaya ikna edilen kadının, eve ve çocuğuna hapsedildiği iddia edilmektedir. Haklarını koruyabilmek için çözüm olarak kadınlar çocuk doğurmamaya, bir biçimde anne oldularsa da süt vermemeye teşvik edilmektedir. (Badinter, 2015: 72, 99, 108, 114, 172)

Tartışmanın vardığı noktaları göstermek için çarpıcı bir örnek olarak radikal feminizmin marjinal önerileri zikredilebilir. Zira onlar, erkeğin ve çocuğun yükünden kurtulmanın bir yolu olarak kadınlara eşcinsel ilişkiler önermektedirler. Çünkü kadın, erkekle birlikte oldukça erkeğin hegemonyasından hiçbir zaman kurtulamayacak, üstüne üstlük çocuğun sorumluluğuyla yaşayacaktır. Bunun çözümü erkeğe ihtiyacın tamamen ortadan kalkması, lezbiyen ilişkileri çoğaltarak kadınların kadınlara yetmesinin temin edilmesi ve çocuk yükünden de tümüyle kurtulmaktır. (Donavan, 2015: 307) Radikal feministler kadınların biyolojik kaderlerinden yani çocuk yükümlülüğünden kurtulmak için teknolojik çalışmaların yapılması gerektiğini ve erkeklerin de tüple döllenme ve yapay plasenta gibi aygıtların kullanılmasıyla çocuk sahibi olmalarının yolunun açılması gerektiğini savunabilmişlerdir. (Donavan, 2015: 278, 305)

Anneliğe yöneltilen en ciddi eleştirilerden biri de kadının anne olduğunda büyük oranda kadınlığının ortadan kalkacağını ifade eden yaklaşımdır. Kadının, doğum sonrası eşi veya partneriyle yaşadığı özel ilişkinin sıfırlanacağı ve kadının

kendini anneliğe hapsedeceği ifade edilmekte, bunun da anneliğin kadından götürülerinden olduğuna dikkat çekilmektedir.(Badinter, 2015: 108)

Esasında bugünün insanı modern düşüncenin bireyselliği yüceltmesi sonucu annelik gibi büyük oranda fedakârlığa dayanan bir rolle çatışma yaşamaktadır. Söz konusu çatışma sadece kadında değil erkekte de yaşanmaktadır. Buna ek olarak, kentleşmenin, hızlı nüfus artışının, ekonomik zorlukların sonucu olarak, bunu istemediği halde çocuk sayısını düşürmek mecburiyetinde kalan kadınlara da işaret etmek gerekmektedir.

Tüm bu tartışmaların, Avrupa’da kadınların anne olmaktan kaçınmalarında ve nüfusun giderek azalmasında büyük bir etkisi olduğu ortadadır. Avrupa ülkelerinin yönetimleri, nüfusun gün geçtikçe azalması üzerine çocuk sahibi olmayı teşvik eden pek çok politikayı hayata geçirmektedir. Buna rağmen yaşam tarzının kendisi bu sonucu ürettiği için çok da başarılı olamadıkları görülmektedir. Öte yandan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, uzun yıllardır hızlı nüfus artışı göstermek, ironik bir biçimde gelişmemiş ülke olmanın şartlarından biri olarak görülmektedir.

Görüldüğü üzere pek çok toplumda annelik bir kadının statüsünü artıran bir işleve sahipken modern dönemde ortaya çıkan kimi bakış açılarınca anne olmanın kadını mağdur ettiği düşünülmektedir. Bu noktada feminizmin, bir mağduriyet olarak tanımladığı anneliği yıpratıcı söylemlerinin, kadının daha çok anneyken kıymetli görülüşüne bir tepki barındırdığı düşünülebilir.

Modern tecrübeyi Avrupa’dan farklı yaşayan bir millet olarak Türk toplumunda, anne olmanın tekabül ettiği durum Batıyla birebir benzerlik göstermemektedir. Aile kurmanın zorlaştığı bir Batıya karşın hâlâ aile ilişkilerinin çok aktif olduğu bir Türkiye bulunmaktadır. Dünya Değerler Araştırması’nın verilerine göre Türkiye halkı %94 oranla evliliğin modası geçmiş bir kurum olmadığına inanmaktadır. Bu rakam dünya ortalamasının % 29 üstündedir. (Aydemir ve Tecim, 2014: 210)

Genel olarak İslam dünyasında özelde de Türkiye’de Müslüman kadınlar eliyle yürütülen tartışmalarda, annelik Batıdaki kadın hakları savunucularından

oldukça farklı bir bağlamda tartışılmaktadır. Sorunların tespiti konusunda pek çok ortak nokta bulunsa da çözüm önerilerinde paradigma farklılıkları öne çıkmaktadır. Bugün Avrupa’da annelik, içinden çıkılmaz bir soruna dönüştüğü için gelinen noktada kadınların biyolojilerinden kurtulmak istedikleri ve Aktaş’ın ifadesiyle “doğalarıyla çekiştikleri” bir noktaya evrilebilmiştir. (Tekin, 2004: 258) Esasında kürtaj, hamileliği tümenden engelleyici cerrahi müdahaleler, erkeklerin de çocuk doğurabilmesi üzerine yapılan çalışmalar veya lezbiyenliğin yaygınlaştırılması gibi taleplerde doğrudan bedene müdahalenin veya dini literatürdeki ifadesiyle fitratın reddinin gündeme geldiği görülmektedir. Kadınlığın en belirgin sonuçlarından olan doğurmanın yadsınması ironik bir biçimde kadın hakları savunucuları eliyle yapılmaktadır. Öte yandan Berktaş’ın da işaret ettiği gibi İslam ülkelerinde de pek çok Müslüman kadın, ülkelerinde kadınların haklarının ihlal edildiği noktalara dikkat çekmekte (Berktaş, 2005: 121), fakat bunu yaparken bedenün kesbî değil vehbî olduğuna yani kişiye verili olduğuna inandıkları için, bedene müdahaleye muhalefet etmekte, söz konusu durumu insan bedeninin emanet oluşu ve müdahalenin, emanete hıyanet olduğu şeklinde değerlendirmektedirler. (Şişman, 2003: 9) Yani Müslüman kadınlar açısından mevzubahis tartışmalar doğrudan itikadi bir meseleye dönüşmüştür ve bu nedenle annelik konusunda Batıdaki hemcinslerinden farklı bir dil benimsemişlerdir. Zira cinsiyetin dolayısıyla bedenün verili olduğuna inanmak ve bunun ilahi yönünü kabul etmek, bedeni tüm sonuçlarıyla kabul etmek ve ondan nefret etmemek anlamına gelir. Lezbiyenliğin önerilmesi ve yaygınlaştırılması dini açıdan net bir biçimde kötülendiği için asla bir çözüm metodu olarak sunulmamaktadır. Bu noktada Müslüman kadınlar, aileyi ve çocuğu koruma refleksi göstermektedirler.

Bu sebeple tartışma annelikten kökten kurtulma yerine annelikle birlikte diğer meşguliyetler için yolların üretilmesi, babanın süreçte daha aktif rol alması, kadınların toplumsal hayattan tecrit edilmemesi gibi fiziki şartların düzenlenmesine yönelik çözüm önerilerine dönüşmektedir. (Şişman, 1996: 115)

Türk kültüründe yukarıdaki pek çok atasözünde de görüleceği üzere anneliğin büyük fedakârlıklar ve sıkıntılara göğüs germeyi gerektirdiğine inanılmaktadır. Zaten sözlerde de ifadesini bulan yoğun saygı ve hürmet ifadelerinin nedeni bu

fedakârlıklardır. Kültürün kendi içinde kendini besleyen bir işleyiŐi bulunmaktadır. Buna göre gençlik döneminde çocuklarına büyük emekler veren anneler ve babalar, yaşlılık dönemlerinde çocuklarından ihtiram ve ilgi görürler. Zira Türk kültüründe ebeveynin yaşlılık döneminde bakımının yapılmaması veya huzur evine bırakılması kınanacak bir tutumdur. İŞin dünyevi boyutu fedakârlıkların boşa gitmemesi ve karŐılıŐının alınması Şeklinde kendini gösterir. Öte yandan ahiret inancı da yapılan iyiliklerin ve harcanan emeklerin asla boşa gitmeyeceği, öteki dünyada ödüllendirileceği Şeklindedir. Bu da kiŐilerde annelik de dâhil dünyada katlanılan sıkıntılar ve yapılan fedakârlıkları, psikolojik olarak çok daha rahat kabullenmeyi sağlamaktadır.

1.2. Erkek ve Babalık

Atasözleri ve deyimlerde erkeğin baba rolüne ilişkin pek çok kullanım bulunmaktadır:

“**Baba adam**” deyimini hoŐg r l , halden anlayan, sorun çözen, olgun, yaşlı insanlar için kullanılır. (Aksoy, 1993: 609) Deyim, babalığı olumlu anlamlarla tanımlamaktadır. Evladın babaya yakıŐtırdıĐı özellikler de deyimle ifade edilmiş olabilir.

“**Baba değil, tırabzan babası**” deyimini ise evlatlarına hayrı olmayan babaları nitelenmek için kullanılmaktadır. (Aksoy, 1993: 609) Tırabzan kelimesi, “merdiven korkuluğu” anlamına gelirken, “baba” kelimesinin mimarlıktaki kullanımını “Bir merdivende, tırabzanın sahanlıkla birleŐtiĐi yerde bulunan dikey  Ğe” Şeklinde tanımlanmaktadır. (www.tdk.gov.tr, 2017) Tırabzan babası, merdiven baŐlarında bulunan, parmaklığı desteklemeye yarayan, kalın, yuvarlak taşlı dayanak anlamındadır. Dolayısıyla eş sesli kelimelerden hareket edilerek bir ironi ortaya konmuştur. İçinde yergi barındıran deyim, babalık sorumluluklarını yerine getirmeyen kişinin baba olarak nitelendirilmeyeceğini sitemli bir dille ifade eder. Evinin ihtiyaçlarını karŐılayıp, çoluk çocuğunun her türlü işine karşı ilgisiz kişiler, bu

sözle kınanmakta ve sorumlulukları hatırlatılmaktadır. Erkek, ailenin yürütülmesinde kendine düşen sorumlulukları yerine getirmesi hususunda eğitilmektedir.

“**Babaları tutmak**” veya “**babası üstünde olmak**” deyimleri çok öfkelenip bağırıp çağırmak anlamına gelir. (Aksoy, 1993: 609) Sinir krizinin babaları tutmak ifadesiyle deyimleştirilmesi, “cinleri tutmak” veya “cinleri tepesine çıkmak” deyimlerine benzer bir biçimde baba kelimesinin öfkeyle özdeşleştirildiğini göstermektedir. Bu noktada “**baba adam**” ifadesindeki “baba” kelimesinin olgunluk ve hoşgörülle imlenmesine karşın, söz konusu iki deyimde “baba” öfkeyle özdeşleşir.

Yukarıda işaret edilen deyimlerde aynı kelimeye verilen zıt anlamlı içerikler, tüm toplumun tarih boyunca yeknesak bir baba tanımının olmadığını gösterir.

“**Babana rahmet**” deyimi muhatabın söylediği sözün ne kadar da doğru olduğunu, tıpkı onun gibi düşünüldüğünü ifade etmek üzere söylenen bir ifadedir. Onaylama ve teşekkürün babaya iyi dileklerle ortaya konması dikkat çekicidir. Benzer bir şekilde “**babanın canı için**” deyiminin bir şey rica edildiğinde babanın hatırının ortaya konması bağlamında babaya olumlu bir atıf olduğu görülmektedir.

“**Baba ocağı**” veya “**baba yurdu**” deyimleri öteden beri ailenin yaşadığı yeri yani mekânda ailenin sürekliliğini ortaya koymaktadır. Evin, mekânın veya daha genel anlamda vatanın babaya isnadı, bir kurum olarak ailenin temsiliyetinin baba üzerinden yapılması, evin reisinin baba olmasıyla yakından alakalıdır. Baba ifadesi bir çatı kelime olarak kullanılmaktadır. Deyimin, soyun babaya isnadıyla da alakası olduğu söylenebilir.

“**Babasının hayrına mı**”, yapılan iyiliğin karşılığının olması gerektiğinin düşünüldüğü, bir çıkardan şüphelenildiği durumlarda hayret ifadesi olarak kullanılır. İyiliği yapanın muhakkak bir karşılık beklediğini anlatır. (Aksoy, 1993: 610) İfadenin, bir kişiye yapılacak karşılıksız iyiliği, kişinin babasının hayrına olarak nitelendirmesi babaya olumlu bir atıf yapmaktadır.

“**Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş.**” ve “**Bir baba dokuz evladı besler, dokuz oğul bir babayı beslemez.**”

şeklindeki atasözleri babanın evlatlarının yetişme süreçlerinde maddi ihtiyaçlarını karşılaması ve onlara cömert bir biçimde destekte bulunmasının altını çizer. Buna karşın evlat babanın büyük özverisine rağmen, azıcık bir karşılık bile vermekten çekinmektedir.

“Atanın sanatı oğla mirastır.” veya **“Babanın sanatı oğla mirastır.”** şeklindeki atasözü evlatların -özellikle erkek evladın- küçük yaşlarından itibaren doğal bir süreçle babalarının mesleklerine şahit olup onunla ilgili beceri kazandıklarına ve bu sayede bir meslek edindiklerine işaret etmektedir. (Aksoy, 1993: 174) Burada miras bırakılan sanatın para kazanmaya yönelik işleri kastettiği ortadadır. Mirasın erkek evlada bırakılması, ileride ev geçindirecek kişiye meslek öğretmektir.

“Bağ babadan zeytin dededen kalmalı.” veya **“İncir babadan zeytin dededen.”** sözleri bağın veya incirin bir kuşak geçecek kadar zaman sonra ürün verdiğini, zeytinin ise iki kuşak geçecek kadar zaman sonra ürün verdiğini anlatmaktadır. (Aksoy, 1993: 175) Bu sebeple kişinin bu bitkilerden hemen ürün alamayacağını, ancak babadan veya dededen kalırsa ürün alabileceğini ortaya koyar. Atasözünde baba ve dedenin evlatları için yemeleri ve maddi giderlerini karşılayabilmeleri için bağ ve zeytin yetiştirmelerine yani emek sarf etmelerine işaret edilmektedir. Pek çok diğer sözde olduğu gibi burada da babanın ve dedenin, evin maddi giderleriyle, evlatlarının kendi maiyetlerini temin edecekleri araçlar için bir çaba ve ön düzenlemenin yapıldığı görülmektedir. Özellikle tarım toplumunda tarla ve bahçelerin babadan oğula aktarımı da görülmektedir. Bu sözde ailedeki birikim ve aktarımın sürekliliği ortaya konmaktadır.

“Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.” veya **“Anadan gören inci dizer; babadan gören sofraya yazar.”** sözleriyle, erkek çocuğun erkeklerin yapması gereken işleri babasından, kız çocuğun ise kadınların yapması gereken işleri annesinden öğrendiği ifade edilmektedir. (Aksoy, 1993: 398) Böylelikle bugünkü karşılıklı toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımının kıymetine işaret edilmektedir. Bu bağlamda babanın sorumluluğu

oğlunu, kendisinden beklenen işleri öğrenme konusunda eğitmektir. Erkek çocuğun eğitiminde babaya sorumluluk veren atasözlerinden biridir.

“**Baba himmet, oğul hizmet.**” sözü, babanın oğluna olan yardımına karşın oğlundan hizmet beklentisini ifade eder. Oğlun babasından istediği himmet, hayatın çeşitli aşamalarında karşılaştığı maddi-manevi destekler olabilir. Atasözü babaya himmet, oğla da hizmetin yakıştığı anlamında da okunabilir.

“**Baba koruk yer oğlunun dişi kamaşır.**” ve “**Baba eder oğul öder.**” şeklindeki sözler, babanın yaptığı herhangi bir işten oğlunun da doğrudan etkilendiği, ilişkilerinin birbirine yansımalarının kuvvetli olduğunu ifade eder. Babaya, yaptığı tercihlerin oğlunu da etkileyeceği uyarısı yapılmaktadır.

Atasözleri ve deyimlerde baba rolü annelik kadar yoğun yer bulmamıştır. Bu anlamda ebeveynlikte anneliğin daha belirgin ve baskın bir rol olduğu söylenebilir. Türk kültüründe baba rolünün saygı ve otorite sembolü olduğu, babanın ailenin maddi ihtiyaçlarının ve geçiminin temini konusunda sorumlu olduğu ifade edilir. Yurdun ve ocağın babaya isnadı, aile reisi olmanın bir sonucudur. Öte yandan babalık, evlatların hayırla yâd edecekleri bir konumdur. Anne-evlat ilişkisinde duygusallık ve sevgi vurgusuna karşın babayla ilişkide, merkezde daha ziyade saygı bulunmaktadır. Babalığın bazı deyimlerde kullanımı hoşgörü ve tahammülü kastederken, bazıları öfkeyi kastetmektedir.

Şişman, babayla bağın, dokuz ay karnında taşıyıp sütüyle besleyen anneyle bağ gibi olmadığını, sorumluluklarla desteklenmediği zaman kopuverecek bir bağ olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda kavramlığın da ailede erkeğe rol veren ve onu ahlaki sorumluluklarla aileye bağlayan yönüne işaret etmektedir. (Şişman, 2011: 18) Kanaatimizce İslam düşüncesinde ve diğer tüm Müslüman toplumlarda olduğu gibi Türk kültüründe de yer alan bir ilke olarak çocuğun babaya isnadı, babada bu bağı oluşturmayı ve çocuğun bakımı konusunda bir sorumluluk hissetmesini temin etmeyi hedeflemektedir. Anne, toplumsal olarak kendisine böyle bir konum biçilirse bile vücudundan bir parça olan çocuğa karşı, yaratılıştan gelen bir düşkünlük taşımaktadır. Bu bağlamda, evliliğin ve babanın aile reisliğinin yıpratıldığı durumlar; erkeğin, duygusal motivasyonu kadın kadar yoğun olmayan

sorumluluk duygusunun kaybolmasına zemin hazırlayabilmektedir. Nikâh dışı olan, bu nedenle de karşılıklı hak ve sorumlulukların belli olmadığı ilişkilerde dünyaya gelen çocukların, -genelde artık ilişkiyi bitirmek isteyen babalar yüzünden- tek ebeveynli yani sadece annenin sorumluluğunda yetişmek durumunda kalması, Avrupa ve Amerika’da yaygın olarak yaşanmaktadır. (Yıldırım, 2013: 79; Aydemir, 2004: 209) Erkeklerin evlilikten uzaklaşıp, hukuksuz ilişkilere yönelmeleri, sorumluluğu olmayan bir cinsellik arayışına girmeleri, kadın ve çocuk başta olmak üzere tüm toplum açısından büyük yıkımları beraberinde getirmektedir. Thomä, modern tecrübeyle tüm Avrupa ve Amerika’ya hâkim olan bireyciliğin erkekleri aileden uzaklaştırdığını, ailenin muhafaza edildiğini ama sadece bir kadın işine dönüştüğünü ve babanın reddinin aileyi bir “anneler ülkesine” dönüştürdüğünü ifade etmekte; Amerika’nın kötü bir karikatür gibi artık erkek bireycilerden ve kadın aile reislerinden oluştuğuna işaret etmektedir. (Thomä, 2011: 151,152) Bugün Batı’da oldukça sert sürdürülen kadın tartışmalarına ve evliliğin ataerkil yapıyı güçlendirdiğini iddia eden yoğun propagandaya karşı, bir karşı devrim gibi, evliliğin aslında erkek için ne denli zor ve köreltici olduğu söylemleri yaygınlaşmaktadır. (Goldberg,2010: 1)

Hakikaten de yaşadığımız dönemde dünyanın pek çok yerinde daha çok erkek, babalıktan kaçmaktadır. (Tozal, 2015: 24) Avrupa ülkelerinde ister evlilik içi ister evlilik dışı olsun çocuk istemeyen erkek sayısının hiç de az olmadığını belirtmek gerekmektedir. (Badinter, 2015: 143) Aktay, çocuk istememeyi insanların hayatla ilgili beklentilerinde, planlarında başka insana hayat vermeye ve mesai vermeye dayalı bir özveri istidadının, gerekçesinin ve motivasyonunun iyice azalması nedenine bağlamaktadır. (Aktay, 2014: 185)

Tüm dünyada babalık konusunda kafalar oldukça karışık görünmektedir. Şişman’a göre nikâhlı beraberliğin yaygın olduğu ve evliliğin önemini koruduğu toplumlarda, bir eş ve baba olarak erkeğin kendi başına harcayabileceği kazancına sabit bir kadın ve çocukları ortak etmesi ve bu sayede serbest cinselliğin hazlarından feragat etmesi yüksek ahlaki bir tavidir. (Şişman, 2011: 18) Zira bunu istediği zaman erkek, kadına göre daha rahat bir biçimde serbest cinsellik yaşayabilir. Çünkü çocuk, kadının vücudunda yaratıldığı için doğum kontrol yöntemleri ve kürtaj gibi

metotlara başvurduğu durumlarda bile bir soruna dönüşen çocuk meselesini erkek değil, kadının bizzat kendisi çözmek durumunda kalmaktadır. Bugün kullanılan hamileliği engelleme metotlarının yan etkileri, her zaman tam sonuç vermeyişleri, kürtajın ölüme kadar götüren riskleri ve kadının ömür boyu sürebilen vicdan azabı erkeğin hiç yaşamadığı durumlardır. Dolayısıyla bir erkeğin ailesinden, eşinden ve çocuğundan vazgeçmesi bir kadınınkine göre daha kolay görünmektedir. Buradan hareketle, evliliğin sadece erkeğin işine yaradığı ve kadını mağdur ettiği düşüncesiyle, evliliği devam ettirme iradesi gösteren ve sorumluluklarını yerine getiren erkeklerin ortaya koydukları özveri değersizleştirilmektedir.

Çocuğun babasıyla bağımlı İslam dini soy üzerinden oluşturmaktadır. Çünkü çocukların, annelerinin çocuğu olması hususunda zaten bir kapalılık bulunmamakta, her kadın kendi çocuğunu doğurmaktadır. Asıl mesele çocuğun babasının kim olduğu noktasında düğümlenmektedir. Bu bağlamda İslam'da soyun korunması maksadıyla pek çok fikhî düzenleme yer almıştır. Evlatlık uygulaması, kişinin adında asıl babaya işaret edilemediği için yasaklanmış (Ahzab Sûresi, 5/33), boşanma veya ölüm nedeniyle eşlerinden ayrılan kadınların iddet beklmeleri gerekmiş, kadınlara rahimlerinde olanı saklamamaları emredilmiştir. (Bakara Sûresi, 2/228) Bununla birlikte çocuğun masrafları ve bakımı babanın yükümlülüğüne verilmiştir. Bunlara ek olarak Hz. Peygamber döneminden beri süregelen Müslüman toplumlarda, bugünkü modern uygulamaya ters bir şekilde, kadınların evlendikten sonra babalarının adıyla anılmaya devam ettikleri görülmektedir. Yani İslam'a göre bir kadın evlilikle kocasının soyuna tabi olmuş olmaz. Ülkemizde soyadı kanunuyla sürdürülen mevcut uygulama, soyun babaya aidiyetine muhalif bir yapı arz etmekte, evli kadının soyunu kocasınıninkine bağlamaktadır.

Sözlerde görüldüğü üzere tıpkı annenin kız evladıyla ilişkisi gibi babanın erkek evladıyla ilişkisi de pek çok ifadeyle vurgulanır. Bu ilişki, erkek çocuğa erkeklere uygun görünen rollerin kazandırılmasıyla iş-meslek kazandırılması, oğulun ihtiyaç duyduğu maddi-manevi desteklerin sağlanmasıdır. Buna karşın babanın oğuldan hizmet beklentisi bulunmaktadır. Atasözü ve deyimlerde baba-oğul ilişkisi ve anne-kız ilişkisinin çok sayıda sözle yer bulması, toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımı ve cinsiyete atfedilen görev ve sorumlulukların bir sonraki nesle taşınması

şeklinde yorumlanabilir. Toplumun oturmuş bir kültürel yapısı bulunmaktadır. Söz konusu yapıda kişilerin rol ve sorumlulukları belirginleşmekte ve aktarımı kıymetli görülmektedir.

Gittikçe süresi uzayan okul ve eğitim serüveni nedeniyle, çocukların evde kalış süreleri kısalmıştır. Üstüne üstlük tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişle birlikte, babaların da evde buldukları zaman ciddi oranlarda azalmıştır. Bu durum tıpkı anne-kız ilişkisinde olduğu gibi, baba-evlat ilişkisinde de bir dönüşüme neden olmuştur. Zira mevcut vasatta hem birlikte geçirilen süre kısaltmakta, hem de ortak konuşma alanları daralmaktadır. Gelinek noktada, pek çok baba evlatlarının kendilerini bir banka gibi gördüklerini, ihtiyaç duyduğunda para alınan bir kişiye indirgedikleri şikâyetinde bulunmaktadır. (Tozal, 2015: 25) Tüm bunlardan hareketle kentleşmenin yaygınlaşmadığı tarım döneminde dededen kalan zeytinin toruna kadar uzanan sürekliliğine karşın, mevcut şartlarda baba-evlat arasındaki kopukluk dikkat çekicidir.

İslam düşüncesinde evladın eğitiminden anne baba birlikte sorumludur. (Tahrim Sûresi, 66/6) Olağan dışı bir durum yoksa anne zaten çocuğa daimi refakat etmekte, söz konusu görevlendirilmeye baba da sürece dâhil edilmektedir. Günümüz dünyasında pek çok ülkede kurumlar ve devletler, ebeveynin özellikle de babaların çocuklarının eğitimleri noktasındaki görevini devralmıştır. Türkiye dâhil bazı ülkeler, eğitimi küçük yaşlardan itibaren uzun yıllar boyu zorunlu tutmaktadır. Mevcut durum, babaların çocuklar üzerindeki etkinlik alanlarını ve sorumluluk duygularını daraltan sonuçlar üretebilmektedir. Babalık, yukarıda da işaret edildiği üzere, bu durumdan memnun olsun veya olmasın pek çok erkeğin yaşam pratiğinde çocuğun sadece maddi ihtiyaçlarını giderme mükellefiyetine dönüşebilmektedir.

Atasözlerinden ve deyimlerden ortaya çıkan ana sonuç, Türk kültüründe annelik kadar yoğun olmasa da babalığın da aktif ebeveynlik işlevinin olduğudur. Toplumun çocuk sahibi olmuş bir erkekten beklentileri bulunmakta, kişiler bunu yerine getirmediği zaman kınanmaktadır. Erkeğin babalık rolleriyle eğitilmesi kadın, çocuk ve toplum açısından değerli sonuçlar ortaya koymaktadır.

Kanaatimizce Türk kültüründe ebeveyn rolleri, üretildikleri dönemin şartları içinde genel bir bakışla değerlendirildiğinde tutarlı bir biçimde işlemekte, çocukların bakımı, büyütülmesi ve hayata hazırlanmasında hem erkeğe hem kadına yüklenen sorumluluklar bulunmaktadır. Bu durum eşlerin birbirlerine, eşlerin çocuklarına ve eşlerin tüm topluma karşı birlikte yaşam kültürünü kolaylaştıran bir etkidir.

1.3. Kadının Evlat Rolü

Türk ailesinin kız çocuğuyla ilişkisine dair pek çok atasözü bulunmaktadır. Bu sözlerden bir kısmında, anne veya baba ayırt etmeksizin genel olarak aile-kız evlat ilişkisi görülürken, azımsanamayacak bir kısmında da anne-kız ilişkisi yer almıştır. Aşağıda önce genel olarak ebeveynle ilişki daha sonraki kısımda da anne-kız ilişkisi yorumlanacaktır.

1.3.1. Kız Evlat - Ebeveyn İlişkisi

“Üşenenin oğlu kızı olmamış.” ve “Utananın oğlu kızı olmamış.” şeklindeki atasözlerinde, evlilik sorumluluğunu göze alamadığı veya utandığı için evlenemeyen kişinin çocuk sahibi olamayacağı ortaya konmaktadır. Sözde, çocuk sahibi olamamak önemli bir mahrumiyet olarak gösterilmektedir. Bu sözden hareket ederek, toplumun kişilerin kız olsun erkek olsun evlat sahibi olmalarını önemsedikleri sonucu çıkarılabilir. Yani hiç olmamasındansa, erkek veya kız çocuğa sahip olmak yeğlenmektedir.

“Koz gölgesi kız gölgesi, söğüt gölgesi yiğit gölgesi, dut gölgesi it gölgesi.” şeklindeki atasözünde gölge metaforu üzerinden kız evlat ve erkek evladın yanında veya bakımında olmayla alakalı bir kıyaslama yapılmaktadır. Kız evladı temsil eden koz yani ceviz gölgesi altında karıncalar fazladır. Bu sebeple ceviz gölgesi makbul bir gölge değildir ve orada kişiyi rahatsız edici asalaklar çoktur. Öte yandan söğüt gölgesi, erkek evladının maiyetinde ve bakımında olmayı ifade eder ki söğüt uzun bir ağaç olup, gölgesi rahat ve safa içinde yaşamaya müsaittir.(Aksoy, 1993: 370)

Atasözüne göre, ailenin evladıyla ilişkisini inşa ettiği faktörlerden birisi de evladın gerektiğinde anne-babasının bakımını üstlenme noktasındaki durumudur. Altına sığınılan ağacın gölgesi, ebeveynin yardıma muhtaç olduğu zamanda yanına sığınacağı kimseyi kastetmektedir. Sözde, erkek evladın bakımının ve ilgisinin makbul olduğu, orada hiçbir sıkıntı olmaksızın yaşanabileceği ifade edilmektedir. Buna karşın kız evladın da bir gölgesinin olduğu kabul edilmekte, fakat aile açısından bunun çok makbul olmayacağı ve dışarıdan bazı faktörlerin rahatsızlık oluşturacağı belirtilmektedir.

“Bir ev donanır, bir kız donanmaz.” şeklindeki atasözü, kız çocuğunun masraflarının ailesini zor durumda bıraktığını ifade etmektedir. Atasözünde, pek çok gideri olan evin bile donatılabileceği ama bir kızın giderlerinin hiç bitmeyeceği söylenmektedir. (Aksoy, 1993: 196) Sözdeki hayıflanmanın ana nedeni, genç kızların evlilik sonrası yaşamlarına hazırlık anlamına gelen çeyize yapılan harcamalar olabilir. Bunun yanı sıra kız çocuğunun giyim kuşamı konusunda erkek çocuğundan daha titiz ve dikkatli olması da masrafları artıran bir etken olarak zikredilebilir.

“Bir evde iki kız biri çuvaldız biri biz.” şeklindeki atasözü bir evde iki kız olduğunda her birinin aileyi masraflarıyla sıkıştırdığını, ailenin giyim ve çeyiz gibi konularda kendini mesul hissettiği için zor durumda kaldığını ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 195) Atasözü, pek çok diğer sözde de ifade edildiği üzere kız evladın masraflarını gündeme getirmekte ve kız evlat sahibi olmanın zorluğuna işaret etmektedir.

“Kız kucakta çeyiz bucakta.” veya **“Kız beşikte çeyiz sandıkta.”** şeklindeki atasözleri çeyiz hazırlıklarının uzun bir süre gerektirdiğini dolayısıyla oldukça külfetli olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan atasözü kız çocuğunun erken evlendirilmesi tavsiyesi şeklinde de yorumlanabilir. Çeyiz konusunun, toplumda oldukça önemli olduğu görülmektedir. Zira kız evladın maddi giderlerinin çokluğunun ana nedenlerinden biri de çeyizdir.

Maddi külfet konusunda **“ekmek düşmanı”** ve **“kaşık düşmanı”** deyimlerine de işaret etmek gerekmektedir. Genel olarak kadın ve kız çocukları için kullanılan bu ifadeler, onların eve maddi destek sunmadığını bilakis maddi giderleri

artırdığını ve para kazanan kişiyi zor durumda bıraktığını anlatılır. Sözlüklerdeki açıklamalarında bu deyimlerin şaka olarak kullanıldığı ifade edilse de (Aksoy, 1993: 746 Doğan, 2008: 454, 910) kanaatimizce söz konusu deyimler, toplumsal bir eğilimi ortaya koymaktadır. “Ekmek” ve “kaşık” ifadeleri doğrudan zaruri ihtiyaç olan beslenmeyi işaret etmektedir. Üstüne üstlük beslenmenin en sade biçimi olan ekmek kelimesinin kullanımı lüks bir harcamadan veya israftan şikâyet edilmediğini göstermektedir.

“Baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği.” sözü bir kadının, babasının veya oğlunun yanında yaşamasının rahatsızlık verici olduğunu, devamlı kendini bir yük gibi hissetmesine neden olduğunu fakat kocasının yanındayken hiç yüksünmeden oldukça rahat bir şekilde yaşamını sürdürdüğünü ve evin hanımı olarak gerekli harcamaları yaptığını ifade eder. (Aksoy, 1993: 173) Atasözünde mesajın, ekmek üzerinden verilmesi, durumun özellikle maddi kısmına işaret etmektedir. Sözün genelinden atasözünde kendisinden bahsedilen kadının evlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Babasının veya oğlunun yanına kocasının vefatı veya boşanma nedeniyle taşınmak zorunda kalmış ama orada kendi evinde gibi hissedememiştir. Zindan kelimesi içinde bulunan halet-i rûhiyyeyi tanımlamaktadır. Hâlbuki hanımı olduğu evde büyük bir rahatlık içindedir. Kadın, eşinin kazancını hiçbir çekincesi olmadan gayet özgüvenli bir biçimde kullanır.

Atasözünde kadının ancak kocasıyla birlikte yaşadığında kendini rahat hissedeceği, aksi takdirde en yakınlarının bile evinde iğreti duracağı ifade edilmektedir. Toplumda kadın açısından evliliğe yüklenen anlamı ifade eden çarpıcı sözlerden birisidir. Bu bakış açısı, evliliğin bitirilmesi kararını kadın açısından zorlaştıran da bir işleve sahiptir.

Öte yandan evlendikten sonra kadının kendi ailesiyle olan ilişkisine dair de fikir vermektedir. Hangi nedenle olursa olsun evlenerek çıktığı eve geri gelen kızın rahat edemediği belirtilmektedir.

Ekmeğin sahibi olarak hepsi de erkek olan babanın, evladın ve kocanın sunulması kazancın erkeğe mal edildiğini göstermektedir.

“**Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk.**” sözü bir genç kızın evliliğine kadar geçen sürecin, evlendikten sonrakine karşın kısalığına işaret eder. Baba evinde yaşadığı dönemde kendisine yapılan harcamaların, evli bir kadın olduktan sonra yapılan harcamalara nazaran sınırlı kaldığını da ortaya koyar. Buradan hareketle kadının yaşamındaki güçlü iki erkek figürü arasında yani baba ve koca arasında bir kıyas yapılmaktadır. Kadının baba evindeki yaşamının geçici olduğu, asıl yerinin kocasının yanı olduğu mesajı verilmektedir. Evliliğin önemini hatırlatan ve devamını tavsiye eden bir ifadedir.

“**Kızını dövmeyen, dizini döver.**” sözü, kız evladına gereken terbiyeyi vermeyen kişinin, bunun bedelini ağır ödeyeceğini ve büyük bir pişmanlık duyacağını ifade eder. Söz konusu terbiye, ahlaklı bir birey olması konusunda olabileceği gibi evlilik sonrası ev hanımlığı ve annelikle ilgili sorumluluklarına yönelik eğitim de olabilir. Atasözündeki dövmek ifadesi, gerektiğinde sert tedbirler olarak bu eğitimin gerçekleşmesine işaret eder. Aksoy, TDK Sözlüğü ve Doğan, atasözündeki dövmeyi, mecazi yorumlamışlar, gerçek bir dayaktan bahsetmemişlerdir. (Aksoy, 1993: 362; Doğan, 2008: 970; www.tdk.gov.tr, 2017) Fakat bu ifadeyi doğrudan dayak olarak yorumlayıp, toplumdaki şiddetin nedenlerinden biri olarak gören araştırmacılar vardır. (Aşan ve Demir, 2015: 190) Kanaatimizce sert tedbirin, atasözünde dövmeyle ifadelendirilmesi, yeri geldiğinde dövmenin de bir eğitim biçimi olarak kabul edilebileceğini göstermektedir.

Atasözünde ebeveynlerin kız çocuğunun eğitimi konusunda daha hassas davranması tavsiye edilmiştir. Gerek namus beklentisi hususunda gerekse de diğer yeterlilikler konusunda kız çocuğundan toplumun beklentisi oldukça fazladır.

Kız çocuğunun istenmediğini belirten bir diğer atasözü “**Kızın var sızın var.**” şeklindedir. Atasözü anne-baba açısından kız evlada sahip olmanın pek çok sorunu da beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 362) Bu sözü, ailenin kız çocuğu sahibi olmasından dolayı yaşadığı üzüntü şeklinde okumak mümkünken, tam tersi bir biçimde ailenin, kız çocuğunun toplumdaki konumuna bir isyanı olarak da okumak mümkündür. İki durumda da kız çocuğuna dair toplumda yerleşmiş olumsuz bir duruma işaret etmektedir.

“Oğlan doğuran övünsün kız doğuran dövünsün.” şeklindeki atasözü annenin erkek çocuk sahibi olduğunda sevinip mutlu olması, kız çocuk sahibi olduğundaysa üzülp kahrolması gerektiğini ifade eden bir sözdür. Türk toplumunda, kız evladın erkek evlada göre makbul görülmediğini en net ifade eden sözlerden biridir.

Sözün, kendisi de bir kadın olan anneye söylenmesi ilginçtir. Zira cinsiyetinden dolayı kız çocuğunu yadsıyan kadın, bir taraftan kendisini de yadsımaktadır. Oğlan doğurmak ve kız doğurmak ifadeleri, övünülecek veya dövünülecek bir eylem olarak sunulduğunda anneyi doğrudan bu eylemlerin sorumlusu yapmaktadır. Başka bir deyişle, oğlan çocuğu doğuran kadın çok önemli bir iş becermiş ve bundan dolayı kendini övmeye teşvik edilmiştir. Kız çocuğu doğuran kadın ise çok yanlış bir iş yapmış, bir suç işlemiş, bundan dolayı üzülp mahcup olmayı, pişman olmayı hak etmiştir. Dövünmek kelimesi aşırı üzüntüyü, çaresizliği, pişmanlığı ifade eder. (www.tdk.gov.tr, 2017) Sözde kız çocuğuna yönelik net ayrımcı ve aşağılayıcı tutumun yanı sıra anneye yönelik olarak da bir baskı mekanizması kurulmuştur. Bu sözden yola çıkarak erkek çocuğu olan kadınların statü itibariyle toplumda daha yukarı, kız çocuğu olanların ise daha aşağı bir yerde konumlandığını söylemek yanlış olmaz.

Kız çocuğu, aileler açısından tabiri caizse ölü yatırım olarak görülebilmekte, eve gelir getirememekte, çeyiz gibi hususlarla maddi giderleriyle aileye yük olmakta, soyun devamını sağlamamakta, ailenin ileriki yaşlardaki ihtiyaçlarını karşılama noktasında işlevsel olmamaktadırlar. Öte yandan namusunun korunması hususunda, toplumsal itibarını korumak isteyen kız ailesinin titiz davranması gerekmektedir. Diğer deyim ve atasözlerinden de yola çıkarak sunulan bu nedenlerden dolayı aile kız evlatlarını bir sızı olarak nitelemiş ve kız evlat sahibi olduğunda bu kaygılarla üzülmüş olabilir.

Diğer taraftan atasözü, aile kendisi böyle düşünmese bile, kızlarının toplumun olumsuz yargılarıyla devamlı muhatap olduğunu görmeleri, evlilik sonrasında mutluluğunu temin edememeleri veya eşi tarafından kötü muameleye maruz kaldığını görmeleri sonucu yaşadıkları acıyı ifade etmek üzere de söylenmiş olabilir.

Böyle olması halinde atasözünde kız evladın kendisine değil, toplumsal sisteme bir eleştirisi bulunmaktadır. Bu bağlamda toplumda kız olan annenin veya ebeveynin, yaşanan adaletsizlikler nedeniyle çok üzüleceğini ifade etmektedir.

Kız evlat için maddi giderlerinden şikâyet edilmesinin nedenlerinden biri, toplumsal yapının kurgulanışında erkek evladın anne-baba için bir iş gücü ve ileriki yaşlarda güvence olarak görülmesine rağmen, kız evlatla ilgili neredeyse hiçbir beklentinin olmamasıdır. Kız evlat evlendikten sonra artık, kendi anne babası değil, eşi ve eşinin ailesine hizmet edecek, onlarla ilgilenecektir. Buna karşın erkek evlat, evlilik sonrasında da evlendiği kadınla beraber anne-babasıyla birlikte aynı veya yakın evlerde olmaya devam edecek, onların bakım ve maiyetleriyle ilgilenecektir. Özellikle tarım toplumunda erkek çocuk dışarıdaki işgücü, karısı ise evdeki işgücü anlamına gelmektedir.

Dünya atasözlerine bakıldığında içerik olarak neredeyse birebir aynı pek çok sözle karşılaşılmaktadır. Sadece birkaç örnek verilecek olursa Çin atasözü, “Tanrıça gibi on sekiz kız evlat, bir kambur erkek evladın yerini tutmaz.” derken, Arap atasözü “Her kız çocuğu bir avuç beladır.” demektedir. Bulgar dilinde “Kız çocuk doğduğunda evin damı bile ağlar.”, İspanyolca da “Bütün gece doğum sancısı çek, sonra kız doğur.” atasözleri yer alır. Bengalliler “Kız çocuğu kayıp çocuktur.” derken, İngiliz ve ABD atasözü “Bir kız bir kızdır, iki kız yarım kız eder, üç kız elde var sıfırdır.” şeklindedir. Japon atasözü ise “Üç kızın varsa servetini tükenmiş bil.” demektedir. Ruanda atasözü “Yalnızca kızları olan anne, başkaları gülmeden gülemez.” demektedir. (Schipper, 2010: 108,115) Atasözleri genel olarak incelendiğinde, diğer dünya milletleri de -tıpkı Türklerdeki gibi- kız çocuğunun evlenip uzaklaşması nedeniyle ondan yararlanamamaları, maddi destek alamamaları, masraflarının çok olduğunu düşünmeleri gibi nedenlerle belirgin bir biçimde isteksizliklerini ortaya koymaktadırlar.

Tarım toplumunun yerini sanayi toplumuna bıraktığı ve babaların evli oğullarıyla farklı kazanç kapılarına sahip olduğu günümüzde ise erkek evladın aileye destek işgücü işlevi azalmıştır. Bu durum erkek evlatla ailesinin maddi gelir birlikteliğinin getirdiği kopmazlığı ve birbirine mecburiyeti azaltmış, yeni kurulan

aileler müstakilleşmeye başlamıştır. Evlenen genç kızın eşinin ailesinin yanına veya yakınına taşınmasını öngören geniş aile sayısının azalması da bu durumun sonuçlarındandır. Kanaatimizce yeni kurulan aileler üzerinde erkek ailesinin hâkimiyetinin azalması ve kazançların ayrılması, tüm toplumda kız evlat-erkek evlat arasındaki konum farkını azaltmıştır.

Yanı sıra toplumumuzda pek çok ailenin kız çocuklarının nitelikli işlere sahip olmaları, onları hem kızlar hem aileler açısından daha güçlü bir konuma sahip kılmış, ailelerin kız evlattan evlilik sonrası beklenti düzeyini yükseltmiştir.

Kız çocuğunun ailesiyle ilişkisini ele aldığımız bu bölümde bir alt başlık olarak anne-kız ilişkisini de incelemeyi uygun gördük. Esasında anne kız ilişkisine dair bölüm kadının annelik rolü çerçevesinde de kadının evlat rolü çerçevesinde de incelenebilir yahut ikisi arasında bölünebilirdi. Fakat fazla sayıda atasözü bulunan bu konunun bütünlüğünü kaybetme endişesiyle sözler, bölünmeden toplu halde incelenmiştir.

1.3.2. Kız Evlat - Anne İlişkisi

“**Ana ile kız, helva ile koz.**” sözü koz helvasının içerisinde bulunan ceviz ve helvanın birbirinden ayrılması nasıl olanaksızsa anne ile kız arasını ayırmanın da o kadar imkânsız olduğunu ifade eden sözdür. (Aksoy, 1993: 146) Atasözü, anne-kızın birbirine olan düşkünlüğü, sevgisi ve bağlılığını ortaya koyan bir anlam içermektedir.

“**Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz.**” sözü, önceki söze benzer bir biçimde annenin kızına olan düşkünlüğünü ve ihtiyacını ifade eder. Bir başta göz, ne denli önemli ve kıymetliyse anne için kız evladı da o denli kıymetli ve önemlidir. Kız çocuk evleninceye kadar hep annesiyle birlikte, annesine her işinde yardımcı olur, ona refakat eder. Özellikle kocanın ve erkek çocukların ev işlerinden uzak olduğu ailelerde, annenin en büyük yardımcısı kız evladıdır. Öte yandan atasözünün kız çocuğunun azının makbul olduğu, yetiştirmek, evlendirmek gibi işlerin anneyi çok yorup üzdüğüne işaret ettiği de söylenmiştir. (Aksoy, 1993: 192)

“Anne besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla.” atasözü belirli bir cinsiyet ayırdı olmaksızın, kız-erkek tüm evlatların annelerinden gördükleri özeni toplumdan ve yabancılardan görmeyecekleri şeklinde anlaşılabilir. Zira anne kelimesi, kız veya erkek çocuk annesi olduğuna dair herhangi bir kayıt düşülmeksizin genel bir şekilde kullanılmıştır. Öte yandan eloğlu kelimesinin koca için kullanımı (www.tdk.gov.tr, 2017) da yaygın olduğu için kanaatimizce atasözü annenin kızını büyük bir özveri ve şefkatle, elinden geldiğince iyi şartlar altında yetiştirmeye çalıştığı fakat kız evlenince eşinin ona özensiz davrandığı şeklinde de anlaşılabilir. Atasözünde geçen hurmaya karşın yarma kelimesi, yiyeceklerde bir kalite düşüşünü gösterir. Yarma ise “gelişigüzel kırılmış buğday” anlamına gelir. (www.tdk.gov.tr, 2017) Fakat Ömer Asım Aksoy, kitabında yarma kelimesine “kalın kesilmiş odun” anlamını vermekte (Aksoy, 1993: 144) bu da doğrudan dayak yani şiddet anlamına gelmektedir. İki anlamda da kelimenin kabalık ortak teması bulunmaktadır.

“Kadın kocasının çarığı anasının sarığıdır.” sözü annenin kızına değer verdiğini fakat kocasının böyle davranmadığını ifade eder. Çarık ifadesi, ayakların altındaki nesne olarak değersizliği imlemekte, sarık kelimesi ise baş tacı anlamına kıymetliliği imlemektedir. Atasözünde çarık nasıl çıkarılıp atılırsa, kocanın da karısından öylece vazgeçebileceği, fakat her şeye karşın annenin kızını baş tacı etmeye devam edeceği şeklinde bir içeriğe sahiptir. (Aksoy, 1993: 340)

“Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar.” veya **“Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.”** biçimindeki atasözlerinde, annenin kızını çok önemsemediği ve onun için her şeyin en iyisini hazırladığı ifade edilir. Fakat kız, büyüyüp evlilik yaşına gelince onun mutluluğu, evliliğine bağlı olur. Anne ne kadar istese ve uğraşsa da kızının mutluluğunu kendisi temin edemez. Kızı, asıl mutluluğa, ömrünün büyük bir kısmını yanında geçirdiği kocasıyla, huzurlu ve uyumlu bir ilişki kurarak ulaşabilir.

Yukarıdaki anne ve kocanın kıyaslandığı atasözlerinde, genel olarak kız evladın, evlilik sonrasında evlenmeden önceki kıymetinin olmadığı hayıflanması söz konusudur. Bu ifadeler, kız annelerinin mevcut toplumsal kabullere bir itirazı olarak

okunabilecek sözlere. Kadınların, mevcut yapıya itiraz sundukları en belirgin konulardan biri kız annesi oldukları durumdur.

“Ananın bahtı kızına.” atasözü annenin evliliğindeki durumunu kızının da benzer bir şekilde yaşayacağını anlatır. Anne iyi bir evlilik yapmış ve mutlu olmuşsa kızı da öyle olacak, anne iyi bir evlilik yapamamış ve mutsuz olmuşsa kızı da aynı şeyi yaşayacaktır. (Aksoy, 1993: 147) Anne-kızın benzerliğinin, kaderlerinin bile benzeyecek kadar fazla olduğu iması bulunmaktadır. Sözde, dolaylı bir biçimde, annenin eğitiminden geçmiş bir kızın, hayata, olaylara ve insani ilişkilere annesine benzer bir tepki vereceği, dolayısıyla evliliğinde de benzer durumları yaşayacağı belirtilmiş olabilir.

“Doğan anası olma doğuran anası ol.” sözü bir annenin değerinin ancak kız evladı da anne olduğunda anlaşılacağını ifade etmektedir. Doğuran anası olmak ile kişinin kız evladının anne olması kastedilmektedir. Atasözünde, annenin evlatlarına gösterdiği uzun süreli emeklerin ve bitip tükenmez sıkıntıların evlatlarınca yeterince anlaşılıp takdir edilemeyeceği, ne zaman ki evladın kendisi anne olursa o zaman anneliği anlayabileceği ortaya konur. İfade, kız evlat sahibi olmaya teşvik olarak okunabilir. Söz, mecazen annelikle beraber babalığa da işaret ettiği yönünde yorumlanmaktadır. Bu takdirde anne babanın kıymeti evlatları da anne baba olduğunda anlaşılır şekilde bir anlam ortaya çıkar. (Aksoy, 1993: 243) Kanaatimizce bu görüş, atasözündeki “ana” ve “doğurmak” ifadelerinin doğrudan kadını kastetmesi nedeniyle makul değildir.

“Anayı kızdan ayıran para.” sözü, anne ve kızın birbirlerine düşkünlüğünü ve sevgisini anlatan diğer pek çok atasözünden farklı bir noktaya işaret eder ve anneyle kızın arasını kişisel çıkarların bozabileceğini ifade eder. (Aksoy, 1993: 148) Aslında sözün söyleniş biçimi, paranın anne ile kız gibi birbirine çok düşkün kimseleri bile ayırabilecek kadar güçlü sorunlara kaynaklık edeceğini ortaya koymaktadır.

“Oğlan doğur kız doğur hamurunu sen yoğur.” ve **“Oğlan yetir, kız yetir; yine şelege sen götür.”** şeklindeki atasözleri, kız ve erkek evladı bin bir güçlkle doğuran ve onları yetiştiren annenin dilinden hayıflanma ifadeleridir. Anne,

tüm emeklerine karşın çocuklarından beklediği hizmeti ve özveriyi görememekte ve buna isyan etmektedir. Sözlerden hareketle, ailelerin çocuk sahibi olmalarını motive eden temel nedenlerden birisinin, işleri konusunda yardım almak olduğunu söylemek yanlış olmaz. İkinci atasözündeki şelek kelimesi, ekin biçilip deste yapılarak sırtta harmana taşınan ekin yükü anlamına gelmektedir. (Püsküllüoğlu, 1994: 83) İlk atasözünde tanımlanan işin hamur yoğurma, ikinci atasözündeki işinse ekin taşıma olduğu göz önünde bulundurulduğunda, geçmiş dönemler için evlatlardan beklenen hizmetin ev işi ve tarla işi şeklinde genelleştirebileceği söylenebilir.

“Oğlan doğurdum oydu beni, kız doğurdum soydu beni.” şeklindeki atasözü erkek çocuğun yaramazlıkları ve ele avuca sığmaz tabiatı nedeniyle, kız çocuğun ise masraflarıyla ailesine büyük zorluklar yaşattığını ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 399) Genel olarak evlat sahibi olmanın yoruculuğuna işaret etmektedir.

Anne-kız ilişkisini ele alan atasözlerine göre kız evladın annesiyle duygusal olarak oldukça güçlü bir ilişkisi bulunur. Anne ile kızı birbirini çok sever, her anneye muhakkak bir kız evlat gerekir. Anne, kızı evlenmeden önce onu çok özenli ve el üstünde tutarken kız, evlenince eşinden aynı titizlik ve ilgiyi göremez. Anne, ne kadar uğraşsa da kızının mutluluğunu temin edememiş olur. Kızlar ancak anne olduklarında kendi annelerinin kıymetini anlarlar. Anneyle kızın birbirine düşkünlüklerine rağmen maddi meseleler yüzünden araları bozulabilir. Anne, büyük emeklerle doğurup büyüttüğü hem kız hem de erkek evladından hizmet ve yardım bekler.

Kız evladın annesiyle ilişkisini ortaya koyan sözlerin, kız evlat için daha olumlu bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Genel olarak ebeveynle ilişkisini ifade eden sözler, kız evlat için şikâyet kabilinden pek çok hayıflanma içermektedir.

Hz. Muhammed (a.s.)’ın yaşadığı coğrafyada kız çocukları kötü muamelelere maruz bırakılıyor, diri diri gömülüyor, kendilerine miras bırakılmıyor ve sosyal yaşamda hiçbir hakka sahibi olamıyorlardı. (Berki ve Keskiöğlu, 2010: 11) Kadınların toplumsal konumunun çok düşük olması, risaletle birlikte, yeni dinin gündeminde önemli bir yere sahip olmuş ve buna pek çok cevap üretilmiştir. Nitekim

tevhid ve ahiret gibi dinin temel meselelerinin ele alındığı ilk inen ayetlerde bile kız çocuklarına karşı ayrımcı ve şiddet içerikli tutumlar sert cümlelerle lanetlenmiş, bunu yapanlar uhrevi cezayla korkutulmuştur. (Tekvir Sûresi, 81/8,9) Kuran- Kerim kendilerine kız çocuğu müjdelendiğinde öfkelenip yüzü simsiyah kesilen kişileri kınamış (Nahl Sûresi, 16/58); Hz. Peygamber, kız çocuklarına sahip olup onları güzelce yetiştiren kimseleri cennetle müjdelemiştir. (Buhari, Zekat 10; Müslim, Birr 147; İbn Mace, Edeb 3)¹⁵ Hz. Muhammed'in (a.s.)'ın kendisinin de sadece kız çocukları yetişkinlik dönemine erişebilmiş ve her zaman babalarından büyük bir muhabbet görmüşlerdir. Buna karşın dindarlığıyla tanınan Türk toplumunun, kız çocuğa bakışında, Arap Cahiliyesi de dâhil insanlığın ortak saplantısı olan kız evlat fobisinden kurtulamadığını söylemek yanlış olmaz. Kur'an ayetlerinde kınanarak tarif edilen tavır ve yargıların büyük bir kısmı, yüzyıllarca İslam'ın bayraktarlığını yapmış Türk kültürüne ait atasözü ve deyimlerde yer alabilmiş ve bugüne kadar aktarılmıştır.

Bu konuda ikinci bölümde işaret edildiği üzere kadını değersiz gören söz konusu bakışın zaman zaman dini yorum olarak sunulması ve beslenmesi, dinin toplumu terbiye etme sürecini ve işlevini sekteye uğratmış; buna bağlı olarak da bazı toplumlarda ironik bir biçimde şekli dindarlaşma arttıkça kadın daha da kıymetsizleşebilmiştir. Konumuzun sınırlarını aştığı için detaylandırılmasa da kadının kötülükleri buna karşın erkeğin faziletleri maalesef pek çok tefsir kitabında yer bulabilmiştir. (Mehmet Vehbi, 1341: 26; Bursevî, 2005: 30-33)

Tıpkı hangi ırktan olduğuna karar verememesi gibi cinsiyete de insan kendisi karar verememektedir. Bu nedenle, İslam'ın sorumluluk anlayışına göre insanın kendi tercihi olmayan ve Yaratıcısı tarafından belirlenmiş bir durumdan dolayı kötülenmesi, dinin temel felsefesiyle bağdaşmamaktadır.

¹⁵ “Kadın, erkek herhangi bir mümin, kız çocukları yüzünden bir suretle sıkıntı çekerlerse bunu hayır bilsinler. Çünkü kız çocukları, onları cehennem ateşinden koruyan birer perde olurlar.” (Müslim, Birr ve Sıla 147)

“Kim iki kız çocuğu ergenlik çağına vardiktan sonra yanında kaldıkları veya o kimse onların yanında kaldığı müddetçe, onlara iyi davranıp ihsanda bulunursa, kızları onun cennete girmesine vesile olurlar.” (İbn Mace, Edeb 3)

Yunan filozoflarından Hint toplumlarına, Avrupa milletlerinden Ortadoğu halklarına kadar neredeyse gelmiş geçmiş tüm insanlık tarihi boyunca ittifakla kıymetsiz görülmüş bir cinsiyet olarak kız evlat (Sevim, 2005: 15-23), Türk toplumunda da erkek gibi kıymetli olamamıştır. Türkler de diğer pek çok Müslüman halk gibi kız evlat konusunda inançlarının kendilerine sunduğu ufku yeterince fark edememişlerdir.

Öte yandan Canatan, Dünya Değerler Araştırması (WVS)'nin, dünya ülkelerinin cinsiyetlerine göre çocuk öncelikleri araştırması verilerinde, Türkiye'nin beklenildiğinin aksine kız çocuk öncelikli bir ülke olduğuna işaret etmektedir. 54 ülke üzerine yapılan araştırmada 23 ülke genel ülkeler ortalamasının üstüne çıkarak kız çocuk yönelimli ülke olarak tasnif edilmiştir. Türkiye, bu 23 ülke içinde dördüncü sıradadır. Canatan, bu sonucu yorumlarken çağımızdaki büyük ölçekli değişimlerin toplumların geleneksel tutum ve davranışlarını büyük ölçüde değiştirdiğine işaret etmekte, ülkemizin geçmişte geleneksel olarak ataerkil yapı ve aile değerlerinden dolayı erkek çocuk yönelimli olmasına rağmen, bugün kız çocuk yönelimli ülkeler listesinde ilk beşe girdiğini ifade etmektedir. (Canatan, 2013: 207-211)

Gelinen noktada, ülkemizde ailelerde kız çocuğu sahibi olmaya bakışla ilgili olarak yaşanan kız çocuğu lehine iyileşmelerin temel sebebinin ne olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Bu noktada tüm toplumu yeknesak biçimde içine alan değerlendirmeler sağlıklı olmamaktadır.

Kanaatimizce bir kesim için, daha ziyade şifahi kültürle ve başka inançlarla halk dindarlığına girebilmiş kadın temalı olumsuz içerikli inançların ve uygulamaların, eğitim düzeyinin yükselmesi ve dinin ana kaynaklarının daha ulaşılabilir olması gibi durumlar nedeniyle görece temizlendiği ve etkisini azalttığı söylenebilir. Zira özellikle dindar ve tesettürlü genç kızların yüksek öğrenim görmeye başladığı, 1980 yılların başından bugüne -erkekler arasında çok daha yavaş ilerlese bile- aydın Müslüman kadınlar tarafından, toplumsal kabulü olan pek çok kadın aleyhinde yaklaşım, şiddetle reddedilmiş ve bunların İslami olmadığını altı ısrarla çizilmiştir. (Tekin, 2004: 206) Bu durum, toplumun bir kesimi için zihinsel

olarak kız çocuğuna yüklenen anlamı değiştirmiş, cinsiyete yönelik olumsuz bakış açılarını azaltmıştır.

Öte yandan baş döndürücü hızla ilerleyen teknolojik gelişmelerin kullanımının yaygınlaşması da sadece kadınların durumlarını değil, insan hayatının tümünü derinden etkilemiştir. Süreç Batı medeniyeti merkezli ilerlese de Müslüman toplumları da etkilemektedir ve dönüştürmektedir. Kırsal-kent nüfus oranının, bir yüzyıl içinde altüst olması buna bağlı olarak tarım toplumunun mecburi tercihi olan geniş ailelerin gittikçe azalması, okul imkânlarının artması, yaşanan teknolojik gelişim, ulaşım-iletişim imkânlarının artmasıyla, ev işlerinin tanımının değişmesi ve bu bağlamda kadına kalan müddetin artması, profesyonel çalışma hayatında kadınlara gereksinim duyulması gibi pek çok faktör, kendiliğinden bir değişim sürecini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla toplumda cinsiyet rollerinin esnediğı bir vasat söz konusudur. Geçmiş pek çok alışkanlık, artık ihtiyacı karşılamadığı veya işlevsel olmadığı için terk edilmektedir.

Örneğin dindar Anadolu ailesini, ulaşımın hızlanması ve iletişimin her an sesli ve görüntülü sağlanabiliyor olması, kız çocuklarını şehir dışı bir üniversitede okutma konusunda rahatlatmaktadır. İletişimin mektupla ve ulaşımın hayvanlarla sağlandığı dönemlerde, şehir dışında medrese eğitimi görmesi için kız çocuğunun yalnız başına gönderilmesi, Müslüman bir aile ve genç kız açısından güvenlik endişesi nedeniyle asla tercih edilemeyecek bir durumdur. Fakat bugün Müslüman aileler, kızlarını hem vicdani rahatsızlık duymadan hem de herhangi bir toplumsal baskı görüp kınanmadan yurt dışına bile gönderebilmektedir. Bu noktada yeni durumlar, ailelerin, kız çocuklarının güvenliğini sağlama hassasiyetlerinde bir değişim olduğu için değil, yeni şartlar bu hassasiyetleri karşılayacak imkânlar sunduğı için gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de dindar toplumun kadın meselesindeki teorik ve pratik yolculuğunu, değişen hayat şartları da derinden etkilemektedir. Bu noktada modern dönemin tedirgin edici akışına temkinli bir tavır alış yüzünden gecikerek de olsa, pek çok konuda ilkelerin zarar görmeyeceğı biçimde dönüşüme müsaade edilmekte, bu oranda da roller değişime uğramaktadır. Tüm bu imkânların kızlar ve kadınlar için sağlanabiliyor olması, onların kendilerini

geliştirip ifade etmelerine, değer yargısı ve entelektüel birikim oluşturabilmelerine ve söz güçlerinin artmasına zemin hazırlamaktadır.

Teknolojik ilerlemeler ve yaşam şeklinde derin izler bırakabilecek gelişmeler, bu noktada bazı kesimler için değişimi teşvik edici roller oynamakta, bazıları içinse tam tersi bir şekilde tehlikelerinden korunmak amacıyla savunmacı refleksleri beslemekte, dolayısıyla ket vurucu bir etki oluşturabilmektedir. Görünen odur ki, bazı kesimlerde modernizmin seküler ideolojisiyle teknolojik ilerleyişi ayırt etme konusunda kafa karışıklıkları vardır. Bu bakış açısı, geçmişten farklı olan her şeyi tehlikeli addetmekte, en büyük tartışma alanları da kadın meselesi üzerinde kendini gösterebilmektedir. Zira kat edilen mesafelere tedirgin ve kaygılı bir bakış mevzubahis olabilmekte, oldukça hızlı akan sürecin kontrolsüz ilerlediği kanaati hasıl olabilmekte, bu da zaman zaman bazı marjinal tepki ve yaşam biçimlerine tekabül edebilmektedir. Türkiye’de kadın konusunda, dini olduğu iddia edilen söylemler kullanılarak, sorunlu ifade ve kabullerin her dönem yeniden üretilmesinin, bu zihinsel alt yapıyla alakalı olduğu söylenebilir. Bu sebeple hala kız çocuğu konusunda, dinin tamir edici rolünün, dinin gücüne oranla yavaş ilerlediği ifade edilebilir.

Hâlbuki bilim, insanlığın ortak mirasıdır ve bugün gelinen aşama tüm medeniyetlerin katkısıyla oluşmuştur. Dönemin güçlü unsurunun Batı olması ve büyük oranda teknolojik gelişimin semeresini Batı’nın kullanıyor olması, teknolojik ilerlemenin mutlak kötü ve dindışı olduğu anlamına gelmez. Bu ilerleyiş karşısında Müslüman toplumların da yaşam tarzlarında farklılaşmaların olması gayet doğaldır. Hatta bu farklılaşma idrak edilemediğinde toplumun günün gerisine düşmesi ve dinin nostaljik bir hüviyete bürünmesi tehlikesi bulunmaktadır. (Aktay, 2005: 364)

Bunun yanı sıra düşüncesini dini argümanların belirlemediği seküler zihniyetli insanlar açısından zaten kültürün de dindar kimliğinden dolayı bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Dolayısıyla onlar için kadın ve diğer konularda yeni konum alma gibi bir durum mevzubahis olmamaktadır. Bu insanlar açısından, Batı’daki yaşam biçimi büyük oranda ideal görünmektedir.

Öte yandan kız çocuğu ve kadın meselesine dair ülkemizdeki her kesimdeki düşünsel değişimde, modernleşme tecrübesinin ve tüm dünyada sürdürülen kadın tartışmalarının olumlu veya olumsuz etkisi bulunduğu teslim edilmelidir. Kanaatimizce Türkiye'nin dindar toplumu için pek çok zaman itiraf edilemese de ve istemsiz bir biçimde gerçekleşse de feminizmin başını çektiği kadın tartışmaları, ön kabullerle yüzleşme açısından tetikleyici bir rol üstlenmektedir. Fakat Batı toplumlarının şartlarına göre şekillenen bu tartışmaların, Türkiye toplumunda yeterli karşılığı bulunmamaktadır. Zira derin kültürel farklılıklar ve pek çok zaman içeriklerde ortaya çıkan doku uyumsuzlukları ortaya çıkmaktadır.

1.4. Erkeğin Evlat Rolü / Aile-Erkek Evlat İlişkisi

Türk kültüründe erkek evladın ailesiyle ilişkisini ele alan pek çok atasözü ve deyim bulunmaktadır.

“Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa düşmeyince.” sözü, tarladaki buğdaydan hasat edilip ambara getirilene kadar emin olunamayacağı gibi, erkek evladın ailesine karşı görevlerini yerine getirip getirmeyeceğinden de aile fakirlik çekip ihtiyaç sahibi olana kadar emin olunamayacağını ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 207) Atasözünde erkek evladın, ihtiyaç anında anne-babasının maişet ve bakımını üstlenmesi beklenmektedir. “Oğlum var deme” ifadesi, beklenen tavrı göstermediğinde erkek çocuk sahibi olmanın bir anlamı kalmadığı gibi bir anlam içermektedir. Buğday ve oğul arasında kurulan benzerlik, erkek evladın ekmeğin hammaddesi olan buğday kadar önemli olduğu şeklinde de değerlendirilebilir.

“Baba himmet, oğul hizmet.” Sözü, oğulun zor durumda kaldığında babasından yardım isteyebilmesi için bunu hak etmesi gerektiğini, hizmette kusur etmemesi gerektiğini ifade eder. Esasında Türk kültüründe aile ve erkek evlat arasında karşılıklı fedakârlık ve özveriye dayanan, beklentilerin yüksek olduğu bir ilişki bulunmaktadır.

“Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen.” sözü, en büyük mutluluğun erkek çocuk sahibi olmak, en gerekli malın tahıl, en değerli mülkünse değirmen olduğunu ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 241) Kanaatimizce atasözü tipik bir tarım toplumu felsefesi barındırmakta ve tarımın gerçekleşmesi sürecindeki üç gerekliliği ifade etmektedir. Erkek çocuk, evin geçiminin sağlanması noktasında babanın en büyük yardımcısı, işgücü desteği ve yaşlılık döneminde ailenin geçimini temin eden kişi, tahıl yiyeceğin kendisi, değirmense tahılın işlendiği aleti ifade eder. “Devlet” kelimesinin yönetim organı olma dışında büyüklük, mevki, mutluluk, talih gibi anlamları bulunmaktadır. (www.tdk.gov.tr, 2017) Bu bağlamda, erkek evlat bir güç sembolü ve toplumsal statü olarak da okunabilir.

“Oğlan olsun deli olsun, ekmek olsun kuru olsun.” sözü birçok kimsenin evlat olarak deli de olsa oğlan, geçim içinse katıksız da olsa ekmek isteyeceğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 399) Türk toplumundaki erkek çocuk sevgisini ortaya koyan en çarpıcı sözlerden biridir. Atasözünde kuru ekmeğe benzetilen deli oğlan ifadesi, erkek çocuk tarafından istenen düzeyde olmasa da maddi desteğe ve bakıma işaret etmektedir.

“Yerdiğin oğlan (küçük) yer tutar.” sözü beğenilmeyen ve eleştirilen kişilerin zamanla gelişim göstererek toplumsal bir statü edineceğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 474) Atasözünde “oğlan” kelimesinin kullanılması önceki atasözleriyle benzer bir anlam oluşturur. Beğenilmeyen bir erkek çocuğunun bile toplumda cinsiyeti dolayısıyla bir konuma sahip olacağı ortaya konur. Ailenin, erkek çocukları vasıtasıyla elde ettikleri konumların önemli olduğu vurgulanmaktadır.

“Koz gölgesi kız gölgesi, söğüt gölgesi yiğit gölgesi, dut gölgesi it gölgesi.” şeklindeki atasözünde, koz yani ceviz ağacının gölgesinin koyu ve güzel olduğunu, fakat orada karıncaların çok olduğunu, insanın da kızının yanında bulunduğu keyif alacağını ama orada da çevredeki asalaklardan rahatsız olacağını ifade edilir. Söğüt ağacı uzun boylu bir ağaç olup, gölgesi rahattır, sıkıntısızdır. Kişiyi mutlu eder. Dut ağacının ise meyveleri altına düşer, kişiyi rahatsız eder, ortamı kirletir. Ağacın altına düşen meyveleri yemek için köpekler üşüşür. (Aksoy, 1993: 370) İlki kız evladı ikincisi erkek evladı üçüncüsü ise imkânlardan yararlanmayı seven asalak

şahsiyetleri imlemektedir. Konumuz açısından atasözünün değeri, kız evladın ceviz gölgesine, erkek evladın söğüt gölgesine benzetilmesidir. Ebeveynin en rahat edeceği yerin erkek evladın gölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Ailenin çocuklarına zor zamanlarında gölgesine sığınabileceği bir ağaç gölgesi olarak bakması, özellikle erkek çocuk sahip olma konusunda insanları isteklendiren temel etkenlerden birinin, gelecekteki bakımı temin etmek olduğunu ortaya koymaktadır.

“Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.” sözüyle toplumun erkek çocuğun doğumundan duyduğu mutluluk ve memnuniyet ortaya konmaktadır. Erkek çocuk, aile tarafından istenen evlattır, annesi gururlanmalı ve mutlu olmalıdır. Diğer sözlerle birlikte düşünüldüğünde oğul, ailenin ileriki yaşamlarında karşılığını alacağı çok önemli bir yatırımdır. Babaya yardımcı olacak bir iş gücü, ebeveynine yaşlılık ve hastalıkta bakacak bir yaşam sigortasıdır. Aynı zamanda soyu devam ettirecektir. Bu sebeple mutlu olunmalıdır. Öte yandan kız çocuğu, belli bir yaşa gelip evlendiğinde aileye hiçbir getirisi olmayan ölü bir yatırım gibidir ve kız çocuğu doğuran anne, büyük bir üzüntüyle perişan olmalıdır. Üstüne üslük bir de maddi giderleri ve çeyiziyle aileyi zora sokmaktadır. Namusunun korunması ise evdeki erkekler üzerine büyük bir mesuliyet ve yükür.

“Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş.” ve **“Bir baba dokuz evladı besler, dokuz oğul bir babayı beslemez.”** sözleri babaların evlatlarına büyük özveride bulunduğunu fakat oğulların vefasız davranıp en küçük fedakârlığı bile yapmaktan kaçındığını ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 174) Babanın bağış yaptığı kişinin erkek evlat olması, buna binaen beklentisinin de erkek evlattan olması önemlidir. Karşılıklı işleyen bir süreç bulunmakta, erkek evlada yatırım, yaşlılık döneminde dönütü beklenen bir tercih olmaktadır.

“Balın alası oğulun tazesinden.” sözü erkek evlattan torun sahibi olmanın en tatlı his olduğu anlamına gelir. “Oğul balı ifadesi” oğuldan olan torun anlamında kullanılan bir deyimdir. Türk kültüründe erkek evlada sahip olmak büyük bir bahtiyarlık olarak görülmektedir. Bunca kıymetli görülen erkek evladın çocuğu da tıpkı babası gibi aile için büyük önem taşımaktadır. Geçmiş yüzyıllarda ve az da olsa

günümüzde, Türk toplumu geniş ailelerin yaygın olduğu bir tarım toplumudur. Evlenen oğullar, aileleriyle birlikte tek bir evde kalmakta yahut aynı avlunun içinde farklı evlerde yaşamaktadırlar. Kanaatimizce ailenin erkek evlattan olan torunlarına düşkünlüğüne bu devamlı birlikte olma hali de sebep olmuş olabilir. Yahut aile tarafından erkek evladın çocuğu, ailenin soyunu devam ettirme gibi sosyal statü veçhesinden değerlendiriliyor olabilir.

“Gelin eşikte, oğlan beşikte.” atasözü bir eve gelin gelir gelmez hemen bir çocuğun da dünyaya gelebileceği ve hazırlık yapmak gerektiğini ifade eder. (Aksoy, 1993: 286) Gelin kelimesi, sözün erkek ailesi diliyle söylendiğini ortaya koymaktadır. Erkek ailesi, gelinden erkek çocuk beklentisi içinde bulunmaktadır. Soyun devamı ve ailenin çoğalması büyük önem arz etmektedir. Atasözünde, erkek bebeğin kıymetli olduğu, kendisine yük gibi bakılmadığı, tam tersi istenen, beklenen bir nitelik arz ettiği görülür. Aile büyükleri gençleri bu hususta teşvik eder. Öte yandan daha evliliğin ilk başında çocuk hesabının yapılması ve hazırlıklara başlama tavsiyesi, çocuk sahibi olamayan aileler için özellikle kadın için büyük bir travmaya dönüşebilir. Zira ilk günden kendine yüklenen görevi yerine getirememiştir.

“Kaldın mı oğul eline müdara eyle geline.” sözü erkeğin anne babasının yaşlılık veya hastalık gerekçesiyle muhtaç duruma düşmesi üzerine geline yaranmak zorunda olması anlamında bir atasözüdür. (Aksoy, 1993: 341) Oğul eline kalmak, ifadesi anne babaların yaşlılıktaki bakım kaygılarını ortaya koyan bir hayıflanmayı ve aynı zamanda bu bakımın erkek çocuk tarafından yapılması beklentisini ortaya koymaktadır. Müdara kelimesi “Yüze gülme, yüze gülücülük, dost gibi görünme” gibi anlamlara gelmektedir.(www.tdk.gov.tr, 2017) Geline müdara eylemek, istenmeyen bir durumu, gergin bir ilişkiyi çağrıştırmaktadır. Öte yandan gelecekte yaşanabilecek olumsuzlukları hatırlatarak, kaçınılmaz bir son olarak geline muhtaç olunacağını ortaya konması mevcuttaki ilişkilerin bu duruma göre tanzim edilmesi gibi gizil bir anlamı da içerebilir. Atasözü, aile büyüklerinin bakımının büyük oranda kadınlar eliyle yapıldığını da ortaya koymaktadır.

“İyi evlat babayı vezir kötü evlat rezil eder.” Sözü, babaya büyük mutluluk ve onur yaşatıp toplumda statü kazandıranın da onu mahcup edenin de evlatlarının

tutumu olduğunu ifade etmektedir. Baba, iyi davranışlarıyla temayüz etmiş evladiyla övünür, kötü davranışlarıyla temayüz etmiş evladından utanır. (Aksoy, 1993: 335) Atasözü, toplumsal etkinin kuvvetini ortaya koymaktadır. Babanın çocuğunun tavırları dolayısıyla mahcubiyet veya onur duyması toplum tarafından kendisine sorumluluk yüklendiğini ifade etmektedir.

“Akıllı oğlan neyer ata malını, akılsız oğlan neyer ata malını.” atasözü anne babanın oğullarına mal bırakma telaşına girmemelerini tavsiye eder. Oğul zaten işini bilen biriye malı kendisi kazanacak, muhtaç duruma düşmeyecektir. İşini bilmeyen biriye babasından kalmış olanı da kaybedecektir. Atasözünde ana-babanın mal bırakma konusundaki tartışmayı erkek çocuk üzerinden yapması ve kız çocuğundan bahsetmemesi dikkat çekicidir.

“Baba eder oğul öder.” ve **“Baba koruk yer, oğlunun dişi kamaşır.”** şeklindeki atasözleri babanın yapacağı yanlış bir işin bedelini oğlun çekeceğini ifade eder. Sözdeki yanlış işten kasıt, maddi veya manevi anlamda olabilir. Atasözü, baba-oğul arasındaki ilişkiyi olumsuz bir durum üzerinden tarif etmektedir.

“Oğlan doğur kız doğur hamurunu sen yoğur.” ve **“Oğlan yetir, kız yetir; yine şeleşti sen götür.”** şeklindeki atasözleri, ailenin evlatlarını büyük emekler ve fedakârlıklarla yetiştirmesine, evlatların ise buna karşın ebeveynlerinin beklentilerine cevap vermemesine hayıflanılan bir içeriğine sahiptir. Sözlerden kız veya erkek çocuk sahibi olmanın ve onları yetiştirmenin ailenin hizmet beklentileriyle alakalı olduğu anlamı çıkarılabilir. Atasözünde o kadar emek verilen bir işin karşılığının alınmadığı anlamı vardır.

“Oğlan doğurdum oydu beni, kız doğurdum soydu beni.” sözü ailenin erkek evladının yaramazlıkları ve söz dinlemezliği yüzünden zorluk ve sıkıntılar çektiğini; kız çocuğunun ise giderleri ve talepleriyle maddi anlamda külfet olduğunu ifade etmekte ve çocuk yetiştirmenin aile açısından ne kadar zor olduğunu ifade etmektedir. Sözde, cinsiyet ayrımı olmaksızın ana-baba olmanın meşakkatlerine atıf bulunmaktadır. Bu bağlamda **“Evladın mı var derdin var.”** atasözü de zikredilebilir. Atasözünde erkek evlat için ve kız evlat için ortaya konan yakınmalar,

farklı nedenlere bağlanmıştır. Erkek evladın söz dinlemez tutumu, kız evladın ise maddi külfetine dikkat çekilmiştir.

“Görmemişin oğlu olmuş, çekmiş çükünü koparmış.” şeklindeki atasözünü Aksoy, görgüsüz kişinin eline geçen nimeti nasıl kullanacağını bilemeyeceği ve kullanayım derken heder edeceği şeklinde açıklamıştır. (Aksoy, 1993: 292) İfadede erkek çocuk sahibi olmak, büyük bir nimet olarak değerlendirilmektedir.

Sözlerin analizi sonucu görüldüğü üzere, Türk atasözleri ve deyimlerinde erkek evlat sahibi olmak büyük bir nimet ve bahtiyarlık sebebi olarak görülmektedir. Erkek evlat, aileye maddi destek sunmakta, yaşlılık dönemlerinde ebeveynin bakımlarıyla meşgul olmaktadır. Bazı atasözlerinde sorumluluklarını yerine getirmeyen erkek evladın varlığıyla yokluğu arasında bir farkın olmadığı söylenirken, bazı atasözlerinde erkek evladın tüm olumsuzluklara rağmen aile için çok önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Erkek evlatla kız evladın karşılaştırıldığı sözlerin neredeyse tümünde erkek evladın kız evlattan daha makbul olduğu savunulmaktadır. Ailenin iki cinsiyetten de beklentisi işleri noktasında kendilerine yardım etmeleridir. Kanaatimizce erkek evlat evlenince aileden ayrılmadığı ve eşiyle birlikte ailenin yanında olduğu için daha kıymetli görülmektedir. Bu sayede tüm hayatı boyunca ailenin her türlü işinin yürütülmesi noktasında destek olmaktadır. Dolayısıyla erkek evladın kız evlada göre daha muteber oluşunun ana nedeni, cinsiyetin kendisine duyulan hayranlıktan ziyade erkek evlattan daha fazla yararlanabilme ümidi olabilir.

Ebeveynler sadece kendi evlatlarının değil torunlarının da erkek olmasını istemektedirler. Burada da soyun erkek evlat üzerinden devamı arzusu görülmektedir.

Ailenin mal-mülkünü erkek evlada bırakması konusunda da atasözleri bulunmaktadır. Aileden kalan malın yeterli olmayacağı, oğlun bunu artırması gerektiği, babanın oğula bağışta bulunduğu ama oğlun yeterli karşılık vermediği gibi içerikleri bulunan atasözlerinde kız evlattan bahsedilmez. Hâlbuki İslam Hukuku'nda

kişinin sadece erkek evlada değil kız evlada da miras bırakması ve hayattayken de evlatlar arasında adaleti gözetmesi gerekmektedir. (Nisa Sûresi, 4/1)

Geleneksel Türk toplumunda ailenin, erkek evlatla karşılıklı beklentilerinin olduğu bir ilişki kurduğu ifade edilebilir. Evlat, ailenin bakımından sorumlu olmakta, dar zamanlarında onlara maddi destek olmakta; buna karşın aile erkek evladı maddi olarak desteklemekte ve daha çok kıymet vermektedir. Kız evlada ise verilen kıymet daha az olmakta ve fakat tüm bunlara karşın evlilik sonrası beklenti de daha az olmaktadır. Kız evladın ailesine bakımı erkek evlat kadar muteber ve meşru değildir. Kişiler, kız evlatlarından beklemedikleri hizmeti gelinlerinden beklemedirler. Bu bağlamda hiç erkek evladı olmayanlar büyük mağduriyet yaşamaktadırlar.

Bugüne gelindiğinde önceki bölümlerde işaret edilen toplumsal değişimler nedeniyle, toplumumuzda erkek evlat sahibi olmanın geçmişe nazaran önemi azalmaktadır.

1.5. Akrabalık İlişkilerinde Cinsiyet Rollerini

Türk atasözleri ve deyimlerinde kaynana, gelin, amca, teyze, elti, görümce gibi pek çok akrabalık terimi yer bulmuştur. Bu bölümde akrabaların ilişkilerinde cinsiyet rollerini incelenecektir.

“Kardaşım ağa avradı hatun, almaz beni kulluğa satın.” sözü, kişinin evli erkek kardeşinden beklentilerinin olduğunu fakat yeterli karşılık bulamadığını ifade etmektedir. Söz, aynı zamanda evli kişinin karısına verdiği kıymetin kardeşini bile aştığını belirtmektedir. (Aksoy, 1993: 344) İfadede bir sitem ve hayıflanma sezilmekte, kardeş ve onun eşinin kibirli davrandığı düşünülmektedir. Erkek ailesinin kendileriyle gelini kıyasladıkları sözlerden birisidir.

“Ben umarım bacımdan, bacım ölür acından.” sözü yardım edilecek kişiden yardım isteme halini ifade eder. (Aksoy, 1993: 635) İnsanın yardıma ihtiyacı olduğunda kız kardeşinden beklentiye girdiği, fakat onun da benzer bir biçimde ihtiyaç sahibi olduğu için yardım edemediği anlamını içermektedir. Burada bir sitem

değil durum tespiti bulunmaktadır. Kız kardeş, kendisi de yardıma muhtaç olduğu için karşılık vermemektedir.

“Amca baba yarısı.” ve **“Teyze ana yarısıdır.”** sözleri, teyzenin ve amcanın, kardeşlerinin çocuğuna kendi evladymış gibi ilgi ve özen gösterdiğini veya göstermesi gerektiğini ortaya koyar. Aynı şekilde yeğenin de amcasına veya teyzesine anne babasına gösterdiği hürmeti göstermesi gerektiği ifade edilmektedir. (Aksoy, 1993: 144,448) Atasözleri özellikle anne veya babanın sağ olmadığı veya herhangi bir nedenle çocuklarıyla yeterince ilgilenemediği vasatlarda teyzeye ve amcaya sorumluluk yükleyen bir mesaj taşımaktadır. Buna karşın yeğenin de anne-babasına gösterdiği hürmet ve hizmeti, teyze ve amcasına göstermesi beklenir. Bu konuda İslam dini de ebeveynin olmadığı durumlarda yakın akrabalara sorumluluklar yüklemektedir.

“Gelin olmayan kızın vebali amcası oğlunun boynuna.” sözünde bir genç kız, evlenmek istediği halde talibi yoksa ve evlenemiyorsa, amcasının oğlunun, kızı bu duruma düşürmeyip onunla evlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. (Aksoy, 1993: 286) Aradaki akrabalık hukuku bunu gerektirmektedir. Vebal kelimesiyle söz konusu durum, erdemli bir tavırdan daha ötede bir vecibeye dönüşmekte ve sorumluluğun ciddiyeti artmaktadır. Atasözü, bu yapı içinde evliliğe bugünkünden oldukça farklı bir biçimde bir işlev yüklemekte, eş tercihini bile bu bağlamda değerlendirebilmektedir. Atasözü, kadını mağduriyetten kurtarmaya çalışan fakat bunu amcaoğluna görev yükleyerek yapan bir tavsiyedir.

Atasözünde verilen mesajda toplumda kadın olsun erkek olsun kişilerin bireysel taleplerinin merkezde olmadığını, fedakârlık, diğerkâmlık, başkasını düşünme, gibi durumların kadın-erkek toplumun tüm fertlerinden beklendiği görülmektedir.

“Ana yılan sözü yalan, karı çiçek sözü gerçek.” sözü evli bir erkeğin annesi ve eşi arasında yaşanan gerginlikte, eşinden yana tutum almasını kınayan hicivli bir ifadedir. Söz, aile içindeki kadınların bir erkek üzerinden yaşadıkları çatışmayı ifade eder. Türk aile yapısı, geniş aile modelinin yaygınlığı nedeniyle ilişkilerin yoğun olduğu, aynı ortamı paylaşan insan sayısının fazla olduğu ve aile içi beklentilerin

yüksek olduğu bir yapı arz etmekte; bu nedenle de doğal olarak pek çok gerginlik ve çatışma yaşanabilmektedir.

“Kaynana öcü oğlu cici.” sözü, gelinlerin eşlerini çok sevmelerine rağmen onların annelerinden hiç de hoşlanmadıklarını ifade etmektedir. Türk aile yapısında gelin-kayınvalide ilişkilerinde zaman zaman sıkıntılar baş gösterebilmiştir. Aile içi en büyük sıkıntılardan birinin kadınlar arasında yaşanması dikkat çekicidir.

“Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar.” sözü gelinin kayınvalidesine karşı oldukça hassas olduğunu, her davranışını kendisine yönelik karşı bir tavır olarak algıladığını ifade etmektedir. Pamuk ipliği ifadesi yumuşaklığı imlemektedir. Burada gelinin sorunu büyötmek isteyen bir tavır takındığı veya duygusal olarak ileri derecede hassaslaştığı belirtilmektedir.

“Bizim gelin bizden kaçar, tutar ele başın açar.” sözü yabancı kişilere yakın davranışlar gösteren birinin en yakınlarına soğuk ve yabancıymış gibi davrandığını ifade eden bir sözdür. (Aksoy, 1993: 652) Atasözünde, gelinin, eşinin ailesine mesafeli davranışı, başkalarına ise rahatsızlık verici derecede ilgi ve sevgi göstermesi eleştirilmektedir. Aile, gelinden yakın bir ilgi ve sevgi beklemektedir. Gelinle erkeğin ailesi arasındaki gergin bir durum tasvir edilmektedir.

“Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.” sözü, gelinin kayınvalidesini iyi karşılamamasına ve ona yönelik özensiz bir tavır sergilemesine karşın, kendi annesini çok özenli ve titiz bir şekilde misafir etmesini eleştiren bir ifadedir. Atasözü, gelin-kayınvalide ilişkisinin gerginliğiyle, gizil bir biçimde dñürler arası gerginliği ifade etmektedir.

“Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun.” sözü, kişinin üvey evladına kötü davranmaması gerektiğini, kendi çocuğunun da birinin üvey evladı haline gelebileceğini; aynı şekilde gelinine kötü davrandığında kendi kızının da bir gün evlendiğinde benzer bir muameleyle karşılaşabileceğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 456) Atasözünde üvey evlada ve geline yönelik olumsuz tutumlar yerilmekte, sonuçlarının ağır olabileceği ifade edilmektedir. Sözde, yapılan tutumlara karşılık bir cezanın verileceği ifade edilmektedir. Gelin-kayınvalide

ilişkisinin gergin yönüne işaret bulunmaktadır. Söz, adaletli davranmayı empati yaptırarak temin etmeye çalışmaktadır. Öte yandan, gelinin üvey çocukla özdeşleştirilmesi, yeni ailelerin kurulması sürecinde genç kadınların bir takım mağduriyetler yaşadığını ortaya koymaktadır.

“Kaldın mı oğul eline müdara eyle geline.” sözü, erkek evladının bakımına muhtaç olan ana-babanın, gelinlerine hoş görünme çabasına girmesi gerektiğini, bir hayıflanma sezdirerek ortaya koyan bir içeriğe sahiptir. Erkek anne-babasıyla gelin arasındaki gerginliğe işaret etmektedir. Bu durumun istenmeyen bir durum olduğu, eğer sorunlu bir ortam istenmiyorsa da geline iyi görünmek için özel bir çaba sarf etmek gerektiği ifade edilir.

“Dört atanın dördü de hak.” sözüyle evliliğin tarafları olan kadın ve erkeğin kendi ana-babalarıyla beraber eşlerinin de ana-babalarına karşı saygılı ve ilgili olmaları ve iyi ilişkiler kurması tavsiyesini içerir. (Aksoy, 1993: 249) Türk kültüründe bugün hala devam eden bir gelenek olarak, evlilik sonrası eşler birbirlerinin annelerine “anne”, babalarına “baba” şeklinde hitap ederler. Kaynana ve kayınbaba ifadeleri de aslen “kaim ana” ve “kaim baba” kelimelerinden bugünkü şekle dönmüştür. Kaim, Arapça asıllı bir kelime olup “Başka bir şeyin yerine geçen” anlamına gelmektedir. (www.tdk.gov.tr, 2017) Buradan hareketle Türk kültüründe, kişilerin sadece kendi anne babalarına değil eşlerinin anne babalarına da saygı beklentisinin yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

“Elti eltiden kaçır, görümceler bayrak açar.” Sözü, aile içi gerginliğe değinen atasözlerinden biridir. Etilerin birbirlerinden hoşlanmadığı ve birbirleriyle geçimsiz olduğu, öte yandan görümcelerin de erkek kardeşlerinin eşleriyle yani gelinlerle sorunlu bir ilişkilerinin olduğu ifade edilmektedir. Yoğun akrabalık ilişkileri içinde eltiler, kıskançlık benzeri durumlar yaşayabilmekte, görümceler de aileye yeni giren fertleri kabullenmekte zorlanmaktadır. Benzer içeriğe sahip olan **“Elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz.”** Sözü, arpa unundan yemek olmayacağı gibi eltilerin de birbirleriyle yakın bir dostluk kuramayacağını ifade etmektedir.

“**Kuma gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş.**” veya “**Ortak gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş.**” sözü de birbirlerinden asla hoşlanmayacakları belirgin olan aynı erkeğin eşi olan kadınlar anlaşsa bile eltelerin birbiriyle geçinemeyeceğini ifade etmektedir. Sözde, eltelerin gergin ilişkisi abartılı bir benzetme yapılarak kumalarla kıyaslanmaktadır.

“**Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız ver.**” sözü erkeğin ailesinin kızın ailesinden statü olarak üstte olması gerektiğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 358) Söz konusu üstünlük yaş itibarıyla olacağı gibi, zenginlik, yaşam standartları, asalet gibi farklı alanlarda da olabilir. Atasözü, gelinin kendi yetiştiği ortamın özellikleri nedeniyle evlilik sonrası eşinin ailesini beğenmeme ve yeni duruma alışamama gibi kaygılar nedeniyle baştan bu sorunların çıkmasını engelleyecek bir tercih yapmayı önerir. Buna ek olarak atasözünde dünürler arasındaki ilişkide erkek ailesinin elinin daha güçlü olması gerektiği anlamı çıkmaktadır. Zira yeni kurulan aileye erkek ailesinin müdahale hakkı kız ailesininkinden fazladır. Olası bir anlaşmazlık durumunda güçlü olanın erkek ailesi olması istenir. Esasında evlilik sonrasında da erkek ailesiyle birlikte yaşamayı öngören geniş aile yapısı göz önünde bulundurulduğunda müstakil yeni bir aileden bahsetmek mümkün görünmez. Geniş aile içe doğru büyüyen bir yapı arz eder ve erkek anne-babası, bu aileye reislik eder.

“**Kız evi naz evi.**” sözü, kızı istenen ailenin, tüm istenenleri hemen kabul etmediği, kendini naza çektiği anlamına gelir. (Aksoy, 1993: 362) Bilindiği üzere Türk toplumunda evliliğin gerçekleşmesi sürecinde erkek ailesinin kızın ailesinden oğulları için evlilik talebinde bulunması gerekmektedir. Kız isteme adı verilen bir törenden sonra kız ailesi talebi değerlendirmekte ve olumlu veya olumsuz bir şekilde erkek tarafına kararını bildirmektedir. Bu zaman diliminde erkek ailesinin ısrarcı ve girişimci, kız ailesinin daha temkinli ve ağırdan alan bir tavır göstermesi beklenir.

Bu bağlamda “**Ne kızı veriyor ne dünürü küstürüyor.**” sözü zikredilmelidir. Bu söz de dünürü kırmamak ama öte yandan kız vermeye de yanaşmamak anlamına gelmektedir. Buradan hareketle kız isteme sürecinin, aileler arasında oldukça hassas yürütülen bir iletişimi gerektirdiği sonucu çıkarılabilir.

“**Beğenmeyen kızını vermesin**” şeklindeki deyim, kişinin dışarıdan gelen eleştirileri umursamadığını ifade ettiği anlarda söylenen bir sözdür. (Aksoy, 1993: 630) Deyim, bir kişi için toplumun beğenisini kaybetmenin en yüksek bedellerinden biri olarak, o kişinin oğluna kız verilmemesini göstermektedir. Bu noktada kız verme sürecinde ailenin beğenisinin önemli olduğu, seçici davranıldığı görülmektedir. Erkek aileleri için de toplumun itibarını kaybetmek oğullarını evlendirme noktasında riskli görünmekte, ilk akla gelen şeylerden biri bu olmaktadır. Fakat deyim bu kaygının aşılabileceğini, bunu çok da önemsemediğini ifade eden insanların da olduğunu göstermektedir. Beğenmeyen kızını vermesin deyimini, kızını verecek muhakkak biri bulunur gibi bir meydan okumayı çağrıştırmaktadır.

“**İç güveysi iç ağrısı.**” Sözü, karısının ailesiyle birlikte yaşayan erkeğin durumunu anlatan bir sözdür. İç güveysi, o evde yaşamasına rağmen bir yandan da misafir gibidir. Evdekiler tıpkı misafir ağırlar gibi sürekli olarak onu memnun etmeye, ağırlamaya çalışırlar ve bu onlara rahatsızlık verir. (Aksoy, 1993: 320) Aynı ifadenin kullanıldığı bir deyim olan “**iç güveysinden hallice**” ifadesi bu bağlamda zikredilmelidir. Bu söz, nasılsın, sorusuna verilen şaka yollu bir cevap olup çok da kötü değilim, fena değilim, anlamına gelir. (Aksoy, 1993: 866) Bu deyimde iç güveysinin çok iyi sayılmayan bir durum olduğu söylenmektedir. Esasında iç güveyliği erkek egemen bir toplum olması açısından Türk toplumunda gurur kırıcı bir durum ve düşük bir statü olarak görülmektedir. İki sözde de iç güveyliğinin, hem koca hem de kadının ailesi tarafından istenmeyen ve rahatsızlık verici bir durum olduğu ortadadır.

“**Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü.**” sözü, erkek evlattan olan torunun oğul balı, kız evlattan olan torunun ise bahçe gülü diyerek sevildiğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 399) Burada anne-babaların ister kız ister erkek evladından olan torunlarına büyük bir sevgi beslediği görülmektedir. Çocuk sahibi olmaya büyük önem ve değer atfeden toplum, torunları da büyük bir kabul ve muhabbetle karşılar. Öte yandan kız ve erkek evlattan meydana gelen torunların farklı adlandırılmaları, aralarında sevgi, sahiplenme gibi konularda bir fark olduğunu akla getirmektedir. İfadeden çok net bir tespit yapmak mümkün olmasa da toplumun

genel olarak erkek evlattan olan toruna daha büyük sevgi gösterdiği, kız evlattan olan toruna ise ilkinde göre daha az bir sevgi gösterdiği söylenebilir.

“**Analık fenalık. (kara yamalık)**” sözü üvey annenin fenalık sembolü olduğunu tıpkı beyaz giysiye yamanmış siyah kumaş gibi görüldüğünü ifade eder. (Aksoy, 1993: 146) Söz, gerçekten üvey annenin kötü bir insan olduğu anlamını ifade edebildiği gibi öyle olmasa bile toplum nezdinde bu yönde bir inanç olduğu anlamını da içeriyor olabilir. Üvey annenin merhametsizliği ve ilgisizliğine dikkat çeken başka bir deyim olan “**Analık eliyle vermek**” ifadesi ise çok az vermek anlamında kullanılmaktadır. (Aksoy, 1993: 573) Anneliğin oldukça olumlu atıflarla yer aldığı, merhamet ve sevgi eksikli değerlendirildiği atasözleri ve deyimlere karşın üvey annenin kötülükle imlenmesi, anneliği değerli kılanın kadına mündemiç duygular değil, bizzat biyolojik bağ olduğu gibi bir çağrışım uyandırır. Başka bir deyişle, kadın kendi çocuğuna karşı merhamet sembolüyken, bir başkasının çocuğuna karşı kötülük sembolü olabilmektedir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Türk atasözleri ve deyimlerinde akrabalık rollerinin pek çok sözde yer bulduğu ve bu rollerin cinsiyetler açısından çalışmamızın ilgi alanına giren bol sayıda ipucu barındırdığı söylenebilir.

Atasözlerinde kardeşler arası ilişkilerde erkek kardeşten ve kız kardeşten beklentilerin olduğu fakat bunların çeşitli nedenlerle karşılanmadığı veya karşılanamadığından bahsetmektedir.

Amca ve teyze gibi yakın akrabalara görevler yükleyen bir yapı göze çarpar. Anne ve babanın kardeşleri olarak iki cinsiyetin de yani teyze ve amcanın aynı oranda sorumlu ve hak sahibi görülmesi dikkat çekicidir.

Sözlerde, aileye yeni giren bir birey olarak gelinin uyum problemleri yaşamakta olduğu, kayınvalidesi başta olmak üzere, elti ve görümcesiyle sorunlarının var olduğu görülmektedir. Türk ailesinde yakın ve girift ilişkiler yaşanmakta ve erkek ailesinin bakım ve saygı gibi beklentileri bulunmaktadır. Özellikle aynı evde yaşanması durumunda ilişkiler daha da çok gerginleşebilmekte, en büyük çatışma özellikle evdeki iki kadın figür olan gelin ve kayınvalide arasında yaşanmaktadır.

Ersöz, gelin-kayınvalide ilişkilerinin, çatışmalı, iletişim ve etkileşimden uzak olduğunu ifade etmektedir. (Ersöz, 2010: 177) Gelin-kayınvalide ilişkisini içeren atasözlerinin genellikle kayınvalide tarafından ve onu olumlayan bir dille söylenmiş olması, gelinin henüz statü olarak tüm topluma mal olabilecek sözler üretememesi dolayısıyla olabilir. Atasözlerinin daha ziyade hayat tecrübesine daha çok sahip olan orta yaş ve üstü kimselerce üretildiği düşünüldüğünde, gelinler bu yaşa geldiklerinde kayınvalide haline geldiği için süreç, devamlı surette gelinler açısından tıkanmış olabilir. Gelinler, genç yaşta bu sözleri üretseler bile yüksek sesle söylemeleri ve yaygınlaşması kolay olmayabilir. Yaşları ilerleyip statüleri yükseldiğinde de artık başka bir role kavuşmuş kayınvalide olmuşlardır. Fakat kayınvalidelerin gelinlerle ilgili sözleri üretme ve yaygınlaştırma konusunda korkmayacağı varsayılabilir. Zira kayınvalideler, toplumsal statü, özgüven, konum ve Türk toplumunda önemli bir hiyerarşik üstünlük sağlayan yaşları açısından üretime daha uygun ve yatkındır. Kayınvalideleri eleştiren, onlara adaletli ve insafli davranmayı tavsiye eden ifadeler de az da olsa bulunmaktadır.

Geleneksel Türk aile yapısında genç kadınların, küçük bir cemaat olan ailenin ruhu içinde birey olarak büyük ölçüde kayboldukları söylenebilir. Pek çok geleneksel yapıda topluluğun yararı için bireylerin özgürlük alanlarının daraltıldığı vakidir. Cemaatin faydası bireyin hak ve hukukunun paranteze alınmasına neden olabilmektedir.(Aydın, 2001: 85-93) Bu bağlamda kadın sadece eşiyile uyum sağlamakla değil, eşinin anne babası, kardeşleri hatta bazen akrabalarına kadar herkesle uyum sağlamaktadır. Aile bireylerinin kendi oğullarından beklemedikleri hususlarda gelinden hizmet beklentisi bulunabilmektedir. Aileye yeni giren kadın birey, uyum sürecinin neredeyse tümünü göğüslemek zorundadır. Dolayısıyla evlilik kadın açısından sadece kocasıyla arasındaki iletişimle değil, belki bundan daha fazla onun ailesiyle iletişim kurabilmesiyle devam edebilmektedir.

Atasözleri, kayınvalidenin aile içinde güçlü konumunu da ortaya koymaktadır. Erkek çocukları evlenen kadınlar, güç ve statü olarak yükselmektedir. Gücün olduğu yerde bir çatışmanın olması doğaldır ve bu çatışma karşıt cinsler arasında değil hemcinsler arasında olmaktadır.

Sözlerde dünürler arasındaki ilişkilere dair de gerginliklerden bahsedilmektedir. Önceki bölümlerde kız annesinin kızının evlilik sonrası durumundan memnuniyetsizliğini bildiren ifadeleri analiz edilmişti. Erkek annesinin gelininden memnun olmadığı durumlarda, dünürler arasında sürtüşmeler var olabilmektedir.

Türk toplumunda kadının, eşinin ailesiyle yaşaması oldukça normal görülürken, erkeğin eşinin ailesiyle beraber yaşaması yani içgüveysi, kadının ailesi de dâhil toplum tarafından hoş karşılanmamaktadır. Kanaatimizce bu durumun erkeğin aile reisliğine zarar verdiği düşünülmektedir.

Geniş aileyi toprağın ve küçük atölyelerin icbar ettiği, zorunluluk sonucu fertlerin birbirine bağlandığı ve yaşlı kuşağın genç kuşak üzerinde baskın otorite kurduğu bir yapı olarak tanımlayan ve büyük aileyi “zorunlu aile” kavramıyla özdeşleştiren Göktürk, zorunlu aile modelinin, kadını büyük oranda baskıladığını ifade etmekte ve 21. yy’da artık bu modelin uygulanabilir olmadığını belirtmektedir. (Tekin, 2004: 251)

Geleneksel Türk ailesinde kadının dezavantajlı konumu, modern dönemde dünyadaki diğer milletlerle eş zamanlı olarak çekirdek aile modeliyle büyük oranda değişmiştir. Bu değişimde hayat şartları, kentleşme, iş tanımının farklılaşması gibi etmenlerin yanı sıra dünya görüşünün değişmesinin de büyük önemi vardır.

Sadece kadından değil yukarıda verilen amcaoğlu örneğinde olduğu gibi ailenin tüm fertlerinden büyük fedakârlıkların beklendiği geleneksel ilişkiler ağı, modern dönemde yerini bireyselliğin zirveye çıktığı bir duruma bırakmıştır. Modernizm her türlü ilişkide bireyselliği savunduğu için birincil insani ilişkilerin oranını ve sayısını düşürmekte, meseleyi sorun çıkma ihtimali olan tarafları atomize ederek çözmektedir. Boşanmanın kolaylaşması, yaşlıların huzur evlerine bırakılması, çocuk sahibi olmak istemeyen kişilerin kürtaj olmaları, bazı kadınların bebeklerine süt vermek istememeleri, evlilik dışı ilişkilerin normalleşmesi gibi durumlar, sorunların pek çok zaman ahlaki yönlerini tartışmadan kökten halledilmesinin örnekleridir. Tüm bu örneklerde görüldüğü üzere modern yaşam, insan tekini

diğerinin beklentisinden koruyabilmek için sadece kendisini merkeze aldığı bir yaşam tarzını inşa etmeye yönlendirmektedir.

Öte yandan geleneksel kültürler, insanlar arası girift ilişkileri barındırdığı için doğal olarak daha çok norm, daha çok kural, daha çok öneri getirmektedir. Bu nedenle hiyerarşiler inşa edilmekte, bireysel haklar toplumsal faydalar adına paranteze alınabilmektedir. Bu yapılar, toplumun dezavantajlı kişileri olan yaşlılar, çocuklar, engelliler gibi kesimler için daha yaşanabilir bir alan inşa ederken, gençler ve kadınlar gibi statü olarak düşük bazı kesimlerin üzerindeki yükümlülüğü çoğaltabilmektedir.

Aydın, Cahiliye Dönemi cemaatleşmesini sorunlu bulan İslam'ın, önce kişilere herkesin Allah katında kendi tercihlerinden sorumlu olduğunu ifade ederek fert olma bilinci kazandırdığını, daha sonra kendi müstakil varlığının farkına varan fertlere kendini aşan ve kapsayan bir üst birliğin üyesi olma şuurunu verdiğini ifade etmektedir. (Aydın, 2001: 92) Bu bağlamda bireylerinin neden öyle davranmak zorunda olduğunu bilmedikleri ve yaş veya cinsiyetlere göre keskin hiyerarşilere tabi oldukları sistemlerin İslam'ın murat ettiği bir toplum yapısına tekabül etmediği söylenebilir. Yanı sıra bu yapıların dış etkilere açık olacağı açıktır. Türk toplum yapısında da ailede daha çok kadının fedakârlığı üzerinden yürüyen bir sistem göze çarpmaktadır. Bugün modern etkinin diğer Müslüman toplumlar gibi Türk toplumunda da büyük yankı uyandırmasının nedenlerinden biri, yaşanagelen yapının aksaklıklarıyla alakalı olabilir. Bugün zaman zaman büyük eleştiriler alan küçük, müstakil, aile büyüklerinin bulunmadığı veya müdahale alanlarının daraldığı aileler, geleneksel kültürde hem genç hem de kadın olduğu için düşük statü sahibi gelinler açısından, daha rahat hareket edebildikleri bir yapı içermektedir.

Toplumbilimciler açısından hangi aile modelinin daha uygun olduğu konusunda büyük tartışmalar yaşanmaktadır. Bu noktada Dikeçligil, bugün için hangi aile tipi idealize edilirse edilsin, her idealizasyonun aşırı genellemeleri içereceği uyarısında bulunmakta, meselenin çekişme nesnesi olmaktan kurtulabilmesinin bir metodu olarak literatüre yeni bir kavramsallaştırma teklifi getirmektedir. Ona göre bugünün Türkiye'sindeki aile yapısı “çekirdek aileler konfederasyonu” veya

“değişikliğe uğramış geniş aile” terimleriyle açıklanabilir. Zira Türkiye çekirdek ailesi, Batı’da olduğu gibi “yalıtılmış çekirdek aile” değildir. Geniş aile gibi birlikte yaşamamakta ama çekirdek aile gibi bir kopukluk da taşımamaktadır. Hala akrabalık bağları kuvvetlidir. Gerekğinde hizmet ve ekonomik destek alışverişi yoğun bir biçimde yaşanmaktadır. Kararları etkilemese bile yakın çevre kararlara dair serbest yorumlar yapar. Çekirdek aileler adeta görünmeyen bir çatıyla örülmüştür. Dolayısıyla Türkiye örneğinde aile yapısı, Batı tipi standartlarla uyuşmamaktadır. Buradan hareketle Türk ailesi, bugün atasözleri ve deyimlerdeki normların dışına çıkıp kendine özgü bir biçimde modern dönemin şartlarına göre fakat aile büyüklerini de tümüyle gözden çıkarmadan kendini yeniden kurmaktadır. (Dikeçligil, 2014: 24-49)

2. Evlilik ve Evlilikte Karı-Koca İlişkilerinde Cinsiyet Rollerinin Analizi

Türk toplumunda geçmişten bugüne evlilik büyük önem arz etmiştir. Atasözleri ve deyimlerde bu konuda doğrudan ve dolaylı pek çok ifadeye rastlanabilir. Aşağıda doğrudan konumuzu ilgilendiren analizlerin yanı sıra, cinsiyet algısının tespiti ve değerlendirilmesi konusunda bir zemin oluşturması açısından destekleyici nitelikte bazı konulara da yer verilmiştir.

2.1. Evliliğin Teşviki

“**Bekârın parasını it yer, yakasını bit.**” şeklinde ifade edilen atasözü, bekâr erkeğin kazandığının yanlış arkadaşlar tarafından ve sonuç getirmeyecek işlere harcadığını ifade eder. Sözde, bekâr kişinin cinsiyeti doğrudan belirtilmese bile anlam itibarıyla kastedilenin erkek olduğu açıktır. Atasözüne göre bekâr erkek, üstü başı kir pas içinde bakımsız kalır, hayatı düzensizdir. (Aksoy, 1993: 184) Erkek evlenmeli ve kazancını karısı ve çocuklarıyla harcamalı, kazancını boşa götürmemelidir. Kişi, evlenince yaşayışı düzene girer, kılığı kıyafeti temiz olur. Atasözünde kuvvetli bir mesaj olarak, evliliğin hayatı düzene koyan ve erkeği yanlış

arkadaşlıklardan uzaklaştırıp eşine ve çocuklarına yönlendiren işlevine dikkat çekilir. Bu bağlamda aynı anlamı taşıyan bir atasözü olarak **“Bekârlık maskaralık.”** şeklindeki söz de zikredilmelidir. Atasözü, bekâr kimsenin bakımsız olduğu, derbeder bir yaşam sürüp herkesin maskarası olduğunu ifade eder. (Aksoy, 1993: 184)

“Nikâhta keramet vardır.” sözü evlenecek kişilerin kaygı duymamalarını evliliğin sevgi bağı oluşturacağını ifade eder. (Aksoy, 1993: 397) Atasözü, evliliği olumlayan, teşvik eden ve kişileri yüreklendiren bir mesaj taşır. Kadın ve erkek için evliliğin, karşılaşılan sorunlara çözüm olabileceği ifade edilmektedir.

Benzer bir içeriğe sahip olan **“Ev alanla evlenene Allah yardım eder.”** veya **“Evlenele ev alana Allah yardım eder.”** atasözüyle **“Garip kuşun yuvasını Allah yapar.”** biçiminde söylenmiş atasözü, evliliği dini söylemlerle motive etmektedir. Sözlerde, evlenmenin hayırlı bir iş olduğu ve Allah tarafından beğenilip desteklendiği ifade edilmektedir. Sadece evlenecek kişileri değil, onların ailelerini de cesaretlendiren ve işlerinin kolaylaşacağını belirten bir sözdür.

Buna karşın, **“Bekârlık sultanlıktır.”** şeklindeki atasözü, evliliğin getirdiği ağır yükümlülüklerle işaretle bekârlığın rahatlığına dikkat çekmektedir. Aynı doğrultuda **“Derdin yoksa söylen borcun yoksa evlen.”** sözü, evliliğin erkek kişiyi maddi külfete soktuğu ve borçlandırdığını ifade etmektedir. Evlilik, tıpkı kadında olduğu gibi erkek açısından da bekârlıktaki rahat yaşamından farklı olarak ciddi sorumluluklar yüklemektedir. Bu konuda toplum erkekten, her ne pahasına olursa olsun evin geçimini sağlamasını beklemektedir.

“Üşenenin (utananın, erinenin) oğlu kızı olmamış.” sözü ise evlenmeye üşenen ya da utanan kişinin çocuk sahibi olamayacağını, bir şey elde etmek isteyen tembel tembel oturmaması gerektiğini ifade eder. (Aksoy, 1993: 456) Çocuk sahibi olmanın evliliğin önemli bir sebebi olarak sunulduğu sözde, gençler evlenmeye teşvik edilmiştir. Üşenmek veya erinmek kelimeleriyle ifade edildiği üzere evliliğin masraflarını ödemekten çekindiği için veya utangaçlığı dolayısıyla kişilerin evlenmekten imtina etmeleri, evlat sahibi olmaktan mahrum kalmalarına neden olur.

“**Delikli taş yerde kalmaz, deli kız evde kalmaz.**” sözü bilgili, becerikli kişinin boş bırakılmayacağı, bir biçimde değerlendirileceğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 232) Konumuz açısından sözün değeri, deli bile olsa bir genç kızın evde kalmayacağını ifade edilmesidir. Söz, evliliği geciken kızlar ve aileleri için bir teselli olarak okunabilir. Bu konuda endişelenmemeleri gerektiği, kızın bir biçimde evleneceği söylenmektedir.

“**Başı bağlı olmak**” evli olmak ve “**başını bağlamak**” evlendirmek anlamlarına gelen deyimlerdir. Cinsiyet ayrımı olmaksızın genel bir kullanıma sahip olan bu sözlerde evlenmek, “bağlamak” kelimesiyle ifade edilmektedir. Aile kurmak, erkek için de kadın için de önceki yaşamından farklı bir sorumluluk alanına ve kısıtlılığa işaret etmektedir. Evlilikte, eşler birbirlerini seçerek birbirlerine ait olmakta, kendilerini seçtikleri kişiyle sınırlandırmaktadır. Yanı sıra evin iaşesinin sağlanması, çocukların bakımı, ev içi işler gibi aile olmanın getirdiği yükümlülükler de tarafların hayatını derinden etkilemektedir. Geleneksel yaşam tarzı, kişilerin sorumluluk alarak sınırlandırılmalarını, hem bireysel hem de toplumsal bakımdan gerekli ve faydalı görmektedir. Bu sebeple özellikle gençlerin yoğun bir biçimde evliliğe teşvik edildiği görülmektedir.

“**Başı bozulmak**”, dul kalmak ve boşanmak anlamlarına gelen bir deyimdir. Evliliğin bitişini ifade etmek için baş gibi kişinin tüm kimliğini sembolize eden bir kavramla bozulma kelimelerinin birlikte kullanılışı, deyimın bir hayıflanma içerdiğini gösterir. Boşanmayı anlatan bir başka deyim olan “**boş düşmek**” boşluğa düşmek benzeri bir anlamı çağrıştırmaktadır.

“**Yuvasını yıkmak**”, “**yuvasını bozmak**”, “**ev yıkmak**” deyimlerinde kullanılan yıkmak, bozmak kelimeleri boşanmanın olumsuzlandığı bir anlamı içermektedir.

“**Duvağına doyamamak**” yeni gelirken ya kendisi ya da kocası ölmek ya da kocasından ayrılmak (Aksoy, 1993: 735) anlamına gelmektedir. Deyimde kullanılan “doyamamak” kelimesi, evliliğin erken bitişinden duyulan üzüntüyü ve istenen bir şeyin tamamlanamadan son bulmasını ifade etmektedir.

Öte yandan “**evde kalmak**”, yaşı ilerlediği halde evlenmemek anlamında kullanılan bir deyimdir. (Aksoy, 1993: 775) “Kalmak” kelimesinde gizli bir yergi bulunmaktadır. Bu deyim, evlilik yaşını geciktirmeme mesajı verir.

“**Bacası tütmez olmak**” deyimi, ailenin dağılmasını ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 610) Buna göre evliliğin bitmesi, evde aktif hayatı bitirmektedir.

“**Kısmeti çıkmak**”, deyimi evlenmek üzere bir kıza bir erkeğin talip olmasıdır. (Aksoy, 1993: 931) Deyim, evliliğe olumlu atfı ve gizil bir övgüyü içermektedir. Olması arzu edilen ve beklenen bir durumun gerçekleşmesi şeklinde bir anlam içeriği barındırır.

“**Mürüvvetini görmek**” deyimi, evladın, evlilik dâhil mutlu zamanlarına şahit olmak anlamında kullanılmakta ve mürüvvet kelimesi -yani mutluluk ve sevinç- öncelikle evlilikle irtibatlandırılmaktadır.

“**Hayat arkadaşı**” ve “**can yoldaşı**”, eşlerin birbirileri için kıymetini ifade eden deyimler olup, eş ilişkisi bu kullanımlarda arkadaşlık ve yoldaşlık kelimeleriyle söze dökülmektedir. Hayat arkadaşı deyiminde, birlikteliğin tüm ömrü kapsamı temennisi yer almaktadır.

“**Çifte kumrular**”, birbirlerine düşkün ve kuvvetli sevgi bağı olan evli veya nişanlı kimseleri takdir eden bir anlam içerir.

“**Çoluk çocuğa karışmak**”, evlenip çocuk sahibi olmak anlamına gelir. Kişinin artık olgunlaştığını, evlilik öncesi dönemlerini geride bırakıp başka sorumluluklarla meşgul olduğunu ifade eder. Çocuk sahibi olmak, yetişkin insanlar arasına dâhil olduğunu ifade etmesi bakımından da bir statü belirtisi olarak okunabilir.

“**Bir yastığa baş koymak**”, karı-kocanın hayatın tüm sıkıntı ve mutluluklarına beraber muhatap olmasını, yaşamlarının birlikte akmasını ifade eder. Benzer bir deyim olan “**bir yastıkta kocamak**” ise tüm ömrü birlikte geçirme temennisini, evliliğin ölüm veya boşanma gibi nedenlerle bitmemesi temennisini

içerir. Türk toplumunda bu deyim, düğün esnasında iyi niyet temennisi olarak kullanılmaktadır.

Türk atasözleri ve deyimlerinde, evliliğin muhakkak gerçekleşmesi gerektiği, bekârlığın özellikle erkek kişinin yararına olmadığı ifade edilmektedir. Tam tersi bir mesajla bekârlığın en büyük rahatlık olduğunu ifade eden sözler de bulunur. Birbirleriyle güzel geçinen eşler iyi dilek ve temennilerle anılırlar. Boşanmak, hoş ve uygun görülmemekte ve olumsuz çağrışım yapan kelimelerle kullanılmaktadır.

Evlilik, her iki cinsiyet açısından da önemli sorumluluk alanlarına işaret etmektedir. Fakat toplum, söz konusu sorumluluğun, kişinin hayatına çeki düzen veren ve onun evlilik yoluyla sağlıklı toplumsallaşmasını sağlayan yönünü vurgulamaktadır.

Modern dünyada ise evliliğin kişinin hayatını kısıtlayan ve onu kendisi dışındaki kimselere hizmet etmeye zorlayan yönü nedeniyle, evliliğe yönelik geçmiştekine göre daha mesafeli bir tutum takınılmaktadır. Özellikle kadın hakları bağlamında yapılan tartışmalarda evlilik, büyük eleştiriler almaktadır.

Bir kadın ve erkeğin beraber olabilmeleri için hukuki sonuçları da olan bir ahitleşme yapmaları anlamına gelen evlilik, Türkiye’de hala önemini kaybetmemiştir. 2007 Dünya Değerler Araştırması’nda “Evlilik modası geçmiş bir kurumdur.” şeklindeki yargıya Türkiyeli katılımcıların %94,5’i katılmamaktadır. Buna karşın Dünya ortalaması % 65,5’tir. (Aydemir ve Tecim: 2014, 210) Geçmişten bugüne evlilik tanımının, toplumun fertlerinde oluşturduğu zihinsel ve duygusal tanımlamalar değişse ve evlenme biçimleri farklılaşsa yahut boşanma sayıları artsa da nihai olarak evlilik bugün ve yarının Türkiye’sinde önemini kaybetmeyecek gibi görünmektedir. Bu durum geçmişten günümüze evliliğin toplumsal itibarı noktasında, geleneksel kabullerin hala çok güçlü olduğunu gösterir.

Öte yandan Türkiye modernleşmesinin referans aldığı Avrupa ve Amerika’da evlilik oranları gittikçe azalmakta, evlenmeyen annelerin doğum oranları ise artmaktadır. (Yıldırım, 2013: 79)

Batı toplumlarında, evliliğin ataerkilliği yeniden üretmenin bir yolu olduğu kadın karşıtı ve erkek yararına olduğu düşüncesini savunan bir takım iddialar mevcut olup, serbest cinsel ilişkilerin hatta eşcinselliğin, kadınların özgürleşeceği bir çıkış yolu olabileceği ortaya konmaktadır. Bu iddialara göre erkek, evlilikle, çocuk sahibi olarak soyunu devam ettirmek istemekte, kadın üzerinde baskı kurmakta, onu kısıtlayıp sınırlamakta ve kadının tüm kişiliğini bir kenara bırakıp kendisini evine adamasını beklemektedir.(Özdemir ve Bayraktar: 2011; 114)

Esasında bugün gelinen noktada buradaki varsayımın -özellikle Avrupa düşünüldüğünde- temel çıkmazı, baskı ve sorumluluktan kurtulup kendi hayatını yaşamayı isteyen kadının karşısında, bugün hala geleneksel kodlarla düşünen bir erkek partnerin var olduğu düşüncesidir. Daha açık bir ifadeyle, gittikçe haz ve bireysellik merkezli yaşam tarzlarının yaygınlaştığı günümüz modern dünyasında sadece kadınların değil, erkeklerin de bir kısmı evliliğin sonuçlarını göze almamakta, nikâh dışı ilişkilere yönelmekte, çocuk sahibi olmak istememekte, cinselliği nesli devam ettirmek veya çocuk yetiştirmek gibi üst amaçları önemseyerek değil tamamen haz odaklı yaşayabilmekte yaşayabilmektedir. Aktay, Avrupa ve Amerika'daki nikâhsız ilişkilerin artmasının nedenlerini yorumlarken, kadının da erkeğin de evlilik yoluyla altına imza atacağı sorumluluklar dizisinin altına girmek istemediğini; evlilikten umduğu şeye evlenmeden sahip olabileceyse yük altına girmeye yanaşmadığını, bu hususta onu motive edecek kültürel bir vasatın da zaten modern hayat nedeniyle hiç var olmadığını ifade etmektedir.(Aktay, 2014: 185)

Bazı kesimler açısından kadının, erkeğin baskısından kurtulmasının yolu olarak görülen ve nikâhın söz konusu olmadığı serbest cinsel ilişkiler, aslında kadından çok erkeğin yaşamında daha kolay uygulanabilir bir nitelik arz etmektedir. Çünkü Batı merkezli özgürlük perspektifinden bakıldığında, evliliğin erkeği büyük oranda engelleyip, kısıtlaması mevzubahistir. Nikâhsız birlikteliklerde, erkek belirli ve tek bir kadınla uzun seneler birlikte olmak mecburiyetinde olmadığı gibi yapacağı tercihlerden dolayı da kimseye hesap vermek zorunda değildir. Yanı sıra erkek, kadın gibi hamile kalmak, çocuk doğurmak, emzirmek gibi biyolojik sonuçlarla muhatap olmamakta, annelik duygularının yoğun baskısını yaşamamaktadır.

Kara, insanlık tarihi boyunca, erkeğin cinsel olarak kendini sınırlandırmayı kabul ettiği için bir medeniyetten bahsedilebileceğini söylerken, evliliğin hep söylendiği gibi sadece kadın açısından değil erkek açısından da büyük özveri ve fedakârlıklar gerektirdiğini belirtir. Yanı sıra erkeğin doğası ve cinsel nitelikleri itibariyle aile kurup bir kadının yanında kalmasının çok da kolay olmadığına işaret etmektedir. (Menteş, 2009: Star Gazetesi) Evlilik yapan erkek, çalışıp kazancını evdekilerle birlikte harcamaktadır. Maddi imkânların eş ve çocuklarla paylaşılması, aksi takdirde görevini yerine getirmediği düşüncesi erkek üzerinde toplumsal bir baskı oluşturmaktadır.

Kanaatimizce kadın ve erkek arasında zaman zaman şiddetin bile söz konusu olduğu anlaşmazlıklar, evlilik karşıtlarının ısrarla savunduğu gibi evliliğin kendisinden değil, taraflar arasında yaşanan iletişimsizlik, eğitimsizlik, alkol kullanımı, çocuklukta şiddete maruz kalma, ekonomik yetersizlikler, şiddete meyyal cinsiyet rollerinin kabul edilmesi, gayri meşru ilişkiler gibi çok çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Zira nikâhsız birliktelikler yaşayan eşler arasında da pek çok benzeri sorun yaşanabilmektedir. (Koyuncu, 2014: 237, 241) Kadın cinayetlerinde öldürülen kadınların tümü evli değildir. Mesele, vücut özellikleri bakımından kadından daha iri ve güçlü olan erkeğin yaşanan bir anlaşmazlıkta nasıl kontrol edileceği ve erkeğin uzun yıllar aynı evin içinde birlikte yaşadığı kadına maddi-manevi zarar vermediği bir ilişkinin nasıl devam edeceği noktasında düğümlenmektedir.

Bu da toplumda küçük yaşlardan itibaren erkeğin kadına, kadının erkeğe ve hatta daha da genelleştirmek gerekirse insanın insana karşı saygılı ve anlayışlı davranma eğitiminin verilip verilmemesiyle, başka bir deyişle toplumun fertlerine insani ilişkilerde adalet, saygı ve empati gibi yüksek ahlaki erdemleri ne kadar verdiğiyle ilgilidir. Tüm bu tutumlara sahip olmayan birisi evlilik içi veya dışı fark etmeksizin, imkân bulduğu her vasatta muhatabı olduğu insana zulmedecektir.

Bu konuda en çarpıcı örnek, erkeğin kadına baskısını engellemek amacıyla fiilen ataerkil olarak tanımladıkları düzenle temas etmemeyi bir şiar olarak benimsemiş bazı feminist grupların, kendi içlerinde otorite ve iktidar tartışmaları

içeren kişisel çatışmalar yaşamalarıdır. Notz, kadınların kadın oldukları için daha az seçkin, daha az rekabetçi ve daha çok insanlar arası ilişkilere önem vererek sosyal problemleri çözmeye yatkın oldukları fikrinin, pratikte içerde yaşananlar nedeniyle hayal kırıklığı yarattığını ifade etmektedir. (Notz, 2011: 27,28)

Özetle, kadına karşı şiddet de dâhil yaşanan sıkıntılar, toplumun yetiştirdiği insan tipolojisinin iletişim sorunları olan bencil yapısı dolayısıyladır. Bu yapı kişide oldukça bunu evlilik içinde de evlilik dışında da yeniden üretecektir.

Başka bir açıdan evliliğin kurumsal olarak sadece kadın ve erkeği değil, ailenin dezavantajlı tüm fertleriyle toplumun tümünü içine alan önemli bir sosyal sermaye ürettiği gözden kaçabilmektedir. (Aydemir, 2014: 191) Evlilik çevresinde ve kadın hakları bağlamında yapılan tartışmalarda, çocuklar ve yaşlılara sanki hiç yoklarmış gibi davranılabilmektedir. Hâlbuki yatağa düşmüş bakıma muhtaç kadınların yahut kürtaajla hayatına son verilen kız çocuklarının da konuşulması gerekmektedir. Özellikle toplumun -kız çocukları ve yaşlı kadınlarının içinde olduğu- dezavantajlı grupları için aile, en koruyucu ve rehabilite edici çatı olmaktadır. Bu bağlamda kadını kısıtlaması gerekçesiyle ortaya konan evlilik karşıtlığı veya isteksizliği, hakikaten yüzyıllar boyunca küçük görülmüş, hiçbir zaman erkek kadar kıymetli olamamış kadının, kendisi dışındaki herkesten vazgeçmesi anlamına gelecek bir tavidir. Fakat mevcut tepkisellik bugüne kadar yaşanmış olumsuzluklara bir çözüm sunmamakta, tam tersi başka yeni sorunlar üretmektedir. Yapılan çözümler ve uygulamalar geçmişte kadınları nasıl mağdur ettiyse bugün de kadınların da içinde olduğu başka mağduriyetler üretmektedir.

Tek bir çatı altına alınamayacak kadar farklı şekilleri ve yorumları olan feminizm içerisindeki tüm fraksiyonları evlilik karşıtı olarak tanımlamak, kabaca ve hatalı bir genelleme olsa da, nihai olarak feminizmin, evliliğe yönelik motivasyonu düşürdüğü söylenebilir.

Geleneksel Türk toplum yapısında, içeriği tartışılmaya muhtaç olsa da evliliğin pek çok toplumsal sorunun ortaya çıkmadan engellenmesini sağlayan yönüne dikkat çekmek gerekmektedir. Dikeçligil'in de işaret ettiği üzere insan doğası, zaman zaman pek sağlıklı bir etkileşim özelliği göstermeyen bir aileyi bile

ailenin yokluğuna tercih edebilmektedir. (Dikeçliğil, 2014: 23) Son tahlilde yaşanan sorunlara ve yapısal bozukluklara rağmen evlilik ve ailenin g¼c¼l¼ oluşu, bir toplumda koruyucu bir kalkan vazifesi g¼rebilmektedir.

2.2. Evlilik Yaşı

T¼rk toplumunda erken evlilik teşvik edilir ve yaygındır. Bu bağlamda pek çok atas¼z¼ bulunmaktadır.

“**At beslenirken kız istenirken.**” s¼z¼, atın sahibi tarafından bakımlı ve g¼steriřliyen satılması, kızın ise ailesi tarafından gençliği, k¼rpeliđi geçmeden isteyenleri varken evlendirilmesi tavsiyesini içeren bir atas¼z¼d¼r. (Aksoy, 1993: 160) Zira zaman geçtikçe kızın evlenmesi zorlaşabilir.

Aynı anlama matuf olarak “**Demir tavında dilber çağında.**” şeklindeki atas¼z¼ de zikredilmelidir. Burada da demirin ateşte ısınıp kızardığı zaman yumuşadığı ve d¼v¼l¼p biçimlendirildiği gibi kızın da dilber ifadesinden anlaşıldığı üzere gençliği ve g¼zelliđi gitmeden, evlendirilmesi tavsiye edilir. (Aksoy, 1993: 233)

Yukarıdaki iki atas¼z¼nde de erken evliliğin temel gerekçesi genç kızın isteyeninin kalmaması riskidir. Zira T¼rk k¼lt¼r¼nde evlilik, erkeğin ve ailesinin kıza talip olması şeklinde gerçekteşmektedir. Genç kız ve ailesi, talipler arasından seçim yapmakta, talip yoksa pek çok zaman evlilik gerçekteşmemektedir.

“**Onbeşinde kız ya erde gerek ya yerde.**” Atas¼z¼, kızın on beş yaşında evlendirilmesi gerektiğini yoksa anne-babayı g¼ç durumda bırakacak ¼z¼c¼ olayların yaşanabileceğini, b¼yle olacağına kızın ¼lmesinin daha iyi olacağını ifade eder. (Aksoy, 1993: 400) Bu atas¼z¼ndeki temel kaygı, genç kızın evlilik ¼ncesi yanlış ilişkilere girmesinin ¼n¼ne geçmektir. Zira “**Altın adı pul oldu, kız adı dul oldu.**” gibi ifadeler de bu kanaatimizi desteklemektedir. Çalışmamızın ilerleyen b¼l¼mlerinde de g¼r¼leceđi üzere T¼rk k¼lt¼r¼nde kadından namus beklentisi erkeğinkine oranla oldukça fazladır.

“**Kız beşikte çeyiz sandıkta.**” ve “**Kız kucakta çeyiz bucakta.**” sözleri ise kız çocuğunun erken evliliğine teşvik olarak okunabileceği gibi çeyiz hazırlıklarının uzun yıllar alacağı bu sebeple hazırlıklara olabildiğince erken başlamaya teşvik olarak da okunabilir. Atasözünde, kız çocuğunun ailesinin daima teyakkuza olması gerektiği, her an evliliğin gerçekleşebileceği şeklinde bir anlam çağrışımı bulunmaktadır.

Öte yandan kız çocuğu için kullanılan ve maddi giderlerine yakınma içeren “**ekmek düşmanı**” ve “**kaşık düşmanı**” deyimleri, toplumda genç kızların erken evlendirilme nedenlerinden birinin de maddi külfeti azaltmak olabileceğini gösterir.

“**Boyu bacadan mı aştı?**” deyimi tersi bir anlam taşıyarak genç kızın evliliğinde acele etmemek gerektiğini ifade eder. Soru kalıbında kullanılan deyim, tıpkı bir itiraz biçimindedir. “**Çengelde kokmuş etim yok.**” ifadesi ise ailenin kızlarını hemen evlendirmek zorunda olmadığını, uygun bir eş buluncaya kadar bekleyeceğini ifade eder. (Aksoy, 1993: 692) Bu deyimde kokmuş et ifadesinden hareketle, ailenin kızlarının temizliğine güven duydukları gibi bir anlam da sezilmektedir. Yani hemen elden çıkartmak zorunda kalınacak kötü bir durum bulunmamaktadır.

“**İven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz.**” şeklindeki atasözünde, evlilikte acele eden kızın evlenemeyeceği, evlense bile iyi bir tercih yapamadığı için mutlu olamayacağı, dolayısıyla evlilik kararında acele etmemesi gerektiği ifade edilir. Bu sözde, evlenmek isteyen özne, genç kızın bizzat kendisidir. Hâlbuki yukarıdaki sözlerde genç kızın evliliği konusunda belirleyici olan etkenin daha ziyade aile olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu sözle genç kızların da erken evlilik konusunda istekli olabileceği sonucuna ulaşılabilir.

Yukarıda analizlerini yaptığımız atasözleri ve deyimler, Türk kültüründe kız evladın evlilik yaşı ile ilgili farklı görüşlerin olabildiği, bazı sözlerde genç kızların evlilikleriyle ilgili acele davranmanın doğru görüldüğü, bazılarındaysa daha temkinli ve seçici davranıp acele etmemenin önerildiği görülmektedir. İlkini motive eden nedenlere, zaman geçtikçe genç kızların taliplerinin azalması endişesi, genç kızın evlilik öncesi yanlış ilişkilere girip aileyi mahcup etmesi endişesi ve ailenin maddi

külfetten kurtulma endişesi sayılabilir. İkincisinin ise ilerleyen süreçlerde de evliliğin gerçekleşeceğine olan inanç, ailenin genç kıza duyduğu güven ve eş tercihinde daha seçici olma talebi şeklinde ifade edilebilir.

“**Tohuma kaçmak**” deyimi, evliliğini geciktirmiş bekâr erkek için kullanılmaktadır. (Aksoy, 1993: 1075) Söz, gizil bir yergi içermektedir. Toplumun kabul ettiği evlenme çağını aşan erkekler bu söze muhatap olurlar.

Bu noktada herhangi bir cinsiyet ayrımı olmadan kadın ve erkeği birlikte muhatap alan “**Erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır.**” sözü zikredilmelidir. Erken evlilik, küçük yaşta çocuk sahibi olma ve genç yaşta çocukları büyütmeye imkân sunduğu için teşvik edilmektedir. “**Sabahtan karnını doyuran, küçükten evlenen aldanmamış.**” atasözü ise yukarıdaki sözle neredeyse birebir aynı anlamı içerir. Sabah erken kalkmak ve yola erkenden çıkmak ifadelerinde hayata erkenden başlayıp düzen kurma, çoluk çocuğa karışmak övülmektedir. İki sözde de sadece kız evladın değil erkek evladın da erken evliliğine teşvik bulunmaktadır.

“**Bekârın parasını it yer yakasını bit.**”, “**Bekârlık maskaralık.**”, “**Üşenenin oğlu kızı olmamış.**” gibi bekârlığın kötülenip evliliğin teşvik edildiği sözlerin de özellikle erkek için evlilik yaşını erkene çeken bir işlevinin olduğu söylenebilir. Çünkü bu sözlerde bir an önce bekârlıktan kurtulup evlenmek gerektiği ifade edilmektedir.

Türk kültüründe bir an önce düzen kurmak, düzensizlik ve israftan kurtulmak, gecikmeden evlat sahibi olmak gibi nedenlerle, genç erkeğin evliliği için de acele etmek tavsiye edilmektedir.

Günümüzde ise özellikle kız çocuklarının erken evlendirilmeleri konusunda güncel tartışmalar bulunmaktadır. Atasözünde işaret edilen on beş yaşında evlilik, cari hukuka göre, aile onayıyla bile gerçekleşemeyecek bir durumdur ve kanunlar nezdinde kızın velisi ve onunla evlenen kişi açısından bir suç teşkil etmektedir. (Türk Medeni Kanunu, 2001: Madde 124)

Türkiye’de gençlerin evlilik yaş ortalamaları önceki yüzyıllara göre çok ilerlemiştir. Buna sebep olarak kitlelerin kente göçü, eğitim hayatının çok uzun yıllar

devam etmesi, şehirde ev geçindirmenin zorlukları, geniş aile sayısının azalması gibi pek çok etken sayılabilir. Modern yaşamın şartları altında, on beş yaşında bir kız çocuğun evlendirilmesi kabul edilemez bir uygulama olarak görülmektedir.

Ülkemizde 2015 TÜİK verilerine göre ilk evlenme yaşı erkeklerde 27, kadınlarda 23,9'dur. 2001'den 2015'e kadarki dönemde kızlarda ilk evlilik yaşı 22,2 den 23,9'a 1,7 yaş artış göstermiştir. (www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068, 2017)

Öte yandan kamuoyunda büyük tartışmalara yol açan güncel bir mesele olarak ve çocuk gelin olarak tanımlanan tartışmayla ilgili TÜİK verilerine bakıldığında ise 2014 yılında tüm evliliklerin % 5,2'sini 16 ve 17 yaşındaki kızlar oluşturmaktadır. Az da olsa 15, 16 ve 17 yaşlarında anne olan genç kız sayısı % 1,7'dir. Verilere göre 15 yaşın altında anne tespit edilmemiştir. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21521>, 2017) 15 yaş ve altı evlilik ve annelik varsa da hem kızın babası hem de kocası açısından suç olması nedeniyle gizlediği için resmiyete dökülememiş ve TÜİK verilerine girmemiştir.

Bununla birlikte 18 yaş altı nikâhsız ilişkiler ve bunlardan doğan annelikler, tartışmaya dâhil edilmemektedir. Bu noktadaki yaklaşım tarzı genelde gençlerin özgürlüklerinin kısıtlanmaması gerektiği yönünde seyretmektedir. Buradan hareketle itiraz edilen durumun 18 yaş altı ilişkilere mi yoksa nikâhlı evliliğe mi olduğu konusu izaha muhtaçtır.

Tüm bunlardan hareketle toplumun özellikle kız çocuklarının erken evliliği noktasında geçmiş dönemlere nazaran belirgin bir dönüşüm geçirdiği ifade edilebilir. Kentleşme öncesi dönemlerde evlilik yaşı değerlendirilirken yaşam şartlarının bugünden oldukça farklı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Aksi takdirde bugünün şartlarıyla, dünü sorgulamak yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Kanaatimizce geçmiş dönemlerde olgunluk ve reşit olma yaşı bugünkünden aşağıdadır.

Önceki bölümlerde sebeplerine işaret edildiği üzere kız çocuklarına verilen değerlerin artması, maddi kaygılarla onları bir an önce elden çıkartma düşüncesini de

azaltmış olabilir. Zira pek çok atasözünde, ailelerin kız çocuklarının maddi giderleri, para kazanamaması ve çeyiz masrafına dair şikâyetleri yer almıştır. Evlilik yoluyla aileye maddi külfeti olan kız çocuğunun sorumluluğundan kurtulmak düşünülmüş olabilir.

Öte yandan erken evliliğin mahsurlarının yanında evlilik yaşının yükselmesinin de toplumsal açıdan bir takım sonuçları bulunmaktadır. Bu bağlamda çocuk evliliklerinde yaşanan ve insanlık dışı olarak görülebilecek uygulamaların yarattığı rahatsızlık, evlilik yaşının yükselmesinin mahsurlarını tartışmaktan alıkoymaktadır. Evlilik yaşının yükselmesi, toplumda ahlaki zaafaların ortaya çıkması, buna bağlı olarak tecavüz, taciz, istismarın artması, eşcinsellik benzeri sapkın eğilimlerin baş göstermesi, boşanmanın kolaylaşması, nüfusun azalması gibi bir takım sorunları beraberinde getirebilmektedir. Şişman, geç yaşlarda evliliği tercih edenlerin kendilerini haramdan nasıl korudukları sorusunun önemli olduğuna işaret ederken, yanı sıra bir ailenin bile sorumluluğunu alamayan birine toplumun, ülkenin ve dünyanın nasıl emanet edileceğini sormaktadır. (Şişman, 2011: 18.)

Bazı aleyhte yorumlar olsa bile, İslam dini ergenlik çağına girmemiş kız ve erkeklerin evlendirilmesine cevaz vermez. Henüz fiziksel ve psikolojik olarak evliliğe hazır olmayan kız veya erkek çocukların evlendirilmesi hiçbir biçimde kabul edilemez. Yanı sıra ebeveynin henüz tercih yapma yetisi olmayan bir çocuğun eşini seçme gibi hayati öneme haiz bir hakkı da bulunmamaktadır. 1917 Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararname'si de buluğ çağına girmeyen çocuğu velisi tarafından evlendiremeyeceğini kabul etmiştir. (Aydın, 2006: 205)

İslam dini, toplumsal ahlakın bozulmaması için evlilik olgunluğuna eriştikten sonra, kız ve erkeklerde kendilerine denk kimselerle geciktirmeden evliliği teşvik etmektedir. (Buhari, Nikâh 2)¹⁶ Harama karşı kişinin korunması, yalnızca bireysel olarak kişinin kendi kulluğuyla alakalı değildir. Zaten Aydın'ın da işaret ettiği üzere din düşüncesinde, emir ve yasaklar, Allah için ama topluma yönelik davranışlardır. (Aydın, 2001: 80) Buradan hareketle, geciktirmeden evlilik yaparak fiziksel ve

¹⁶ “Ey Gençler, evliliğe gücü yetenleriniz hemen evlensin. Çünkü evlilik, gözü ve ırzı harama karşı daha fazla korur.” Buhari, Nikâh 2

duygusal ihtiyaçlarını helal yolla karşılayan kimseler, büyük oranda toplumda bir sorun olmaktan çıkacaktır.

Erken evliliği teşvik eden İslam dininin, çıkabilecek sorunlara karşı gençleri korumak için aldığı önlem, kız veya erkeğin, ailesi tarafından istemediği birisiyle evlenmeye asla zorlanamamasıdır. (Aydın, 2006: 207, 208) Dolayısıyla Müslüman ebeveynin, kız olsun erkek olsun bir genci rızası olmadan evlendirmesi mevzubahis değildir. Kişilerin veya toplumların bu konudaki karşıt tutumları onları uhrevi olarak sorumlu kılar ve İslam'ın hükümlerine ters hareket etmiş olurlar. Erten, 18. yy. Osmanlı Dönemi Konya şer'îye sicilleri üzerine yaptığı araştırmada, mahkemelerce evlenecek olan küçük veya büyük yaşta kız ve erkeğin rızasının, en temel ilke olduğuna işaret etmekte ve pek çok kızın, rızaları dışında evlendirildikleri veya nişanlandıkları yönündeki şikâyetleri üzerine, nikâhların mahkemece iptalini örnek göstermektedir. (Erten, 2014: 392,393)

2.3. Evlenilecek Kızda Aranılan Özellikler

Atasözleri ve deyimlerimizde evlenilecek kişiyle alakalı pek çok kriter belirlenmiştir. Kültürümüzde ailelerin evlilik sürecinde yoğun belirleyicilikleri nedeniyle, söz konusu atasözleri ve deyimler, yalnızca evliliği yapacak gençlere değil, ailelerine de yönelik tavsiyeler içermektedir.

“Bez alırsan Musul'dan kız alırsan asilden.” sözü, alınacak şeyin cinsini, aslını bilip, güvenerek almayı tavsiye eder. Tıpkı Musul bezinin sağlam, güzel olması gibi soylu kızın terbiyesi ve namusuna güvenilir. (Aksoy, 1993: 188) Asil ailenin kızı nerede, nasıl davranması gerektiğini bildiği için evlendiğinde eşini ve ailesini hayal kırıklığına uğratmaz.

“Pekmezi küpten, kadını kökten al.” şeklindeki atasözü ise yiyeceğin temiz bir kaptan bulunmasını almak gerektiği gibi eş olacak kadının da temiz ve soylu bir aileden olmasına dikkat etmek gerektiğini ifade eder. (Aksoy, 1993: 414) Evlenilecek kız, iyi ve temiz bir aileden tercih edilmelidir.

“**Alma soysuzun kızını sürer anasının izini**” sözü terbiyesi kıt ailenin kızı eğitimi de kıt, görgüsüz olarak yetişir, anlamındadır. (Aksoy, 1993: 142) Burada özellikle anne vurgusu yapılmasının nedeni pek çok atasözünde kız ve anne arasında kurulan benzerlikle açıklanabilir. Söz konusu sözlerde kızın annesinin eğitiminden geçtiği için ona her konuda benzeyeceği ifade edilir. Bu bağlamda “**Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.**”, “**Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar.**”, “**Ana ile kız helva ile koz.**” sözleri zikredilmelidir.

“**Komşu kızı almak, kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir.**” şeklindeki atasözü, evlilik maksadıyla komşu kızı almak isteyen kişinin, ailenin ve kızın durumunu, gidişatını iyi bildiğinden içinin rahat edeceğini ifade eder. (Aksoy, 1993: 368) Kişi, evlilik sonrasında sürprizler yaşamayacak, zaten bildiği bir ailede, gözü önünde büyüüp yetişmiş, huyunu suyunu bildiği genç kızı gelin olarak alacaktır.

“**Kenarın dilberi nazik olsa da nazenin olmaz.**” sözü kibar bir çevrede yetişmemiş olanların, uğraşsalar da kibarlığın tüm inceliklerini göstermediklerini; kaba tavır ve davranışlardan kendilerini tamamıyla kurtaramayacaklarını ifade eder. (Aksoy, 1993: 357) “Dilber”, kelimesi güzelliğe, “kenar” ifadesiyse alt düzey bir çevreye mensubiyete işaret eder. Atasözü zımnen güzelliğe kanmamak gerektiğini, kaba davranışların böyle genç kızların istese de kurtulamayacağı kadar içine işleyebileceğine işaret eder.

“**Halayktan kadın olmaz, gül ağacından odun.**” veya “**Gül dalından odun, beslemeden kadın olmaz.**” atasözleri ise benzer bir anlama matuf olarak, gül ağacı iyi bir odun görevini yapamadığı gibi orta hizmetçisi de kültürlü bir kocanın eşi olamaz, anlamına gelir. (Aksoy, 1993: 300) Halayık, kelimesi kadın köle, cariye anlamına; besleme ise evlatlık olarak alınarak ev işlerinde çalıştırılan kız anlamına gelmektedir. (www.tdk.gov.tr, 2017) Atasözünde evde hizmet için bulundurulmuş bir kız veya kadının evin hanımı olamayacağı ifade edilmektedir. Evinde hizmet için çalışan kişi bulundurmak, zenginlik ve statü itibarıyla ortanın üstü bir düzeyi gerektirir. Anlaşılan odur ki atasözünde bu konumdaki bir kişinin eşi olarak bir hizmetçi uygun görülmemektedir.

“Arpayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden.”, **“Tarlayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden.”**, **“Buğdayı taşlı yerden kızı kardaşlı yerden.”** şeklinde varyantları olan atasözü Aksoy tarafından, taşlı tarlanın tahılının daha güzel olması gibi evlilik için tercih edilecek kızın erkek kardeşinin bulunmasının hem sarkıntılıklara karşı korunmuş olması hem de kardeşine hizmet ederek ilerde kocasına nasıl hizmet edileceğine alışmış bulunması açısından tercihe şayan olduğu şeklinde açıklanmıştır. (Aksoy, 1993: 442) Bu yorumdan hareketle genç kızın hem namus konusunda korunmuş hem de hizmet etmeye alışmış olması istenmektedir. Yahut ifade, kardeşleri olduğu için genç kızın sosyal ortam tecrübesi, birlikte yaşam kültürü, paylaşma gibi hasletlere daha fazla sahip olacağı şeklinde de anlaşılabilir.

“Bağın taşlısı karının saçlısı.” veya **“Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı.”** şeklindeki atasözleri tarlanın veya bağın taşlı olanı, ineğin büyük başlı olanı ve kızın uzun veya gür saçlı olanının daha makbul olduğu ifade edilmektedir. Burada beğenilecek kız için kriter olarak fiziksel görüntüye ve güzelliğe atıf yapılmaktadır.

“Dazlayan daza düşer kel başlı kıza düşer.” Sözü, hayattaki tercihleri konusunda çok titiz davranan kişinin, pek çok zaman istemediği ve beğenmediği bir şeye düşeceğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 230) Bu noktada istenilmeyen şey, kel kızla imlenmektedir. Bu ifade, evlilikte kadının fiziksel özelliklerinin önemine işaret eden bir atasözü olarak değerlendirilebilir.

“Güzele kırk günde doyulur, iyi huyluya kırk yılda doyulmaz.” atasözü ise yukarıdaki sözlerin tersine fiziksel görünüş ve güzelliğin gelip geçici olduğunu ifade eder. Kişi kötü huyluysa güzelliği bir süre sonra göze görünmez olur. Fakat asıl olan ahlak güzelliğidir; buysa tüm ömür boyunca insana huzur ve mutluluk getirir. Atasözünde herhangi bir cinsiyet belirtilmemesine rağmen, güzel kelimesinin daha ziyade kadın için kullanıldığı unutulmamalıdır. Sözde, evlilik için temel kriterin ahlak olduğu ifade edilir.

“Tüy güzelliği hamamdan eve, huy güzelliği Urum’dan Şam’a.” sözü de benzer bir anlam ifade ederek, fiziksel görünüşün geçiciliğine huy güzelliğinin ise kalıcılığına işaret eder. Urum’dan Şam’a ifadesi ahlak güzelliğinin daha geniş bir

mekânda etkili olduğunu anlatır. Bu atasözünde de doğrudan bir cinsiyet belirtilmemesine rağmen tüy güzelliği ifadesi maksadın kadın olduğu gibi bir anlam çağrıştırmaktadır.

“Tarlayı düz al, kadını kız al.” şeklindeki atasözü, tarla alacak kişinin düz yerden almasını, bayırdan engebeli yerden almamasını; evlenecek erkeğin de dul kadını değil genç kızı yeğlemesini tavsiye etmektedir. (Aksoy, 1993: 442) Hiç evlenmemiş kızın tercih edilmesinde, genç kızın hayatındaki ilk erkek olma talebi, önceki eşiyile kıyaslanmak istemeyiş veya kadının ilk evliliğinden olan çocuklarını istememek gibi nedenler yatıyor olabilir.

“Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız ver.” sözü, evlilik için kız ve erkek ailelerine yönelik bir tavsiye içerir. Bu atasözünde statü bakımından erkek ailesinin kız ailesinden yüksek olması önerilmekte, bu sayede kızın kocasını ve kocasının ailesini beğenmeme riski ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu statü zenginlik, asalet, yaşam tarzı gibi konularda olabilir. Atasözündeki büyüklükten kasıt doğrudan yaşın büyüklüğü şeklinde de anlaşılabilir. Yaşça büyük olmanın toplumsal bir ağırlığı mevzubahistir.

“Balcı kızı daha tatlı.” sözü, güzel mal satan kimselerden alınan şeyler daha çok hoşta gider, anlamına kullanılmaktadır. (Aksoy, 1993: 177) İmkânları daha geniş olan bir kişinin kızını alan kişi de o imkânlardan faydalanabilir. Atasözünde evlilik tercihi kızın ailesinin maddi imkânlarının da etkili olabileceği ifade edilmektedir.

“Bu kadar kusur kadı kızında da bulunur.” veya **“O kadar kusur kadı kızında da bulunur.”** şeklindeki deyim, sözünü etmeye değmeyecek kadar küçük kusuru ifade etmekte kullanılır. (Aksoy, 1993: 363) Deyim, evleneceği kızı tercih hususunda ince eleyip sık dokuyan bir gence veya ailesine, herkesin ufak tefek hatasının olabileceğini hatırlatmaktadır. Kadı kızı ifadesi, statü olarak yüksek düzeyde ve güvenilir bir mevkide olan bir kişinin iyi bir biçimde yetiştirdiği kızı anlamına gelmektedir. Deyime göre abartılmış bir seçicilik uygun görülmemektedir.

“Gelin attı buyruk Hak'ta” ve **“Gelini ata bindirmişler ya nasip demiş.”** sözleri evlilikte gerek erkek tarafı gerekse de kız tarafı ne denli istekli olursa olsun,

nihai kararın Allah tarafından verileceğini ifade eden atasözleridir. “Buyruk Hak”ta ve “nasip” kelimeleri kadere rızayı teşvik eden ifadelerdir. Türk toplumunda evlilik konusunda kaderin belirleyiciliğine inanılır. “**Kısmeti çıkmak**” ifadesi bir erkeğin bir genç kıza talip olması durumunda kullanılmaktadır. Kısmet kelimesinin ilk karşılığı “Tanrı'nın her kişiye uygun gördüğü yaşama durumu, nasip.” şeklinde verilmiştir. (www.tdk.gov.tr, 2017) Yukarıdaki atasözleri de bu bağlamda kullanılmaktadır. At kelimesi gelini yeni evine taşıyan araç anlamındadır ve deyimde düğün gününü işaret etmektedir. Sözlerden çıkan nihai anlam, bir genç kızın son ana kadar evlilik durumunun belli olmayacağı, düğün günü bile evliliğin gerçekleşmeme ihtimalinin bulunduğu yönündedir.

Özetleyecek olursak bir genç kızın evlilik için tercih edilmesinde dikkate sunulan kriterler, soy, asalet, tanışıklık, alt statüde olmaması, evdeki çalışanlardan olmaması, kardeşleri olması, üst statüde olmaması, fiziksel güzelliği, huy güzelliği, babasının geniş imkânlarının olması, yaşça küçük bir ailenin kızı olması, dul değil kız olması şeklinde özetlenebilir. Bu kriterlerin tümü aynı anda beklenmemektedir. Zira önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi atasözlerinde birbirine zıt fikirler ve mesajlar bulunabilmektedir.

Atasözleri ve deyimlerde evlenilecek genç kızla alakalı çeşitli konularda fazla sayıda kıstas belirlenmiştir. Bu durum, evliliğin gerçekleşmesinde tercih edilen metotla yani erkek ve ailesinin kızı istemesi, kız ve ailesininse gelen talepler içinden birini seçmesiyle alakalıdır. İlk seçimi yapma konumunda olan erkek ve ailesi olduğu için istenecek kızla ilgili pek çok kıstas belirlenmektedir. Bu bağlamda istediği gibi biriyle evlenebilme konusunda erkeğin ve ailesinin durumunun kız ve ailesinin durumundan daha avantajlı olduğu söylenebilir.

Öte yandan kanaatimizce tek eşliliğin Türk kültüründe yaygın olması ve boşanmanın hoş karşılanmaması erkek ve ailesi açısından, gelinin belirlenmesinde daha hassas davranılmasına neden olmuştur. Zira kişiler açısından eş seçimi, geri dönüşü olmayan ve hata payı çok düşük bir mevzudur.

Tüm bunlara ek olarak, ailenin kuruluşu ve devamı noktasında kadının durumu erkeğinkine nazaran daha büyük önem kazanmaktadır. Tüm toplum

kadından büyük bir özveri beklemektedir. Sadece kocasıyla değil, yeni ailesinin diğer fertleriyle de uyum sağlamak durumundadır. Tüm bu sebepler, eş ve gelin olarak seçilecek kızda aranan standartları yükseltmektedir.

Öte yandan özellikle fiziksel güzellik ve ahlak güzelliği konusunda toplumda belirgin iki farklı görüş bulunmaktadır. Yukarıda da görüldüğü üzere ısrarla fiziksel güzelliği değil ahlak güzelliğini tavsiye eden sözler olduğu gibi, farklı biçimlerde fiziksel güzelliği vurgulayan sözler de mevcuttur. Kanaatimizce kişiler, kendi bakış açılarına göre yakın hissettikleri sözleri benimseyip, taşımaktadır.

2.4. Evlenilecek Erkekte Aranan Özellikler

Türk toplumunda genellikle kız ailesi, erkek ailelerinden gelen talepleri değerlendirerek içerisinde uygun gördükleri kişiye kızlarını verirler. Hem evlenecek kızlar için hem de aileleri için hangi tip erkeğin kabule şayan olduğu, erkekte ne gibi kriterlerin aranacağı hususundaki tavsiyeler içeren atasözleri ve konuya dair deyimler aşağıdadır:

“Çobana verme kızı ya koyun güttürür ya kuzu.” veya **“Lafın azı uzu çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu.”** şeklindeki atasözü kız ailesine, kızını isteyen kişi neyle meşgulse kızın da bu tarz işlerle meşgul olacağını, bu durumu göze alarak karar vermesini salık verir. (Aksoy, 1993: 220) Ailenin kızlarının evlilikten sonra çok yorulacağı, sıkıntı yaşayacağı bir karar vermemesi, baştan şartları düşünerek işe girişmesi gerekir.

“Ergene var ergene kaygısız gir yorgana.” şeklindeki atasözü kız açısından hiç evlenmemiş bir erkekle evlenmenin, evlilik geçirmiş bir erkekle evlenmekten daha doğru bir tercih olduğunu ifade eder. (Aksoy, 1993: 268) Ergen kelimesi, gençlik ve ilk evlilik anlamı taşır. Kaygısız olma durumu, erkeğin eski eşiyile kıyaslanmaması, eski eşine sevgisinin sürmesi tehlikesinin olmayışı veya çocuklarının olmaması gibi anlamlar taşıyor olabilir. Hatırlanacağı üzere benzer bir tavsiye, evlenilecek kızda aranan kriterler arasında analiz edilen **“Tarlayı düz al,**

kadını kız al.” atasözünde zikredilmişti. Bu bağlamda Türk toplumunda bekârların birbiriyle evlendirilmelerinin uygun görüldüğü söylenebilir.

“**Tohuma kaçmak**” deyimini de evlilik için erkeğin yaşça büyük olduğunu ifade eden ve bunun makbul sayılmadığını ifade eden bir sözdür. Erkek yaşça çok ilerlemeden evlenmelidir.

“**Erim er olsun da yerim çalı dibi olsun.**” veya “**Yiğidim yiğit olsun da yerim çalı dibi olsun.**” şeklindeki atasözleri erkekte evlilik için aranan temel kriterin zenginlik olmadığı, tam tersi sorumluluk bilincine sahip ve ahlaklı bir eşin istendiğini ifade etmektedir. Bir kadının diliyle söylenmiş olan bu söz, kocanın, aile sorumluluğunu bilen bir kimse olması durumunda, isterse barınacak yeri bile olmayan bir yoksul olsun, bunun önemli olmayacağını ifade eder. (Aksoy, 1993: 268) Bir kadın için erkekte mertlik gibi erdemlerin, aranan en temel özellikler olduğunu ifade eder.

“**Arı gibi eri olanın dağ gibi yeri olur.**” şeklindeki atasözü genel anlamıyla çalışkan bireylere sahip ailelerin ve toplumların her durumda kazançlı olacaklarını ifade eden bir sözdür. (Aksoy, 1993: 150) Söz, kurgu itibarıyla karısı tarafından erkek için söylenmiştir. Arı kelimesi küçük olsa da çalışkan olmaya delalet etmektedir. Bu çalışkanlığın, dağ gibi yer ifadesiyle mübalağalı bir karşılık göreceği ortaya konmuştur. Erkekte çalışkanlığın evlilik kriteri olduğu bir atasözüdür.

“**Erkek koyun kasap dükkânına yakışır.**” sözü miskin erkeğin yaşamaya hakkının olmadığını ifade eden bir sözdür. (Aksoy, 1993: 269) Atasözünde, yeterli cesaret ve gücü göstermeyen erkek yerilmekte, dolaylı biçimde tembel ve korkak erkekle evlilikten sakındırılmaktadır.

“**Boyu boyuna huyu huyuna uymak**” sözü evlilikte hem fiziksel özellikler açısından hem de kişilik özellikleri itibarıyla denklik gerektiğini ifade eden bir deyimdir. Birbirine yakışan ve güzel bir aile oldukları düşünülen eşler için kullanılır. Deyim her açıdan uyumun, evliliği tamamlayacağını ifadelendirir.

Erkeklerde aranan kriterler; öncesinde evlilik geçirmemiş olması, evlilik sonrası karısını yoracak bir mesleğinin olmaması, yaşının ilerlememiş olması, çalışkan, mert, cesur, sorumluluk sahibi olması şeklinde özetlenebilir.

Görüldüğü üzere evlilik tercihinde kadınlıkler kadar çok olmasa da erkeklerde bir takım kriterler aranmaktadır. Evlenecek erkeğin ailesi kıza talip olduğu ve kız aileleri eş seçme noktasında pasif oldukları için, kendilerine gelen teklifleri değerlendirme konumunda bulunmaktadır. Bu da ailede ve genç kızda, gelen talepleri reddettiklerinde, daha iyisinin gelmeme ihtimali kaygısını doğurabilmektedir. Kanaatimizce bunun da etkisiyle damat seçiminde gelin seçimindeki kadar kıstas belirlenmemiştir.

Bununla beraber, erkek evlat daha değerli görüldüğü ve eşiyle birlikte aileye hizmet etmesi beklendiği için erkek evladın eşinin yani gelinin seçimi daha önemli görülmektedir. Aileler, kız evlatlarında aynı hassasiyeti göstermemektedirler. Zira ailenin kızlarının eşi olan damattan çok da bir beklentisi bulunmamakta ve damat aileye gelin kadar yakın olmamaktadır.

Bu bağlamda çalışmamızda örneklemleri oluşturacak atasözleri ve deyimlerin, gerek seçildiği aşamada gerekse de değerlendirme aşamasında dikkat çeken en çarpıcı hususlardan biri de evlilik tercihinin yapılması aşamasında, evlenecek kız ve erkekte ziyade, ailelerin önemli ölçüde belirleyici olmasıdır. Konunun anlaşılması hususunda, destekleyici bilgiler sunması bakımından meselenin ayrı bir başlıkla değerlendirilmesi uygun bulunmuştur.

2.5. Evlilikte Ailelerin Roller

Türk atasözleri ve deyimlerinde evliliğin tüm süreçlerinde hem kız hem erkek ailelerinin oldukça belirleyici olduğu görülür. Eş seçimi için kriter belirlemede, evlilik zamanının tayininde, eş adaylarının beğenilmesinde, eşlerin çocuk sahibi olmaları gibi her meselede aileler yönlendirici bir işleve sahiptir.

Bu bağlamda “evlenmekten” çok “evlendirmek” esastır. Erkek çocuğun evliliği düşünülüyorsa ailesi özellikle annesi, “**görücü gitmek**”, “**dünür düşmek**”, “**dünür gitmek**”, “**dünür gezmek**”, “**kız görmek**” gibi deyimlerin de ifade ettiği gibi ortak tanıdıklar, akrabalar, aile dostları aracılığıyla gelin adayının evine ziyaretlerde bulunur ve anne, oğlu için kız beğenir. Aile onayladıktan sonra oğuldan da görüş alınır.

“**Akıllı düşününceye kadar deli oğlunu everir.**” şeklindeki atasözünde, oğlunu evermek ifadesi bunun ebeveynin görevi olduğunu ortaya koymaktadır.

Benzer bir süreç genç kız için de geçerlidir. “**At beslenirken kız istenirken.**”, “**Bir kızı bin kişi ister bir kişi alır.**”, “**Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız ver.**”, “**Çobana verme kızı ya koyun güttürür ya kuzu.**”, “**Ne kızı veriyor ne dünürü küstürüyor.**”, “**Beğenmeyen küçük kızını vermesin.**” gibi atasözleriyle “**kız istemek**”, “**kız vermek**” gibi deyimlerden de görüldüğü üzere genç kızın evliliğinde ilk olarak ailenin ikna edilmesi gerekir. Ailesi evliliği onaylarsa genç kızdan görüş alınır.

Aile onayının olmadığı durumlarda gençler evlilik için ısrarlıysa o zaman kızın kaçması erkeğin de “**kız kaçırma**”sı mevzubahis olur. Bu durum kız ailesi için utanç vericidir, asla onaylanmaz. Aile onayının olmadığı evlilikler özellikle genç kız açısından ancak gizli bir biçimde, aile gözden çıkarılarak yapılır.

Kız ve erkek aileleri, evlilik tercihinde gençlerin kendi yaptıkları tercihleri yanlış bulabilmektedir. “**Bekâr gözü kör gözü.**” şeklindeki atasözü, bekâr kişinin tecrübesizlik, gençliğin getirdiği duygusallık ve fevriyet nedeniyle gerekli değerlendirmeyi yapamadığını ifade eder. Bu noktada “görücü” kelimesiyle oğlunun göremediğini gören anneye atıf yapmakta fayda vardır.

“**Alacak kız ay görünür, evleri saray.**” sözü de benzer bir anlam içermektedir. Bir genç, bir kıza gönül verince kusurlarını görmez, onu dünya güzeli evini de saray gibi görür. (Aksoy, 1993: 134) Gerekli değerlendirmeyi yapamaz. Atasözündeki “görünür” ifadesi burada da yanlış veya eksik görmeye delalet etmektedir.

“**Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma.**” sözü genç erkeğin iyi bir eş tercihi yapamayacağını, gece karanlığında kusuru var mı yok mu görmeden kumaş almaya benzetir. (Aksoy, 1993: 268) Bekâr kişi evleneceği kızın özelliklerini değerlendirme konusunda yetkin değildir. Gençliğin verdiği tecrübesizlik ve duygusallıkla evlenmek istediği kızın olumsuz özelliklerini göremez. “Ergen gözü” ifadesi burada yetersiz görme anlamında kullanılmıştır.

“**Beşik kertme nişanlı**” deyimi, henüz bebek sayılan kız ve erkek çocuğun ailelerinin uygun görmesiyle, kendilerinin bilincinin olmadığı bir yaşta aile tarafından nişanlanmalarıdır. Bu uygulama, evlilik tercihinde ailenin belirleyiciliğinin en çarpıcı örneklerinden biridir. Zira bu uygulamada beşik ifadesiyle de ortaya konduğu üzere, ileride evlenecek kişilerin kendi evlilik tercihlerinde hiçbir dahlinin olamayacağı bir seçim yapılmış olmaktadır. Anne-baba kendilerini bu konuda hak sahibi görmektedir.

Genç kızların yanlış evlilik tercihlerinden bahseden atasözleri de bulunmaktadır. “**Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya ya zurnacıya.**” sözü, gereken önlemler alınmadığında, evlenme çağındaki kızın hoşlandığı fakat ona uygun olmayan biriyle evlenmesi tehlikesine işaret eder. Burada davulcu ve zurnacı ifadeleri, kızın eğlence düşkünü olmasını da ima ediyor olabilir. (Aksoy, 1993: 362) Yahut çalgıcılığın makbul bir meslek olarak kabul edilmemesinden hareketle, davulcu ve zurnacı kelimelerinin beğenilmeyen herhangi bir statüyü imlediği şeklinde de genelleştirilebilir.

Günümüzde sanatçılarla evlenmenin genç kızlar için büyük bir hayal olduğu düşünüldüğünde geçmişle bugün arasında ilginç bir benzerlik kurulabilir.

“**İven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz.**” şeklindeki atasözü, evlilik için çok istekli ve aceleci genç kızın evlenemeyeceği, evlense bile yanlış bir evlilik yapıp mutlu olamayacağını ifade eder. Genç kız gerekli seçiciliği gösterememekte, eş tercihinde hata etmektedir.

“**Sevda geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur.**” sözü, sevginin sevenleri önce kaynaştırdığını bir süre sonra söndüğünü öyle ki başta en büyük mutluluk

kaynağıyken sonra en büyük rahatsızlık etkenine dönüştüğünü anlatır. (Aksoy, 1993: 426) Konumuz açısından atasözü, evlilik için sevginin yeterli olmayacağını, bunun geçici ve sahte bir durum olduğunu ortaya koyar. Ömür boyu sürecek bir beraberlik için geçici olmayan başka bir takım hasletlere gerek olduğunu ifade eder.

Tüm bunlara karşın **“Evladı ben doğurdum ama gönlünü ben doğurmadım.”** veya **“Oğlum ben doğurdum amma gönlünü ben doğurmadım.”** şeklindeki atasözleri, bir annenin diliyle insanın çocuğunun kendisinin bir parçası olduğunu, birçok özelliğinin ona benzediğini, yalnız gönlü ve huyunun kendisine benzemeyebileceğini ifade eder. (Aksoy, 1993: 278) Bu noktada, evladın birini sevmesi veya eş tercihinde inisiyatif alması makul karşılanmaktadır.

“Gönül ferman dinlemez.” sözü benzer bir anlamı ihtiva eder. En yüksek yerden yasak emri gelse de gönül sevdiğinden vazgeçmez. (Aksoy, 1993: 290) Atasözündeki ferman kelimesi, konumuz açısından ailenin karşı tavrına rağmen evlenme çağındaki gencin sevdiği kişiden vazgeçmeyeceğini ifade etmektedir.

Kız ve erkek ailelerinin, çocuklarının evliliklerinde belirleyici olma nedenlerinden biri de toplumun evliliğe kurumsal bir anlam yüklemesidir. Evlilik, aileler tarafından da toplum tarafından da sadece iki gencin birbirlerini beğenmeleriyle sınırlı olmayan başka büyük sonuçları ve bağlantıları var olan bir yapı olarak görülmektedir.

Aileler, evlatlarının evleneceği kişide, gençlerin yaşları gereği ilk planda fark edemediklerini düşündükleri pek çok farklı haslet aramaktadırlar. Zaten düğünün yapılması ve yeni evin kurulması sürecinde de erkek ailesi başta olmak üzere aileler büyük inisiyatif almaktadır. Toplumda evladın düğününün yapılması, ebeveyn üzerinde bir sorumluluk olarak görülmektedir.

Erkek annesi evlilik sürecinde oldukça aktif bir rol oynamakta, pek çok zaman ilk eleme anne tarafından yapılmaktadır. Oğlunun evleneceği kızı seçmesi önemli bir yetkidir ve kadının statü olarak yukarıda olduğu bir duruma işaret eder. Sevindi, kadınların yaşlandıkça hiyerarşi içinde konumlarının yükseldiğini,

erkeklerde ise tersi bir durumun söz konusu olduğunu ifade etmektedir. (Tekin, 2004: 254)

Geçmişte görücü usulü ve aile yönlendirmesiyle gerçekleşen evliliklerin yaygın olmasının nedenlerinden biri de genç kız ve erkeklerin birbirlerini bu kadar yoğun görebildikleri ve aynı ortamı paylaştıkları vasatların bulunmamasıdır. Günümüzdeyse hala önemli bir evlilik metodu olmayı sürdürse de, görücü usulle evliliklerin oranı gün geçtikçe azalmaktadır. Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yapılan araştırmaya göre, 2006'dan 2011'e kadar geçen beş yıllık sürede, görücü usulü evliliklerin oranı % 9,6 oranında düşmüştür. (Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2014: 125) Bugün, gençlerin, eşlerini kendilerinin beğenmesi ve hatta sanal ortamda eş arama gibi farklı metotlarla evlilikler gerçekleşmektedir. Evlilik tercihlerinde ailelerin tümüyle sürecin dışında olduğu durumlarda, pek çok zaman gençlerin, evliliğin sorumluluklarını ve muhatabın bu sorumluluğu ne oranda karşılayacağını bilmeden, gençlik döneminin yoğun ve fakat değişken duygularıyla karar vermesiyle sonuçlanabilmektedir.

Öte yandan geleneksel yapıda ailenin sürecin en aktif öznesi olması, gençler için isteksiz evliliklerin yapılabilmesine neden olabilmektedir. Buna göre, ailelerin gençler için onlardan daha iyi olanı düşüneceğini varsaydıkları, onlara rağmen onlar için en iyisi olduğuna inanıp tercihlerini dayattıkları durumlar olabilmektedir. Bu bağlamda, geleneksel yapıların, üst ön kabullerini bireylerin tercihlerinin önünde tutmaları, yaş ve konum noktasındaki keskin hiyerarşinin gençler için kendi yaşamlarında bile kısıtlayıcılıklara razı olmaları gibi sonuçları bulunabilmektedir.

TÜİK Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması kapsamında, 2013 yılında evli kadınlar üzerinde yapılan araştırmada, kadınların %48,8'inin evliliğe eşleriyle birlikte karar verdikleri, %39,6'sının kadının onayı ile ailelerin kararıyla, %6,9'unun ise kadının onayı olmadan ailelerin kararı ile evlilik kararı aldıkları belirtilmektedir. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18619>, 2015)

İslam dinine göre evlilik kararı, evliliğin doğrudan muhatabı olan kız ve erkektedir. Aileler evlilik konusunda çocuklarına baskı yapamazlar. Hanefilere göre

kız ve erkek, evlenme konusunda tam ehliyetli olup velilerinin izni olmasa da bizzat evlilik akdi yapabilir. (Aydın, 2006; 210)

2.6. Evlilikte Kadın ve Erkeğin Cinsiyet Rollerini

Atasözleri ve deyimlerde, evliliğin yürütülmesi süreciyle ilgili olarak cinsiyet rollerine yönelik tavsiyeler ve durum tespitleri bulunmaktadır. Bu bölümde sözler arasında kadın ve erkeğe dair olanlar şeklinde ikili bir taksim yapmak oldukça zordur. Zira konu evlilik olduğu ve evlilik yalnız yaşanmadığı için tüm sözler doğrudan veya dolaylı iki cinsiyetle de ilgili mesajlar ve yargılar içermektedir. Bu sebeple öncelikle iki cinsiyetin birlikte eşit şekilde konu olduğu sözler analiz edilecektir. Daha sonra da evlilikte kadın ve erkeğin cinsiyet rollerine dair sözler elden geldiğince kategorize edilerek ayrı başlık altında analiz edilecektir.

“Hayır dile eşine hayır gelsin başına.” veya **“Ne dilerse eşine o gelir başına.”** şeklindeki atasözleri, kadın olsun erkek olsun kişinin hayatının eşinin hayatına bağlı olduğunu, eşi sıkıntıda olduğunda kendisinin de sıkıntıya gireceğini, eşi huzurlu ve mutlu olduğunda kişinin kendisinin de huzurlu ve mutlu olacağını anlamına gelir. Sözde, aile içinde eşlerin birbirlerine karşı gösterdikleri olumlu veya olumsuz tutumların kendilerine döneceği ifade edilmektedir. Evlilikte iki tarafa da olgunluk, tahammül, eşine saygı gibi olumlu telkinler yapılmaktadır.

“İki gönül bir olursa samanlık seyran olur.” şeklindeki atasözü birbirini seven, destek olabilen çiftler için hayat şartlarının çok iyi olmamasının bir sorun teşkil etmeyeceği, sevgi ve dayanışmalarının zorluklarla baş etmelerini sağlayacağını ifade etmektedir. Söz, bu ilişkiyi öven bir içeriğe sahiptir.

“Her güzelin bir kusuru vardır.” veya **“Kusursuz güzel olmaz.”** şeklindeki atasözü aslında sadece evlilik ilişkisini içermeyen, hayatın her alanında iyi ve güzel şeylerin eksik yanlarının da olabileceğini ifade eden bir sözdür. Öte yandan yaygın kullanımı evlilik ilişkisi için geçerlidir ve ufak tefek eksikliklerin herkeste olabileceğini, bunları sorun etmemek gerektiğini ifade etmektedir. Bu sözler

toplumun evliliğin sürdürülmesi konusunda, tarafları olgunluk göstermeye çağıran sözleridir ve kişilerin birbirine tahammülünü artırmaktadır.

“Erkek sel, kadın göl.” sözüyle evde kazancın kullanılmasında erkek parayı harcama eğiliminde olsa da kadının israf etmemesi, tasarruflu olması ve para biriktirmesi gerektiği ifade edilmiştir. (Aksoy, 1993: 269) Söz, erkeğin çalışarak para kazanması, kadının da o kazancı aile giderleri için harcaması anlamına da gelebilir. Ailede kadının ve erkeğin birbirini tamamladığı, biri olmadan diğerinin eksik kalacağı bir işbölümü tarif edilmiştir.

“Karı koca bir sözle yakın bir sözle uzaktır.” sözü, kadın ve erkeğin birbirlerine bağlılıklarını bildirdikleri bir sözle karı koca; bağın koptuğunu ifade eden başka bir sözle de yabancı olduklarını ifade eder. (Aksoy, 1993: 346) Burada kastedilen nikâh ve boşanmadır. Atasözü, kişilere ayrılığın çok basit bir durumdan bile meydana gelebileceğini, dikkatli olmak gerektiğini öğretmektedir.

Hem kadın hem erkeğe yönelik tavsiyelerde, birbirine karşı tahammül, birbirini tamamlama, sevgi ve anlayışın sorunları çözeceği, aşırı beklentilere girmeme gibi oldukça orta yollu ve iki cinsiyet açısından da olumlu yönlendirmeler bulunmaktadır.

2.6.1. Evlilikte Cinsiyet Rollerini: Eş Olarak Kadın

“Boşanıp kocana varma, sevişip dostuna varma.” veya **“Sevip dostuna, boşanıp kocana varma.”** şeklindeki atasözü bir kadının töredışı sevdiği kimseye varmamasını tavsiye eder. Aksoy, bu tavsiyeyi adamın, kadının kendisiyle yaşadığı ilişkiyi başkalarıyla da yaşayabileceğini düşünmesi ve güvensizlik yaşamasıyla temellendirir. Öte yandan boşanan kadın aynı adamla evlenmemelidir, zira eski anlaşmazlık yeniden baş gösterecektir. (Aksoy, 1993: 426) Atasözü kadınlara yönelik bir yönlendirme yapmaktadır. Sözde, iki erkek karakter bulunmaktadır. Bunlar, kadınların boşandığı eski kocalarını ve yine kadınların toplumun onaylamadığı şekilde ilişkiye girdikleri ve benzeri davranışları tekrarlayabilecek erkek kimselerdir. İki erkek rolü de kadın açısından olumsuz bir bağlamda zikredilmektedir.

Kuran-ı Kerim ise boşanan kadınların eski kocalarıyla tekrar evliliklerinde bir mahsur olmadığını ifade etmiş, bâin talak yani kesin boşanma gerçekleşmediyse başka bir erkeğe göre eski kocalarıyla evlenmelerinin daha uygun olduğunu ifade etmiştir. (Bakara Sûresi, 2/ 228) Kanaatimizce bu tavsiyeyle, yıkılan yuvayı tekrar kurma ve çocukların faydasını gözetme gibi maksatlar güdülmektedir.

“Gönül verme evliye, eve gider unuttur.” veya **“Meyil verme evliye eve gider unuttur.”** sözü kadınlara, evli erkeklere gönül vermemesi tavsiyesinde bulunur. Zira evli erkek, ailesine döndüğünde verdiği sözleri unutabilir. Atasözü, evli erkeğin başka bir kadınla ilişkisinde, ciddi bir niyeti olmadan gönül eğlendirmek için kadını kandıracağını söylemekte; kadının, hayal kırıklığı yaşamak istemiyorsa böyle bir ilişkiye hiç bulaşmaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira bir erkeğin evlilik bağını hiçe sayması kolay değildir. Atasözündeki “ev” kelimesi, kişinin karısını, çocuklarını, kurulu düzenini, ailenin kurumsal yapısını imlemektedir. Tüm bunları bir kenara bırakmak bir erkek açısından kolay değildir. Evliliğin insanı bağlayan çok kuvvetli bir yapısı bulunmaktadır. Bu bağlamda söz, evliliğe, yabancı bir kadının gölgesinin düşmesini engelleyerek, süre giden evliliği de korumaktadır.

“Oynaşına inanan avrat, ersiz kalır.” ifadesi eşini beğenmeyip başka biriyle gönül ilişkisinde bulunan ve ona inanan kadının sonuçta elindekini de kaybedeceğini ifade eder. Evli bir kadınla ilişkisi bulunan kişi, sözünde durmaz, yalancı ve aldaticıdır. “Oynaş” kelimesinde gayrı meşru ilişkiye bir yergi, er kelimesindeyse nikâh bağına bir saygı bulunur. Atasözü, kadınları namus konusundaki hatalarının kötü sonuçlarıyla korkutarak, toplumdaki aile birlikteliğindeki sadakati temin etmeye çalışmaktadır.

“Erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat aşını.”, **“Evine göre pişir aşını; erine göre bağla başını.”** ve **“Kocana göre bağla başını harcına göre pişir aşını.”** varyantlarına sahip olan atasözü ise kişinin yaşamını içinde bulunduğu koşullar doğrultusunda şekillendirmesi gerektiğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 269) Kadına, kocasının talepleri doğrultusunda giyinmesi ve aynı zamanda -üç varyantta da- mutfak ekonomisini eve giren kazanca uygun bir biçimde ayarlaması tavsiyesi yer almaktadır. Kadın evlenmeden önce, kendi ailesinin içinde o ailenin

şartları altında yaşamaktadır. Fakat evlendikten sonra artık kocasıyla birlikte yaşamaktadır ve eşinin beğenileri önemlidir. Başın bağlanmasıyla alakalı bölüm giyim tarzını ifade etmektedir ve kadının kocasının beğenisini alacak bir biçimde giyinmesi mesajı verilmektedir. Baş bağlamanın başörtü örtmek gibi dini bir anlamının olmadığı kanaatindeyiz. Zira o günkü toplumsal vasatta tüm Müslüman kadınların başı örtülüdür. Burada kastedilen dini bir tercihten ziyade giyinme biçimidir. Öte yandan evlendikten sonraki gelir-gider dengesi de değişmiştir ve eve giren kazanç doğrultusunda harcama yapılmalıdır.

“Kocanın kabı ikiyse birini kır.” sözü, kadına kocasının çok zenginleşmesine müsaade etmemesi gerektiğini, aksi takdirde erkeğin başka kadınlara ilgi duyabileceğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 366) Bir kadın tarafından kadınlara tavsiye olarak söylenmiş bir söz olması kuvvetle muhtemeldir. Genelde ailenin ekonomisini daha iyiye götürme yönünde tembihler içeren atasözlerine rağmen ve onunla karşıt bir düşünce olarak bu söz de yüzyıllarca aktarılagelmiştir. Bir evi geçindirebilen bir erkek başka bir ev kurma düşüncesine girmez fakat maddî imkânı artarsa bunu düşünür. Aynı şekilde yabancı bir kadın da bir evi anca geçindirebilecek bir erkeğe ilgi duymaz. Öte yandan söz, erkeğin güvenilmez olduğu, hesaplı davrandığı ve paranın erkeği değiştirdiği gibi alt mesajlar içermektedir. Söz, kadına pratik bir çözüm olarak kocasının zenginleşmesine müsaade etmeyecek önlemler almasını tavsiye etmektedir.

“Ekmek düşmanı” ve **“kaşık düşmanı”** şeklindeki deyimler kadını kasteden ifadeler olup sözlükler tarafından tanımlamaların şaka yollu olduğu ifade edilmiştir.(Aksoy, 1993: 746; Doğan, 2008: 454, 910) Deyimlerle söylenmek istenen, kadının erkeğin kazancını yemesidir. Kadın, erkek gibi çalışıp para kazanmamakta, ailedeki erkeklerin getirdiği kazanca ortak olmaktadır. Bu bağlamda deyimler tarafından tüketici olmakla tanımlanmaktadır. Halk edebiyatında şakaların da pek çok zaman toplumsal bir karşılığı bulunmaktadır. Deyimler, kadın açısından olumsuz bir içeriğe sahiptir. Deyimlerde kadının ev içi çaba ve gayreti görülmez. Buna karşın sanki erkeğin kazandığı sadece ona aitmiş ve kadın bunu hak etmediği halde yiyormuş gibi bir bakış açısı göze çarpar. Hâlbuki erkek, para kazanmak için dışarıdayken, evin çekip çevrilmesi, çocukların bakım ve terbiyesi gibi pek çok

yükümlülük kadının üzerindedir. İslam’a göre kadının örfe göre tüm masrafları erkeğin üzerindedir. Bu, erkeğin kadına borcu olup bir lütuf değildir. (Aydın, 2006: 204)

“**Sarımsak da acı amma her eve lazım bir dişi.**” sözü katlanılması zor olsa da her eve bir kadının lazım olduğunu yahut bir evde ara sıra kullanılacak bazı şeylerin rahatsız edici de olsa bulunması gerektiğini ifade eder. (Aksoy, 1993: 422) Aksoy iki açıklamaya da yer verirken, TDK Sözlüğü ilkinde yer vermemiş, ikinci anlamla yetinmiştir. (www.tdk.gov.tr, 2017) Atasözündeki “dişi” kelimesi tevriyeli bir biçimde kullanılmıştır. Yani kelime, hem “sarımsağın dişi” şeklinde anlaşılmaya müsait hem de “kadın” anlamında anlaşılmaya müsaittir. Konumuz açısından ifadeye bakıldığında kadının her eve gerekli olduğu fakat ona tahammül etmenin de oldukça zor olduğu ifade edilmektedir.

“**Benim gönlüm öküz ile danada, onun gönlü rastık ile kınada.**” deyimini, kadının zaruri mevzularda kaygısız olup, önemsiz meseleler üzerine eğildiğini, buna karşı erkeğin, hayatı sürdürebilmek için rızkı temin etmekle uğraştığını belirtir. Rastık ve kına ifadeleri, eğlence düşkünlüğünü ima etmektedir. “**Eli işte (aşt) gözü oynasta.**” deyiminin de benzer bir anlam sahasına işaret ettiği söylenebilir. Burada da kadının asıl ilgilenmesi gereken şeyle ilgilenmediği, kafasının başka gereksiz ve zararlı işlerde olduğu ifade edilmektedir. Oynaş kelimesi eğlence düşkünlüğünü imlemektedir.

“**Saçını süpürge etmek**” deyimini kadının çok fedakâr olduğunu, saçın süpürge gibi kullanılması benzetmesiyle ifade eder. Evine, eşine ve çocuklarına yönelik ileride derecede özverisini ortaya koyar. Kadının fedakârlıkla imlendiği bir deyimdir. Fakat sözün söyleniş biçiminde yaptıklarının karşılığını alamama gibi bir sitem bulunmaktadır.

“**Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar.**” sözüyle kadının ailedeki rolünün çok önemli olduğu, kimi kadının ailedeki düzeni sağlayıp evliliğin devamını sağladığı kiminse huzursuzluk çıkarıp yuvayı dağıttığı ifade edilmektedir. (Aksoy, 1993: 166) Sözde, iki kadın tipolojisine yer verilmiş, biri övülmüş, biri yerilmiştir. Değerlendirme kişinin kadınlığıyla alakalı değil, kişiliğiyle alakalı görünmektedir. Kadınlıkla erkeğin kıyaslanması veya kadının bir cinsiyet olarak aşağılanması

mevzubahis değildir. Kadın hakkında bir genelleme yapılamayacağını, bazısının çok iyi, bazısının çok kötü olabileceği mesajı verilmektedir. Söz, aile müessesesinin ayakta kalabilmesinde kadının ne denli önemli bir aktör olduğunu ifade etmektedir. Bu kritik rol, erkeğin kazanç için dışarıda olduğu uzun zamanlar boyunca, evin tüm idare ve sevgiyle, çocukların eğitimleri gibi hususların kadın tarafından yerine getirilmesidir. Bu noktada erkeğin evliliğe katkısı maddi destek şeklindeyken, kadının aile olmanın getirdiği bireysel ve kurumsal pek çok ara mekanizmayı oluşturmak ve bunları sürdürmek şeklinde ifade edilebilir. Bu atasözü, 2006 yılında TDK tarafından kadını aşağılayan bir söz olması hasebiyle çıkartılması tartışılan sözlerden biridir. (Özdenören, 2006) Atasözü halen sözlükte bulunmaktadır. (www.tdk.gov.tr, 2017)

“Evi ev eden avrat yurdu şen eden devlet.” şeklindeki atasözü, bir yurdun şen ve bayındır olmasını sağlayanın devlet olduğu gibi bir evde mutlu bir yaşayış havası yaratanın da kadın olduğunu ifade eder. (Aksoy, 1993: 278) Ev ve yurdu yani mekânı anlamlı kılanın kadın ve devlet oluşu, ikisinin de vazgeçilmez olduğunu ifade etmektedir. Tarih boyunca da pek çok farklı devlet tecrübesi olan Türk milletinde devlet kutsal kabul edilen, yokluğu düşünülmeyen bir olgudur. Kadının bu noktada devlete benzetilmesi açıktan bir övgü, takdir ve erkek açısından vazgeçilmez oluşunun ifadesidir.

“Yuvayı dışı kuş yapar.” şeklindeki atasözü, bir evin yönetimini, geçim düzenini ve ailenin mutluluk içinde yaşamasını, kadının sağladığını ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 480) Kadının ailenin devamı noktasında büyük emekleri ve fedakârlıkları vardır. Türk toplumunda diğer pek çok geleneksel toplumda olduğu gibi erkeğin evin maddi geçimini sağladığı, kadınınsa ev ve çocukların sorumluluğunu aldığı bir işbölümü esastır. Ev içi yaşamın organizesi büyük oranda kadın eliyle gerçekleşmektedir. Atasözünü yorumlayan bir görüş, ifadenin kadının ev içi emeğini takdir eden bir içeriğe sahip olduğunu söylerken (Kurt,1991: 99) başka bir görüş, yuvanın ayakta tutulması noktasındaki ev içi tüm sorumluluğun kadının sırtına bırakıldığını düşünmektedirler. (Ersöz, 2010: 173) Onlara göre kadın bu yük altında ezilmekte ve zorlanmaktadır. Kanaatimizce atasözünde kastedilen, evlilikte tüm sorumluluğu kadının üstüne bırakmak değil, tıpkı yukarıda bazı sözlerin

analizinde de değinildiği üzere erkeğin kazanç için dışarıda olduğu zaman zarfında evin çekip çevrilmesinin kadın eliyle olduğunun ifade edilmesidir. Özetle, kadının varlığı evi yuva yapmaktadır.

“Kocasını vezir eden de rezil eden de karısıdır.”, **“Kişiyi vezir eden de karısı, rezil eden de.”** ve **“Kadın kocasını isterse vezir, isterse rezil eder.”** sözlerini Aksoy, akıllı ve tutumlu kadının kocasının saygınlığını da mal varlığını da artırdığı; ahlaksız ve tutumsuz kadının da kocasını toplum içinde küçük düşürdüğü şeklinde açıklamaktadır. (Aksoy, 1993: 366) Atasözünde, kadının kocasının hayatını derinden etkilediği ortaya konmaktadır. Erkeğin toplumsal itibarını temin eden veya yıkan temel unsurun karısının davranışları olması, kadına evlilikte büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Toplum tarafından, özellikle namus konusunda erkeğin kendisinin olumlu veya olumsuz bir davranışı üzerinden değil de karısının tavrı üzerinden bir değerlendirme yapılması, kadının tüm ailenin itibarını taşıması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla hata payı çok azdır.

“Atta, avratta uğur vardır.” Sözü, insana atın ve evlendiği kadının uğur getirdiğini ifade eden bir atasözüdür. (Aksoy, 1993: 164) Kadına olumlu atıfta bulunan bir içeriğe sahiptir. Avrat kelimesi, yaşadığımız dönemde Türkiye Türkçesinde kaba bir tabir olarak görülse ve sözün kendisi bile hakaretimiz algılansa da geçmiş dönemlerde ve bugün hala Türkçe'nin konuşulduğu farklı coğrafyalarda kadın ve eş anlamlarına gelmektedir. Atasözünde kadının erkeğe uğur getireceği, işlerinin rast gitmesine neden olacağı, mutluluk ve huzur kaynağı olacağı ifade edilir.

At ulaşımında ve savaşta kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak önceki yüzyıllarda Türk toplumunda çok büyük bir işleve ve değere sahiptir. Göçebe geçmişi bulunan Türkler, aynı zamanda at bayramına sahip tek millettir. Atın, sosyal hayattaki bu rolü, halk kültürü kaynaklarında önemli bir unsur olmasına neden olmuştur. Türk destanları, efsaneleri, masalları, ninnileri içinde pek çok yerde doğrudan ve dolaylı attan ve fonksiyonlarından bahsedildiği görülür. (Gökçimen, 2005: 199) “At” sözcüğünün geçtiği yüzlerce deyim ve atasözü de bulunmaktadır.(www.tdk.gov.tr, 2017)

Kentleşme ve teknolojinin hızlı yükselişiyle birlikte modern insan için geçmişe göre önemli oranda anlamını yitirmiş bir figür olarak atın, atasözleri ve deyimlerdeki kullanımı günümüzde yeterince anlaşılammaktadır. Geçmiş yüzyıllarda atın özellikleri, daha çok erkek kişi için bilhassa savaşlarda hayatta kalıp kalmamasını belirleyebilecek kadar önemli bir işleve sahiptir. Yanı sıra dönemi için en hızlı ve pratik ulaşım aracıdır. Atın gerek konumuz içinde gerekse de dışında kullanıldığı pek çok atasözü, bugünün şartları içinde yeterince anlaşılammaktadır.

Atasözünde kadın ve atın, erkek kişi için uğur getireceği ifade edilirken, bazı araştırmacıların iddia ettiği üzere, kadının bir hayvanla eşitlenmesi, dolayısıyla aşağılanması gibi bir yaklaşımın yanlış olacağı kanaatindeyiz. (Alagözlü, 2009: 44) Zira atla ilgili benzetmeler sadece kadın için değil, erkek için de kullanılabilmiştir. **“Atın dorusu yiğidin delisi.”** şeklindeki atasözü, atın doru renkli olanı, kişinin gözünün budaktan sakınmayanının beğenileceğini ifade ederken, **“Atın ürkeği, yiğidin korkağı.”** şeklindeki atasözü atın da erkeğin de hep tehlike karşısında imişler gibi uyanık ve tetikte bulunmaları gerektiğini ortaya koyar. (Aksoy, 1993: 162)

Benzer bir atasözü olarak **“At ile avrat yiğidin bahtına.”** şeklindeki ifade zikredilmelidir. Söz, bir kimsenin satın aldığı attan ve evlendiği kadından memnun olup olmayacağını öncesinde bilemeyeceğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 162) Baht kelimesiyle bu iki konuda kaderin belirleyici olduğuna işaret edilmektedir. Atasözü, erkeğin hayatı için kritik öneme sahip durumlara işaret etmekte ve bunların yaşamadan bilinmeyeceğini ifade etmektedir.

“At kudümü, yurt kudümü, avrat kudümü.” sözü ise Türklerin atlarını, yurtlarını, eşlerini kutsal saydığı; onların uğur getireceğine inandığını ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 162) Atasözünde sayılan at, yurt ve kadın, Türk kültüründe sembolik anlamda kuvvetli duygusal karşılıkları olan hususları ifade eder. Atın, Türk erkeği açısından konumuna işaret edilmişti. Yurt ve devlet de Türklere İslam’dan önce ve sonra oldukça önemli olmuştur. Kadının bu bağlamda zikredilmesi, kanaatimizce Türk dilinde ve erkek diliyle yapılabilecek büyük bir övgü ifadesi anlamına gelmektedir.

Bu noktada atın göçebe toplumdaki yerinin çok daha belirgin olduğu ve yurt edinmenin de göçebe toplum için büyük öneme sahip olduğu düşünüldüğünde; kadının at ve yurtla birlikte olumlu bağlamda anıldığı deyim ve atasözlerinin, yerleşik hayata geçmeden önceki döneme ait olabileceği düşünülebilir.

“Yerine düşmeyen gelin yerine yerine, boyuna düşmeyen asvap sürüne sürüne eskir.” şeklindeki atasözünde, kişinin boyuna göre dikilmeyen uzun bir elbisenin yerde süründüğü için eskimesi gibi, yanlış bir evlilik tercihi yapmış kadının da pişmanlık duyarak yaşlanacağı ifade edilmektedir. (Aksoy, 1993: 474) Sözde işaret edilen husus, İslami literatürdeki ifadesiyle küfüv yani denklik de olabilir. Evlilikte yanlış tercihin, kadını yıpratdığı ve geri dönüşün de mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Zira pişmanlığa rağmen boşanma gibi bir talepten bahsedilmemektedir. Mutlak sonun, o sıkıntıyla yaşanıp gitmek olduğu ifade edilmektedir. “Yerine düşmemek” ifadesindeki hayıflanma, zımnen evlilik tercihinde dikkatli olunması gerektiği mesajını vermektedir.

“Karı malı kapı mandalı.”, “Kadın malı kapı mandalı.”, “Avrat (kadın) malı kapı mandalı.” veya **“Karı malı hamam tokmağıdır.”** varyantlarına sahip atasözü ise erkeğe, karısının malından yararlanmayı düşünmemesi gerektiğini, aksi takdirde bu durumun eve girip çıkarken kullanılan kapı mandalı gibi başa kakılacağını ifade eder. (Aksoy, 1993: 166) Yahut söz, erkeğe karısını seçerken malı ve zenginliği için seçmemesi gerektiği yoksa bunun onun için baş kakıncı olacağı şeklinde de yorumlanabilir. Türk kültürü, kadına ev içi sorumlulukları ve erkeğe de ev maiyeti konusunda sorumlulukları vermiş ve aile içi iş dağılımında bir denge kurmuştur. Erkeğin kadının malından yararlanması bu dengenin bozulması olarak algılanmakta ve evdeki erkeğin lehine olan güç dengesinin bozulacağı endişesi dile getirilmektedir. Atasözü bir yandan erkeğin karısının malına tamah etmemesi ve maiyet sorumluluğunu hatırlatması şeklinde değerlendirileceği gibi, bir yandansa karısının malını kullanmayarak evdeki otoritesini sarsmamak şeklinde anlaşılabilir.

“Gece yağar gündüz açar, yıl düzgünlüğü; erkek söyler kadın susar ev düzgünlüğü.” veya **“Gündüz yağar gece açar, yıl bozgunluğu; kadın söyler erkek susar, ev bozgunluğu.”** şeklindeki atasözü, gece yağmur yağıp gündüz

havanın açık olması nasıl verimli ve bereketli bir yıl geçmesini sağlarsa erkeğin konuştuğu kadının sustuğu bir ev ilişkisinin de geçimi sağlayacağını ifade eder. (Aksoy, 1993: 284) Tersî durumun yani kadının konuşup erkeğin sustuğu bir ilişkinin ise gece havanın açık olup gündüz yağmurun yağması gibi verimsiz bir sonucu ortaya çıkaracağı ifade edilir. Buradaki “konuşmak” ve “susmak” kelimeleri evde erkeğin otoritesini ve kadının bu otoriteye boyun eğişini ifade etmektedir.

Atasözü farklı bakış açılarıyla değerlendirilebilir. Bir taraftan, bu sözler, evlilik ilişkisinin devamı ve boşanmaların azaltılması konusunda bilhassa geçmiş yüzyıllar için pratik ve işlevsel çözümler sunmaktadır. Atasözündeki tavsiye, yoğun ve uzun soluklu bir ilişki olan evlilikte, tarafların her evlilikte muhakkak ortaya çıkacak olan küçük-büyük anlaşmazlıklarının önüne geçmek için genel geçer bir ara bulma yöntemi olarak yorumlanabilir.

Diğer taraftan söz, ev içi ilişkide iki tarafa da sükûnet telkin etmek yerine, haklı olup olmamasına hiç değinmeksizin evdeki huzurun teminini, kadının susmasına bağlamıştır. Fakat bu çözümler kadının, kadın ve erkeğin varlığı ve emeğiyle var olması gereken evlilik ilişkisine, muhatabı karşısında baştan pasif bir durumla girmesiyle neticelenebilmekte; erkek açısından ise susmaya şartlandırılmış eşi karşısında her durumda haklılık hissetmesiyle sonuçlanabilmektedir. Erkekler, evliliğe bu telkinlerle girdiklerinde, sorun çıkarma ve eşine her şekilde konuşma hususunda kendilerini hak sahibi görebilmektedirler. Evliliğin devamı tarafların saygı, istişare, adalet ve ortak bir yaşam alanı oluşturmaları üzerinden değil; erkeğin otoritesi ve kadının susması üzerinden motive edilmektedir. Pratikte sorunların çözülmesini kolaylaştırıyor görünse bile söz konusu tavsiye, kadının üzerine büyük bir yük bırakmaktadır. Zaten evliliğin bir kurum olarak yüksek sesle tartışıldığı ve boşanmanın eskiye nazaran daha kolay tercih edildiği günümüzde bu tavsiye, pek çok kadın için kabul edilemez bir öneri olarak görünmektedir.

“Kadın kocasının çarığı anasının sarığıdır.” şeklindeki atasözü kadının, annesi tarafından büyük bir muhabbet ve titizlikle muamele gördüğü, buna karşın kocasından özensiz ve ilgisiz bir muamele gördüğünü belirtmektedir. Çarık kelimesi, ayak altında olmak anlamında değersizliği, sarık kelimesi ise baş üstünde olmak

anlamında kıymeti imlemektedir. Atasözü, evlilik ilişkisinde kadının yaşadığı zorlukları ve erkek tarafından hor kullanılmayı ifade etmektedir. Atasözündeki erkek karakter, annesi tarafından kıymet verilen karısına, kaba davranan zalim bir şahsiyet olarak tanımlanmaktadır.

Bu bağlamda **“Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla.”** biçimindeki atasözüne de yer vermek gerekmektedir. Sözde, annenin el üstünde yetiştirdiği genç kıza evlendikten sonra kocası tarafından gerekli özen gösterilmediği mesajı verilmektedir. Aksoy, sözdeki “yarma” kelimesinin dayak anlamına gelebileceği şeklinde bir yorum yapmaktadır. (Aksoy, 1993: 145) Söz böyle yorumlandığında, kocası tarafından kadına yöneltilen şiddeti tarif etmektedir. Fakat yarma kelimesinin kırık buğday şeklinde de bir anlamı bulunmaktadır. (www.tdk.gov.tr, 2017) Bu durumda yemek kalitesindeki düşüşe yani özensizliğe işaret edilmiş olabilir.

“Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar.” şeklindeki söz, annenin kızına sağladığı tüm imkânlarla rağmen kızın mutluluğu evlilikte aradığını ifade etmektedir. Taht kelimesi, sultanlar gibi yaşamak, anlamını çağrıştırmakta (Aksoy, 1993: 146), bu da dünyevî olarak kişinin ulaşabileceği en iyi imkânlar şeklinde anlaşılmaktadır. Buna rağmen kız, mutluluğu evlilikte aramaktadır.

“Buyurmadan tutan evlat, gün doğmadan kalkan avrat, deh demeden yürüyen at.” şeklindeki söz, durumdan vazife çıkarıp babasının işlerini kolaylaştıran evlat, sabah erken kalkıp evin işlerini yapan çalışkan kadın ve sahibine zorluk çıkarmayan uyumlu atın bir erkeğin hayattan önemli beklentileri olduğunu ifade etmektedir. Kadın açısından kocasının temel talebi, işlerin zamanında yapılması ve çalışkanlıktır.

Kadınların erkekleri etkilemek için çokça çaba sarf ettikleri bir konu olarak güzellik ve estetik bugün için ne denli revaçtaydıysa geçmiş dönemlerde de çalışkanlık eşler açısından o denli önem arz etmektedir. Gerek göçebe hayatı gerekse de kırsal yaşamda kadın, şehirden farklı olarak pek çok işi kendisi yapmaktadır. Sabah erken kalkmak, tüm bu işlerin yetişmesi anlamına gelmektedir.

2.6.2. Evlilikte Cinsiyet Rollerini: Eş Olarak Erkek

“El ağzına bakan, karısını tez boşar.” ve “Ele uyan eşini boşar.” şeklindeki atasözleri kişinin aile hayatıyla alakalı durumlarda dışarıdan yapılan yönlendirmelerle hareket etmemesi gerektiğini, yoksa sonucun kendisi için iyi sonuçlar doğurmayacağını ifade etmektedir. Boşanma, kişiler ve toplum için istenmeyen bir olaydır. Bu sebeple erkeğe, başka insanların değerlendirmeleri ve tarafları birbirine karşı kışkırtan yorumlarıyla hareket ederek evliliğini bitirmemesi önerilmektedir.

“Ergene karı (avrat) boşaması kolaydır.” sözü ise evlilik gibi büyük bir sorumluluğun ne olduğunu bilmeyen bekâr kişinin, boşanmayı kolay bir ayrılık zannettiğini ifade etmektedir. Kişi, gerçekte evli olsa yapamayacağı şeyleri, yapacakmış gibi gösterir. Atasözünde, kişinin kendi aile durumuyla alakalı, işin inceliklerinden habersiz ve tecrübesiz başka kişilerin sözlerine itimat etmemesi gerektiği de vurgulanmaktadır.

“Avradı boşayan topuğuna bakmaz.” sözü, boşanma gibi büyük ve kritik bir karar verip eşinden vazgeçen kişinin artık, bu raddeden sonra işin geri dönüşünün olmayacağını ve artık onu aramamayı göze alması gerektiğini anlatmaktadır. (Aksoy, 1993: 165) Atasözü, boşanmasına rağmen eşini bir türlü aklından ve gönlünden çıkaramayan kişiye gizil bir yergi sunar. Öte yandan, boşanmayı düşünen kişiye, bu durumun geri dönüşünün olmayacağını, kararının büyük sonuçları olacağını ifade etmektedir.

“Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat.” şeklindeki söz, erkeğe kötü komşu, kötü eş ve kötü binitin yaşamında getireceği zorlukların, ancak onlardan uzaklaşmasıyla biteceğini ifade eder. Erkeğin geçimsiz kadına katlanmak zorunda olmadığını ve evliliği bitirerek sorunu çözebileceğini ifade etmektedir. Boşanmayı öneren nadir sözlerden birisidir. İslam dininde de boşanma hoş görülme de helal kılınmıştır. Zira boşanma mekanizması sağlıklı

çalışmadığında evliliklerde şiddet, aldatma ve hatta cinayet gibi başka büyük sonuçlar meydana gelebilmektedir.

“Karı ağızlı” deyimi, davranışlarını karısının sözlerine uyduran adamı belirten bir sözdür. (Aksoy, 1993: 912) Söz, erkeğe yönelik bir aşağılama anlamı içermektedir. Erkeğin kınandığı husus, kadının kolay yönlendirmesidir. Özellikle Türk toplumunun, yoğun ilişkilerin yaşandığı aile yapısı göz önünde bulundurulduğunda, aile içi ilişkilerde, erkeğin eşiyle ailesi arasında kaldığı durumlarda ortaya çıkan bir tanımlama olması muhtemeldir. Sözde hem kadına hem erkeğe yönelik olumsuz bir tavır alış görülmektedir.

“Er olan ekmeğini taştan çıkarır.” sözü erkeğin, ailesinin geçimini sağlamak için her türlü zorluğa katlanması gerektiğini, hiçbir mazeretin erkek üzerindeki geçim sorumluluğunu düşürmeyeceğini ifade eder. “Er” kelimesi müspet bir anlamla yüklüdür. Ekmek, asgari geçim ihtiyaçlarını ifade eder. Atasözü, erkeğe aile birlikteliği içinde geçim sorumluluğunu kesin bir biçimde yüklemektedir ve ailesini geçindirmekten kaçan kişiyi net bir biçimde kınamaktadır. Buna göre ekmeğini taştan çıkaramayan kişi, erkek sayılmaz. Atasözüyle iş konusunda tembellik eden veya başka mazeretler ileri süren kişiler yerilmekte ve üzerlerinde toplumsal bir baskı uygulanmaktadır.

“Kötü söyleme eşine ağı katar aşına.” atasözü, kişinin, karısına onu üzüp incitecek sözler söylediğinde karşılığında daha büyük bir zararla karşılaşacağını ifade eder. “Ağı” zehir anlamına gelir. (Aksoy, 1993: 375) Söz, kişinin karısıyla hayatın tümünde birbirine muhtaç bir ilişki içinde olduğunu, kadının kötü sözler ve davranışlar nedeniyle sinirlendiğinde kocasına her halükarda zarar verebileceğini ifade etmektedir. Atasözünde doğrudan bir cinsiyet belirtilmese de yemeğe zehir katmak şeklindeki ifade kötü söyleyenin erkek, muhatabının da kadın olduğunu ortaya koyar. Zimnen erkeğin kuvvetine güvenmemesi gerektiği, evlilik ilişkisinde kadının erkeğe istediği zararı verebileceği bir ortamın bulunduğu belirtilmektedir.

“Dumansız baca olmaz, kahırsız koca olmaz.” sözü, bacadan dumanın eksik olmaması gibi karısına sıkıntı çıkarmayan kocanın da olmayacağına işaret eder. (Aksoy, 1993: 249) Söz, kadınları, kocalarının çıkardığı sıkıntılara karşı tüm

erkeklerin böyle olduğunu söyleyerek teselli etmektedir. Söz, tüm erkekleri kahr çektiren kişiler olarak gösterdiği için erkeğe yönelik genel bir kötülleme ifadesi olarak yorumlanabilir.

Öte yandan ev içi ilişkilerde erkeğin üslubunun eleştirildiği atasözü bir taraftan da sıkıntı çıkarmayı erkeğin normal bir vasfı gibi gösterdiği için, sonuç itibarıyla eleştirilen tavır meşruiyet kazanmaktadır. Yani başka türlü düşünülmemeyecek bir durum tespiti olarak erkekler eşlerine sıkıntılar çıkarırlar ve değişme ihtimali bulunmamaktadır. Kanaatimizce burada da görüldüğü üzere pek çok toplumsal kabul, toplumsal dönüşümlerin önüne geçmektedir.

“Arı gibi eri olanın dağ gibi yeri olur.” şeklindeki atasözü çalışkan kişilere sahip aile ve toplumların bol kazanç buldukları ve tüm dünyayı kendi malları sayacakları şeklinde açıklanmıştır. (Aksoy, 1993: 150) Söz, çalışkanlığı övmek üzere söylenmiştir. Sözdeki arı kelimesinde çalışkanlık ve küçüklük imlenmektedir. Atasözündeki er ifadesi; sözü, kadının kocası için söylediğini ortaya koymaktadır. Yani bir kadının ufak tefek de olsa çalışkan bir kocası varsa o kadının çok büyük bir bolluk sahibi olacağı ifade edilmektedir. Bolluk maddi olabileceği gibi manevi de olabilir. Yani çalışkan ve sorumluluk sahibi bir adamın karısı olmak, huzur ve mutluluğu da beraberinde getirecektir. Atasözü kadının erkekte arayacağı en önemli özelliğin çalışkanlık olduğunu ifade etmektedir.

“Yiğidim yiğit olsun da yerim çalı dibi olsun.” veya **“Erim er olsun da yerim (durağım) çalı (kaya) dibi olsun.”** şeklindeki atasözleri ise yukarıdaki söze benzer bir anlam içermektedir. Erkeğin, aile sorumluluklarını bilen ve ahlaklı bir kimse olması durumunda, isterse barınacak yeri olmayan çok yoksul bir kişi olsun, bu durumun karısı açısından bir sorun teşkil etmeyeceği ifade edilmektedir. (Aksoy, 1993: 268) Sözlerde kullanılan ilk er ve yiğit kelimeleri herhangi bir müspet anlamı içermeyecek bir biçimde erkek eşi kastederken; ikinci er ve yiğit kelimeleri hem kadın hem de toplum açısından temenni edilen özellikleri taşıyan erkek eş anlamına gelir. Söz, erkeği bazı erdemli tavırlara yönlendirmekte, bunları yerine getirmezse gerçek bir erkek olamayacağını zımnen ifade etmektedir. Yanı sıra erkeğe maddi varlığını artırmak arzusuyla ahlaki ilkelerinden vazgeçmemesi gerektiği gizil bir

biçimde sezdirilmektedir. Zira atasözüne göre temenni edilen bu özellikler arasında zenginlik bulunmamaktadır. Buna karşın erkekte bulunması gereken ahlaki yeterlilik gerekirse fakirliğe katlanılarak tercih edilmelidir. Kadına verilen mesaj ise kocasının söz konusu erdemli davranışlara sahip olması durumunda, bunun en büyük huzur ve mutluluk kaynağı olacağıdır. Bu durumda kadın açısından yoksulluğun sorun olarak görülmemesi gerekir. Atasözü, kadının eş seçiminde kriter olarak kocasında arayacağı özelliklerin maddi yeterlilik değil ahlaki yeterlilik olduğunu ortaya koyar.

“Çalı idi çırpı idi evim idi ya, ayı idi uyu idi erim idi ya.” atasözü, bir kadının ağzından, her ne kadar evi derme çatma, kocası da anlayışsız ve kaba olsa da sürüp giden bir düzeni olduğunu ve bunun bozulmasını istemediğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 685) Kadın açısından, evin ve eşin ne kadar vazgeçilmez olduğunu ve tüm olumsuzluklara rağmen yokluğunun daha büyük sorunları beraberinde getireceğini ifade etmektedir. Evliliğin devamının teşvik edildiği atasözünde, kadının kocasını ayı olarak tanımlaması, esasında ondan memnun olmadığını fakat dul kalmaktansa ona tahammül etmenin çok daha tercih edilir olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan atasözündeki erkek karakter, kabalık ve nezaketsizlik sembolü olan ve aynı zamanda hakaret ifadesi olarak kullanılan bir hayvan olan ayıya benzetilmektedir.

“Erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer.” sözü erkeğin sevgisini kazanmak isteyen kadının, iyi yemek yapması gerektiğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 269) Diğer pek çok atasözünde olduğu gibi bu söz de zımnen evlilikte iyi ilişkiler temin etmeyi amaçlamakta, bunun için de kadına eşinin sevgisini kazanmasının önemli olduğu ve bunu nasıl yapacağı öğretilmektedir.

“Kadının şamdanı altın olsa mumunu dikecek erkektir.” sözü, kadının çeyizi ne denli değerli olursa olsun, evin eksiklerini erkeğin sağlayacağını, evi erkeğin geçindireceğini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 340) Başka bir okumayla kadının tüm imkânlarla sahip olsa bile erkek olmadan bunları kullanma noktasında yeterli olamayacağı ve muhakkak erkeğe ihtiyacının olacağı ortaya konmaktadır. Erkeğe de kadına karşı sorumluluklarının olduğu, karısı farklı açılardan donanımlı olsa bile bu durumun kendisinin yükümlülüklerini kaldırmayacağı ifade

edilmektedir. Kadının hayatında mutlaka erkeğe ihtiyaç olduğu mesajını veren atasözü, evliliğe teşvik eden de bir içeriğe de sahiptir.

“**Avradı eri saklar, peyniri deri.**” atasözünü Aksoy, her şey durumuna uygun yöntemlerle korunur, şeklinde açıklamıştır. (Aksoy, 1993: 165) Peynirin derinin içinde korunup saklanması gibi, kadının da ancak evli olduğunda kocası tarafından korunabileceği ifade edilmektedir. Atasözünde erkeğe eşini koruması, kadına da bu korumayı kabul etmesi gerektiği öğretilir. Söz, kadını ve ailesini evliliğe teşvik eden bir içeriğe de sahiptir.

Erkeğin kadını koruması noktasında iki farklı yorum yapılabilir. Bugün güncel tartışmalarda da görüldüğü üzere erkeğin kadını korurken iyilik mi yaptığı kötülük mü yaptığı konusunda bir fikir birliği yoktur. Örneğin karı-kocanın birlikte bulunduğu bir ortamda erkeğin, kadına yönelik herhangi bir saldırı esnasında sessiz kalması hem toplum açısından hem kadın açısından büyük tepki çeken ve kabul edilemez bir davranıştır. Sadece Türk toplumunda değil, pek çok diğer toplumda da erkeklerden eşlerini veya ailelerindeki kadınları herhangi bir zarardan korumak için gerekirse ölmeyi göze alması beklenir. Diğer bir taraftan söz konusu koruma eyleminin kadın ve erkek arasında bir hiyerarşi inşa ettiği, erkeğin bu durumda bir üstünlük iddia ettiği ve sonuç olarak olayın kadın açısından bir sınırlandırma ve yönetilmeye döndüğü ifade edilmektedir.

Kanaatimizce tarih boyu yaşanmış ve halen de yaşanmakta olan yanlış uygulamalara da bir tepki olarak aşırı hassaslaşmış bir kadın tartışması bulunmaktadır ve zaman zaman cinsiyetlerin fizyolojik olarak getirdikleri özelliklerin reddedildiği bir zemine kayabilmektedir.

Bu ve benzeri sözler, evlilikte eşlerin birbirlerine olan ihtiyaçlarını ifade ederek hem evliliğin bizzat kendisini teşvik eden hem de boşanmayı zorlaştıran ifadelerdir. Fakat bu sözler, bir tarafın diğer tarafa olan ihtiyacını daha baskın ifadelerle ortaya koyduğunda, bir cinsiyeti değersizleştirebilmektedir. Kanaatimizce erkeğin ailedeki otorite ve saygınlığını tesis etme ve bu vesileyle ailedeki dengeyi oturtma gibi bir üst amaçla, Türk kültüründe kadının erkeğe ihtiyacı daha sık ve daha

net ifadelerle vurgulanmıştır. Buna karşın erkeğin kadına ihtiyacını ifade eden sözler daha dolaylı ve sayıca azdır.

“Baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği.” ve **“Er ekmeği meydan ekmeği.”** şeklindeki atasözleri, kadının en rahat harcama yapıp hiçbir yüksünme hissetmeden yaşamını sürdürebileceği yerin kocasının yanı olduğu (Aksoy, 1993: 173), kocası dışında babası ve oğlu gibi en yakınlarının yanında bile rahat edemeyeceği ifade edilmektedir. Ekmek ve vergi kelimelerinden, kadının maddi konudaki ihtiyaçlarına işaret edildiği anlaşılmaktadır.

“Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk.” sözü bir genç kızın evlenene kadar baba evinde bir insan ömrüne göre kısa bir süre kaldığı, hayatının uzun dönemini evlilik sonrası yaşadığını ifade ederek, kadının asıl gider ve ihtiyaçlarını kocasının karşıladığına işaret etmektedir. Kadın açısından baba ve koca karşılaştırmasında, kocanın maddi giderleri karşılama konusunda babadan daha önde olduğu ifade edilmektedir. Kadına zımnen, evlenmek veya evli kalmak teşvik edilirken, erkeğe karısının ihtiyaçlarını ömür boyu karşılaması gerektiği öğretilmektedir.

Önceki bölümlerde de işaret edildiği üzere sözlerde tek ve yeknesak bir karı-koca ilişkisi bulunmamaktadır. Bazen birbirini besleyen bazen de birbirine zıt fikirleri savunan sözler bulunmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa atasözleri ve deyimlerde en çok göze çarpan husus kadın ve erkek açısından evliliğin devamını temin edici pek çok tavsiyenin yer almasıdır. Bunlar arasında kadının erkeğe ihtiyacının sık sık vurgulanması, baba ve koca arasında koca lehine kıyasların yapılması, evlilik sonrası konumunun bir kadın için en rahat durum olduğunun ifade edilmesi, kadının kocasının kazancını daha rahat harcayacağını ifade edilmesi sayılabilir. Erkeğe, çıkan sorunlarda boşanmayı hemen gündeme getirmemesi gerektiğini, özellikle etraftaki insanların yönlendirmesiyle böyle bir karar vermenin doğru olmayacağı öğretilmektedir. Gayrı meşru ilişkiler de kötülenerek ailenin korunması hedeflenir.

Sözlerde göze çarpan diğer bir husus, ailede erkeğin önemi ve otoritesinin pek çok farklı biçimde tekrarlanmasıdır. Türk ailesinde karı-koca arasında belirgin bir hiyerarşi bulunmaktadır. Geçim sağlayabilmek için kadının kocası karşısında susması, kadının malını kullanmanın bile erkek açısından mahsurlu olacağı, kadının tüm imkânlarına rağmen kocasına muhtaç olduğu, kocasının parasıyla hayatını sürdürdüğü, kocasının beğeni ve isteklerinin çok önemli olduğu ve ona göre biçim alması gerektiği ifade edilir. Erkeğin, karısının sözlerine çok itibar etmesi hoş karşılanmaz.

Bunun yanı sıra aileyi oluşturan, ayakta tutan ve sürdüren temel kişinin kadın olduğuna dair sözler bulunmaktadır. Bu durum, hem sorumluluğa işaret olarak hem de konunun takdir edilmesi şeklinde okunabilir. Erkek diliyle kadını öven ve vazgeçilmezliğini ortaya koyan sözlerle birlikte az sayıda kadını yeren ve ona tahammül etmenin zor olduğunu söyleyen ifadeler de vardır.

İslam dini, ailede erkeğe kavvamlık vermiştir. (Nisa Sûresi, 4/34) Esed, kavvamlığı, koruyup gözetme ve kadının geçimini üstlenme şeklinde anlamaktadır. (Esed, 1999: 143) İslam inancının, üstünlüğün takvada olduğunu belirten ilkesiyle birlikte düşünüldüğünde (Hucurat, 49/133), erkeğin buradaki görevinin, onu kadın karşısında mutlak üstün kılmadığı, sadece yaratılıştan getirdiği özelliklere göre bir iş paylaşımının yapıldığı düşünülebilir. Bu durum, böbürlenilecek bir üstünlük göstergesi değil, kendisinden hesap verilecek bir sorumluluk halidir. Kaldı ki, hayatın tüm aşamalarında istişare ve adaleti emreden din, mini bir toplumsal kurum olan ailede de en temel yönetim ilkesi olarak bu hasletleri emretmektedir. Erkek olmanın, her türlü eziyeti yapmayı meşrulaştıracağını ve kadın olmanın da kendi hayatını ilgilendiren konularda bile sessiz kalmayı gerektirdiğini ifade eden sözlerin, bu bağlamda İslamî ilkelerle uyum sağlamadığı ifade edilmelidir. Öte yandan Veda Hutbesi'nde geçen şekliyle, kadınların erkeklere Allah'ın emaneti olduğu şeklindeki söylem, erkeklerin kadınlara gösterdikleri tavırlardan sorumlu olacağını altını çizmektedir. (Müslim, Hacc 147)

Şişman, kavvamlığın zaman zaman nefsanî bir takım tutumlarla, sorumluluk değil haklar kısmının daha sık vurgulandığını ve koruyup kollama şeklinde tezahür

etmesi gereken bu görevin, daha ziyade üstünlük iddiası ve adaleti gözetmeyen bir tahakküm şeklinde kendisini gösterdiğine işaret etmektedir. (Şişman, 2011; 18) Benzer bir yorumla Ramazanoğlu, erkeğin evdeki koruyucu ve sahiplenici konumuna işaretlerle bunu bir tahakküm aracı olarak kullanmasına karşıdır. (Tekin, 2004; 261)

Kanaatimizce günümüzde evliliğin zorlaştığı, geciktiği ve boşanmanın kolaylaştığı bir vasatta, karı-koca ilişkilerinin, mutlak otorite gibi geçmişte karşılığı olan yöntemlerle devamı zorlaşmaktadır. Bu bağlamda, eşlerin evlilikteki iletişim mekanizmalarını güç üzerinden değil de birbirlerini dinleyerek ve ikna ederek oluşturmaları gerekmektedir. Zira gün geçtikçe yukarıdaki sözlerin de ısrarla hedeflediği kazanım olan, evliliklerin devamlılığı azalmakta, artık ihtiyaca cevap vermeyen kültürel unsurların güncellenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel toplumların aile konusundaki en büyük handikabı Dikeçligil'in işaret ettiği gibi aileye atfedilen kutsallığın ve ailenin sosyalleştirici yönünün fazla öne çıkarılmasının, aile bireylerini adeta yok etmesi veya arkaya atmasıdır. Başka bir deyişle aileyi koruma refleksiyle aile içi şiddet veya ensest gibi varlığı inkâr edilemeyecek sorunların üstünün örtülmesi yoluna gidilebilmektedir. Yapılması gereken, ailenin güçlendirilmesi için bu tür sorunlarla cesur bir biçimde yüzleşmek, sorunlara sahip çıkmak, çözüm bulmak ve inisiyatif alabilmektir. (Dikeçligil, 2014; 23)

2.7. Çok Eşlilik

Türk atasözleri ve deyimlerinde çok evlilik genel olarak olumsuz bir dille ele alınır.

“Bir evde dû zen varsa düzen olmaz o evde.” sözü bir evde iki rakip kadın olursa dirlik ve düzen olmaz, anlamına gelir. (Aksoy, 1993: 195) Farsça'da dû iki, zen kadın anlamında gelmektedir. Atasözü iki eşliliğin sıkıntılara neden olacağını ifade etmektedir. Kadınların aralarındaki kıskançlık nedeniyle huzursuzluk oluşturmaları kesindir. Yanı sıra birbirlerine güvenerek ev içi sorumluluklarını aksatabilirler.

“İki karılı bittten iki analı sütün ölür.” atasözünde, bir kişinin iki karısı olduğunda her birinin diğerinin yapmasını bekleyerek kocalarını bakımsız bırakacakları ifade edilir. (Aksoy, 1993: 322) Aynı şekilde iki kadın tarafından emzirilen çocuğun da kadınların birbirlerine güvenerek emzirmeyi ihmal etmeleri sonucu besinsiz kalması mevzubahistir. Konumuz açısından bakılacak olursa atasözünde çok eşliliğin erkek üzerindeki olumsuz sonuçlarına işaret edilmektedir.

“Beş tavuğa bir horoz yeter.” sözü, beş kadını yönetmek ve korumak için bir erkeğin yeteceğini ifade eden bir atasözüdür. (Aksoy, 1993: 186) Sözü, ilk planda çok eşliliğe olumlu atıf veya gerekçelendirme olarak algılanması mümkün olmasına rağmen, “beş” rakamının evlilik ilişkisini değil, kız çocukları veya kız kardeşleri gibi herhangi başka bir ilişkiyi ifade etmesi kuvvetle muhtemeldir. Zira İslam dininde özel şartlar altında erkeklerin ancak dörde kadar evliliğine müsaade edilmiştir. Müslüman bir toplum olan Türk toplumunda bugüne kadar gelebilmiş bir atasözünde bunun gözetilmemesi zayıf bir ihtimaldir.

Öte yandan Türk toplumunda, İslam öncesi ve sonrasında çok eşlilik yaygın olmamıştır. Konuyla alakalı zikrettiğimiz ilk iki atasözünde çok eşlilik, iki kadınla evli olmakla tarif edilmiş, üç ve dört eşlilikten bahsedilmemiştir. İki evlilik oranı bile düşükken, hele hele ikiden fazla evlilik, toplumda çok nadir olarak görülen bir vakadır. Dolayısıyla beş kadına bir erkeğin yeteceği şeklindeki sözün çok eşliliğe delalet etme ihtimali kanaatimizce oldukça zayıf görünmektedir. Zira bunun toplumsal bir karşılığı bulunmamaktadır.

“Üstüne gül koklamamak” deyimini erkeğin, eşinden başkasıyla evlenmemesi veya gönül ilişkisine girmemesi anlamına gelmektedir. Deyim, bu durumu erkeğin karısına vefası olarak tanımlamakta ve övmektedir. Burada tek eşliliği tercih nedeni, erkeğin kadına sevgi ve sadakatidir.

“Önceki çarığı sonraki sarığı.” şeklindeki atasözünü Aksoy, iki karılı erkeğin birincisini hor görüp ikincisini ise el üstünde tutması şeklinde yorumlamıştır. (Aksoy, 1993: 409) Atasözü bu şekilde yorumlandığında çok eşliliğe işaret etmektedir. Öte yandan Aksoy, aynı atasözünün farklı bir versiyonu sayılabilecek olan **“İlk avrat çarık, sonraki sarık.”** şeklindeki sözü birinci karısına hor bakan

kişinin, eşinin ölmesi ya da ayrılması dolayısıyla yeniden evlendiği kadını baş tacı etmesi şeklinde yorumuyla değerlendirmiştir. (Aksoy, 1993: 323) Burada ise çok eşlilik değil, ilk eşten ayrılık sonrası yapılan ikinci evlilik mevzubahistir. Atasözleri söyleniş biçimi itibariyle iki anlama da müsait görünmektedir.

Buradan hareketle sözlerdeki maksadın çok eşlilik olduğu kabul edildiğinde, verilen mesaj, koca nezdinde ilk eşin kıymetsiz, ikincisinin kıymetli oluşu yani çok eşlilik nedeniyle eşler arasında adaletsizliğin ortaya çıkacağıdır. İlk eş, uzun yıllar hayatın en zor aşamalarında sıkıntılar çekmiş, ikinci eş ise belli bir maddi düzeyin yakalandığı zamanda, kurulmuş bir düzenin üzerine gelmiş olabilir. Yahut ikinci eş, ilkinde göre daha genç olduğu için kocasından daha fazla ilgi alaka görmüş olabilir. İlk eşle yaşanan yıllarda ilişkiler yıpranmış ve geçimsizlik ortaya çıkmış olabilir. Söylenme biçiminden atasözünde tarif edilen tutumun eleştirildiği söylenebilir.

Kanaatimizce çok eşlilik İslam dini tarafından bazı özel durumlar için mübah kılınmıştır. (Aydın, 2001: 205) Zaten indiği coğrafya itibariyle de evlilik sayısının çoğaltılması değil azaltılması bağlamında anlaşılmış ve çok eşliliğe bir sınır getirilmesi şeklinde vuku bulmuştur. Kur'ân-ı Kerim tarafından da ifade edildiği üzere, dinin asıl önerisi tek eşliktir. Ayet-i kerimede, çok eşlilikte adaletin sağlanamaması tehlikesine dikkat çekilmiştir. (Nisa Sûresi, 4/ 3-129)

Türklerdeyse zaten İslam öncesinde de sonrasında da çok eşlilik yaygın bir uygulama olmamıştır.(Celkan, 1992: 244) Osmanlı döneminde yaygın evlilik biçimi tek eşliktir. Tabakoğlu, klasik dönem için özellikle tereke defterleri üzerine yapılan araştırmalara göre birden fazla evlilik oranlarının % 5-12 arasında olduğunu ifade etmektedir. (Tabakoğlu, 1992: 84) Erten'in Şer'iyeye Sicillerine dair yaptığı araştırma bu verileri doğrular niteliktedir. Zira bu çalışmada 18. yy. Konya'sında tek eşlilik oranı %87,6, iki eşlilik oranı % 11, üç kadınla evli erkeklerin oranı % 1,2 ve dört kadınla evlilik oranı ise % 0,2 olarak tespit edilmiştir. (Erten, 2014: 401)

Zinanın haram görüldüğü Müslüman bir toplum olan geleneksel Türk toplumunda tek eşlilik, diğer dünya milletleriyle kıyaslandığında erkek açısından önemli bir özveri olarak değerlendirilmelidir. Beraberliklerin sadece nikâh bağıyla meydana gelebildiği, öteki türlü ilişkilerin çirkin görüldüğü bir toplumsal yapıda, tek

eşlilik demek, erkek açısından gerçekten de sadece bir kadınla karı-koca ilişkisini yaşamak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda kadının ki kadar olmasa da toplum, erkeklerden de eşine karşı sadakat hususunda önemli bir beklentiye girmektedir.

Tabakoğlu, Müslüman Türk ailesiyle Batı ailesini kıyaslarken, ilkinde erkeğin çok eşliliğinin serbest bırakılmasına, ikincisinde ise yasaklanmış olmasına dikkat çeker. Fiili durum ise sanılanın aksinedir ve Müslüman ailelerde tek eşlilik yaygındır. Batı'da ise kilisenin aldığı kararlar doğrultusunda 12. yüzyıldan sonra çok eşliliğin yasaklanması, metres olgusunu ve Komünist Manifesto'da olduğu gibi burjuva toplumundaki çok kadınla beraberliği fiilî olarak engellememiştir. (Tabakoğlu, 1992: 84)

Osmanlı sonrası Cumhuriyet döneminde çok eşliliğin önüne yasal bir engel geldiği için günümüz Türkiye'sinde çok eşliliğin oranını tespit etmek mümkün görünmemektedir. Zira bu durum suç teşkil ettiği için gizli yapılmakta ve resmîyete dökülememektedir. Fakat söz konusu yasaklama, erkeğin hayatında tek kadının bulunacağı anlamına gelmemektedir. Zira nikâhsız birliktelikler, dini terminolojideki ifadesiyle zina mevcut kanunlar nezdinde suç değildir. (Türk Ceza Kanunu, 2004: 1-345) Fakat onlar hukuki sorumluluk üstlenmeden gerçekleştiği için herhangi bir kaydı tutulmamaktadır.

3. Herhangi Bir Role Gönderme Yapmadan Doğrudan Cinsiyetle İlgili Sözlerin Analizi

Önceki bölümlerde kadın ve erkeğin annelik, babalık, evlatlık, eşlik gibi aile içinde yükledikleri rollere dair sözler analiz edilmişti. Bu bölümdeyse kadının ve erkeğin rollerine herhangi bir atıf yapmadan, doğrudan cinsiyete yönelik mesajlar içeren atasözleri ve deyimler analiz edilecektir. Böylelikle rollere atıf yapılmadan cinsiyetlerle ilgili düşünce kodlarına ulaşılmaya çalışılacaktır. Fakat yaptığımız bu ayırım, insanın sahip olduğu rollerden ayrılabilmesi iddiasını taşımamaktadır. Zira kanaatimizce insanın, hayattaki fitrî rollerinden ibaret olmasa da onlardan farklı da olamayacağı, yani tanımlanan rollerin kadından veya erkekten ayrı bir şey olmadığı

göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin anne her zaman kadın, baba her zaman erkektir. Bu tüm kadınların anne olduğu tüm erkeklerin baba olduğu anlamına gelmese de anneliğin kadından, babalığın erkekten soyutlanamayacağını gösterir. Bu bağlamda insanı rollerinden tamamen koparan yaklaşımlar, anlam kayıplarına neden olabilmekte ve yanlış değerlendirmelere götürebilmektedir.

3.1. Bir Cinsiyet Olarak Kadınlık

Kadının herhangi bir rolüyle tanımlanmadığı atasözlerinde genel olarak kadın açısından olumsuz bir dilin kullanıldığı görülmektedir.

“Çok gezen tavuk, ayağında pislik getirir.” şeklindeki atasözü gezip dolaştığı yerlerde kötü şeyler bulunan kişinin kötü alışkanlıklar edineceğini yahut her türlü mekâna girip çıkan kadının isminin lekeleneyeceğini ifade eder. Ömer Asım Aksoy, yukarıdaki iki açıklamaya da kitabında yer verirken (Aksoy, 1993: 223), TDK sözlüğünün sadece ilkinde yer verdiği görülmektedir.(www.tdk.gov.tr, 2017) Anlaşılan TDK sözlüğü kadınla alakalı olumsuz bir yorum bulundurması dolayısıyla kısmen politik de bir tercih yaparak atasözünün kadını kasteden anlamından vazgeçmiştir. İfade, kadının çok gezip dolaşmasını yermektedir ve böyle davranan kişinin namusuyla alakalı olumsuz bir tanımlama getirmektedir. Sözdeki “tavuk” kelimesi kadını imlemektedir.

“Gökyüzünde düğün var deseler kadınlar merdiven kurmaya kalkar.” sözü kadınların eğlence düşkünü oldukları, bunun için gerekirse şartlarını çokça zorlayabileceklerini ifade eder. Atasözünde gizil bir yergi bulunmaktadır ve kadınlarda olduğu kabul edilen eğlence düşkünlüğü bir zayıflık olarak ifade edilmektedir.

“Kadın erkeğin şeytanıdır.” veya **“Erkeğin şeytanı kadın.”** şeklindeki atasözleri, kadınların erkekleri yoldan çıkardığını, onları kandırdığını ifade eder. (Aksoy, 1993: 269) Sözde, kadının aktif, erkeğin pasif olduğu bir tasvir yapılmakta, kadın -benzetme yoluyla değil- doğrudan şeytan olarak tanımlanmakta, erkeğin durumu masumlaştırılmakta veya makulleştirilmektedir. Kadın, erkeği tuzaklarıyla

saptıran, erkekse kendisine tuzak kurulan saptırılan kişi olarak vasıflandırılmaktadır. Şeytan, İslam dininde ve dolayısıyla Müslüman toplumlarda tüm kötülüklerin en büyük sembolüdür. Kadının şeytan olarak görülmesi ileri derecede bir tehdit ve kötülük vurgusu içerir. Söz konusu bakış açısı, kadın ve erkek arasında yaşanan ve toplum tarafından kabul görmeyen herhangi bir olumsuzluğu, doğrudan kadına fatura eden bir yaklaşımı benimsemiştir. İfade kadını erkek karşısında suçlayıcı bir içeriğe sahip olup, erkekleri kadınlara karşı uyarmaktadır.

“**Saçı uzun aklı kısa.**” deyimi, kadını nitellemek için kullanılan bir sözdür ve kadınların akletme yeteneklerinin erkeklere göre daha az olduğunu iddia eder. Sözü, saçın uzunluğunu mevzu bahis etmesinin, kadının fiziksel görüntüsüne yahut güzelliğine bir atıf yaptığı düşünülebilir. Bu bağlamda, ifadede kadın, fiziksel görünüşe indirgenmiş, işlevinin de bu olduğu çağrışımı yapılmıştır. Deyime göre akıllı olmak ve düşünsel üretim ise kadının kapasitesinin elvermediği bir durumdur ve zımnen bu konu erkek işi olarak değerlendirilebilir.

“**Kadının sofusu şeytanın maskarası.**” şeklindeki atasözü, dini buyrukları önemsemeye çalışan kadınların gülünç duruma düşeceğini ifade eder. Benzer bir atasözü olan “**Cahilin sofusu şeytanın maskarası.**” ile birlikte düşünüldüğünde, kadının cahil olarak görülmesi ve dinin detaylarını bilmediği halde dini yaşayışı önemsemesinin pek çok yanlış uygulamaya ve inanişe neden olacağı ifade edilir. Atasözü, kadının cahil olduğu ön kabulüyle söylenmiş olabilir. Yahut duygusal olduğu düşünülüp dini ritüelleri ve inanışları tadında bırakmayıp abartacağı ve kendisini komik duruma düşüreceği ima edilmiş olabilir. “Saçı uzun aklı kısa” deyiminin oluşturduğu anlamla birleştirildiğinde söz konusu durumun cehalet değil, kadın olmanın doğasında var olduğu iddia edilen akıl eksikliği olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

“**Kadının fendi, erkeği yendi.**” şeklindeki atasözü, kadının kurnazlığının, kas gücü ve toplumsal statüsü itibarıyla kadından daha ileride kabul edilen erkeği yendiğini ifade etmektedir. Gizil bir hayret ifadesi barındıran atasözünün söylenme biçimi, beklenmedik bir olayın gerçekleştiğini çağrıştırmaktadır. Fend kelimesi kurnazlık ve ustalık anlamındadır. (www.tdk.gov.tr, 2017) Doğrudan zekâyâ tekabül

etmese de kurnazlık kelimesiyle, kısmen de olsa kadının zekâsının kabul edildiği söylenebilir. Kurt, kadınların da düşünce ve benzeri alanlarda ileri atılımlar gösterebileceği ve erkekleri geçebileceğinin kastedildiği yorumunu yaparak atasözünün kadına değer veren bir ifade olduğunu savunmaktadır. (Kurt, 1991: 99) Fakat kurnazlığın kolay kanmayan, başkalarını kandırmasını ve ufak tefek oyunlarla amacına erişmesini beceren, açık göz, hin anlamları da göz önünde bulundurulduğunda, (www.tdk.gov.tr, 2017) atasözünde baskın olan mesajın kadının zekâsına işaret değil, kurnazlığının tehlikesine dikkat çekmek olduğu söylenebilir.

Bu noktada, ailenin geçimi için kadının erkek karşısında susmasını ve alttan almasını tavsiye eden sözlerle birlikte düşünüldüğünde, kadının doğrudan kendini ifade edememesinin bir sonucu olarak, zaman zaman ahlaki doğruluklarını sorgulamadan dolaylı ve arkadan iş halletme gibi bir konuma itildiğini söylemek yanlış olmaz. Kanaatimizce bu noktada temel hayret, erkek kadar akıllı olmadığı ön kabulüne rağmen kadının, hayatın akışında gösterdiği performansa yöneliktir.

“Cadı kazanı” sözü herkesin birbirine düştüğü, düşmanlık ortamını ifade etmek için kullanılan bir deyimdir. (Aksoy, 1993: 670) Kötülüğün imlendiği şahsiyet olan cadı kelimesi, kadını işaret etmektedir.

“Erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil mi?” sözü, güç ve cesaretin, sadece erkeklerde değil kadınlarda da olabileceğini ortaya koyan bir atasözüdür. (Aksoy, 1993: 269) Söz, kadının da erkek gibi kıymetli ve saygın olduğunu ifade etmektedir. Sözün kurgulanışında, toplumda kadına yönelik olumsuz kanaatlere bir cevap niteliği taşıdığı göze çarpmaktadır. Kadını kıymetsiz gören bakış açısına bir itiraz geliştirilmektedir ve erkeği değerli yapan şeylerin kadında da var olduğu ifade edilmektedir.

Bu bağlamda atasözü, toplumsal yapı içerisinde birlikte aktarılagelmiş ve farklı alıcıları olan zıt mesajlı sözlere verilebilecek örneklerden biridir. Yukarıda kadını doğrudan veya dolaylı olarak aşağılayan atasözleri ve deyimlere karşın, aslan benzetmesi üzerinden bir olumlama söz konusudur. Hatta daha ileri aşamada içeriğine bakıldığında atasözü, mevcut olumsuz yargıya bir itiraz yahut başkaldırı olarak da görülebilir.

“**Eksik etek**” deyimini Aksoy tarafından “her zaman güçsüz sayılan kadın” şeklinde tanımlanmaktadır. (Aksoy, 1993: 747) Deyimde “etek” kelimesinin edep yeri (Doğan, 2008: 494) anlamından hareketle, kadın ve erkek fizyolojilerindeki farklılığa bir atfın yapılmış olma ihtimali kuvvetlidir. Zira “etek tıraşı”, edep yerlerindeki kılların temizlenmesi olduğuna göre, “etek” edep yerlerini ifade etmektedir. (Doğan, 2008: 495) “Eteklik” kelimesine bakıldığında, belden aşağı kısmı örten kadın giysisi olarak tanımlanmakta, yani eteği örten giysi anlamına gelmektedir. (Doğan, 2008: 495) Deyim, kadının eksik olmasına yönelik bir anlam içermekte, bu durum için de özellikle erkek cinsel organına atıf yapılması erkek olmama hali üzerinden bir noksanlık tespiti yapıldığını göstermektedir. Bu yaklaşım, kadının doğrudan kadınlığına ve cinsiyetine yönelik bir yetersizlik, tam olamama hali anlamı içermektedir.

“**Oğlan mısın kız mısın?**” deyimini alınan bir haberin olumlu mu olumsuz mu olduğunu ifade eden bir deyimdir. (Aksoy, 1993: 984) Olumluyu oğlan, olumsuzu kız sembolize etmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde kullanılmış bir deyimdir. (Sarı, 2016: 102) Erkek çocuk bir müjde kız çocuk ise kötü haber olarak değerlendirildiği için kullanım bu şekilde gerçekleşmiştir. “**Oğlan doğuran övünsün kız doğuran dövünsün.**” atasözüyle paralel bir anlamı ifade etmektedir.

“**Hanım hanımcık**” deyimini iyi bir kadına yakışan davranışları olan, temiz, becerikli ve sevimli kadın (Doğan, 2008: 652), “**kadın kadıncık**” deyimini ise namuslu, terbiyeli, kendi halinde kadın (Doğan, 2008: 850) anlamlarında birbirlerinin yerine kullanılabilen ifadelerdir. Aksoy, deyimlere evine, eşine, çocuklarına gerektiği gibi bakan, hoppalığı bulunmayan kadın şeklinde bir açıklama getirmiştir. (Aksoy, 1993: 841) Söz konusu iki deyim de hanım ve kadın kelimelerinin kendilerine olumlu bir anlamın yüklendiği ifadelerdir. Toplumun beklentilerini karşılayabilen bir kadın tipine işaret edilmektedir. Temel olarak, annelik ve ev içi sorumluluklarını yerine getirmeyle ahlaki açıdan sağlamlığa dikkat çekilmektedir. Kadına olumlu atıfta bulunan deyimlerdir.

“**Kadınlar hamamına dönmek**” deyimini bir yerde herkesin birlikte konuşup çok gürültülü çıktığında kullanılmaktadır. (Aksoy, 1993: 896) Kadınların çok konuştukları veya yüksek sesle konuştukları düşünülerek söylenmiş bir deyimdir.

Aynı anlama gelen **“laf ebesi”** ve **“dil ebesi”** deyimleri de bu bağlamda zikredilmelidir. Sözler, esprili ve bol konuşan kişi anlamına gelmektedir. “Ebe” kelimesi farklı içeriklerle de olsa kadını tanımlayan bir kavram olduğu için, çok konuşmanın kadına isnat edilmesi söz konusudur.

“Mahalle karısı” ifadesi kavgacı, terbiyesi kıt kadın anlamında kullanılan bir deyimdir. (Aksoy, 1993: 958) Kadının olumsuz bağlamda kullanıldığı bir deyimdir.

“Yıldızı dişi” deyimini herkesçe sevilen sempatik kişiyi tanımlamak için kullanılan bir deyimdir. (Aksoy, 1993: 1119) Tersine bir anlama işaret eden “yıldızı erkek” şeklinde de bir deyim kullanımına rastlanmıştır (www.tdk.gov.tr, 2017) ve deyim iletişime kapalı kişi anlamına gelmektedir. Bu iki deyim doğrudan cinsiyet kıyaslamasının yapıldığı ifadelerdir. Kanaatimizce kadının erkeğe göre iletişiminin ve sosyalleşmesinin daha çabuk gerçekleştiği düşüncesi üzerine bu biçimde kullanılmıştır. Deyimde kadınlığa olumlu, erkeklığe olumsuz bir atıf bulunmaktadır.

“Eliyle hamur ovalar gözüyle dana kovalar.” deyimini iş yaparken aklı başka yerde olup dikkatini toplayamayan kişiyi işaret etmektedir. (Aksoy, 1993: 762) Hamur ifadesi, söz konusu kişinin kadın olduğunu belirtir. Doğrudan cinsiyete yönelik bir eleştiri bulunmamakta, yaptığı işe yoğunlaşamama eleştirilmektedir.

“Eteği belinde” deyimini hamarat, sorumluluğunu yerine getiren kadını övmek için kullanılan bir sözdür. (Aksoy, 1993: 772) İşini daha iyi yapabilmek için eteğinin ucunu beline geçirmiştir. Kadın için olumlu bir atıf söz konusudur. Makbul kadının çalışkan olduğunun altı çizilmektedir.

“Avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var buğday unundan keş yapar.”, **“Kadın var arpa ununu aş eder kadın var buğday ununu keş eder.”** veya **“Eti ciğer eden de avrat ciğeri et eden de.”** şeklindeki sözler, becerikli kadının en kötü malzemeyle bile çok iyi işler yapabileceğini; beceriksiz kadının ise en iyi malzemeyi heder edeceğini ifade etmektedir. Sözlerde, kadının, ev işlerine yatkınlığı yemek üzerinden değerlendirilmektedir. Atasözlerinde iki farklı tip kıyaslanmıştır ve ikisi de kadındır. Kanaatimizce ifadelerde kadının cinsiyeti üzerine bir değerlendirme değil, iş becerisi üzerine bir değerlendirme yapılmaktadır.

“Kesmez bıçak ele, iş bilmeyen avrat dile.” ve “Kör bıçak ele, iş bilmeyen avrat dile.” şeklindeki sözlerde keskin olmayan bıçağın insanın elini kestiği gibi beceriksiz kadının da çok konuşmaktan başka bir işe yaramadığı ifade edilmiştir. (Aksoy, 1993: 373) Sözde, kadının çok konuşmasına atıf yapılmaktadır.

Diğer bölümlerde olumlu atıflar daha çok olmasına rağmen bu kısımdaki sözlerde kadının oldukça negatif söylemlerle nitelendirildiği, doğrudan alçaltıcı ifadelerle anıldığı görülmektedir. Kadın, gevezelik, iş bilmeme, eğlence düşkünlüğü, eksiklik, şeytanlık, akli eksiklik, maskaralık gibi ifadelerle tarif edilmiştir. Öte yandan az sayıda olsa da hamarat olmak, sempatik olmak, becerikli olmak gibi bazı olumlu nitelikler de yer almaktadır.

Bu ifadeler, kadını bir cinsiyet olarak değersizleştirmekte, ailesindeki ve toplumdaki erkek muhataplarını ona karşı olumsuz tutum ve davranışlara yöneltmektedir. Ölümle sonuçlansın veya sonuçlanmasın kadına karşı şiddet olaylarını büyük oranda bu söylemler motive edebilmektedir.

Erkek ve kadının yaratılıştan getirdiği ve farklı güç ve yeteneklerinin var olduğu düşünüldüğünde bir cinsiyetin özellikleri övgü alırken diğerininki aşağılanmaktadır.

3.2. Bir Cinsiyet Olarak Erkeklik

Bu bölümde bir cinsiyet olarak erkekliği ifade eden kelimeler olan er, erkek, adam gibi kelimelerin incelemesi yapılacaktır. Zira pek çok zaman adlandırmalar da bir inanın veya toplumsal normun sonucu olabilmekte yahut izlerini taşıyabilmektedir.

“Adam” kelimesi ilk insan Hz. Âdem'den mülhem bir isimdir ve TDK sözlüğünde sırasıyla insan, erkek kişi, birinin yanında bulunan ve işini yapan kimse, birinin yararlandığı, kullandığı kimse, daima birinin yanında olan, onu destekleyen, isteklerini yerine getiren kimse, eş, koca gibi anlamlara gelmektedir. (www.tdk.gov.tr, 2017)

Görüldüğü üzere kelimenin bazı kullanımlarda hiçbir cinsiyet belirtilmeksizin insan, bazılarında ise cinsiyet belirterek erkek kastedilmektedir. Buna ek olarak kelimenin nötr kullanımı ile beraber övgü ifadesi ile kullanımı da mevzubahistir. Bu bağlamda “**Adam adama gerek olmasa her biri bir dağ başında olurdu.**”, “**Adam adamdır olmasa da pulu, eşek eşektir olmasa da çulu.**” gibi atasözlerinde “adam” kelimesi bir cinsiyete işaret etmeksizin ve kelimeye herhangi bir olumlu-olumsuz değer yüklemeksizin salt insan anlamında kullanılmıştır.

Kelimenin olumlu bir anlamla yüklü olarak kullanıldığı, kelime üzerinden işaret edilen kişinin gizil bir biçimde övüldüğü sözlere örnek olarak “**Adam kıymetini adam bilir.**”, “**Adam olana bir söz yeter.**”, “**Adam iş başında belli olur.**” atasözleri örnektir. Üç sözde de adam kelimesi olumlu vasıflara sahip insan anlamında kullanılmaktadır.

Konumuz açısından bu tartışmanın değeri, kelimenin olumlu kullanımının bir erkeklik övgüsü içerip içermediği üzerinde düğümlenmektedir. TDK sözlüğünde kelimenin ikinci anlamı olarak verilen “erkek kişi” anlamında kullanımının günlük konuşma dilinde karşılığı olsa da örneklemimizdeki atasözleri ve deyimlerde özellikle erkek cinsiyetini ifade eden ve böylelikle cinsiyete olumlu bir değer yükleyen herhangi bir kullanıma rastlanmamıştır. Başka bir deyişle, kelimenin olumlu anlamla yüklü olduğu ifadeler erkek kadar kadın için de kullanıma müsaittir. Aksoy’un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde, TDK’nın Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde ve Doğan’ın Büyük Türkçe Sözlüğü’nde “adam” kelimesinin kullanıldığı atasözleri ve deyimlerin hiçbirinin açıklamasında herhangi bir cinsiyete işaret edilmemiştir. Tüm bunlar ışığında “adam” kelimesinin olumlu içeriğinin gizil bir erkek övgüsü içermediği, kelimenin daha ziyade ilk insanı simgeleyen yönüyle kullanıldığı kanaatindeyiz.

Erkek kişiyi ifade eden ikinci kullanım “er” kelimesidir. Kelimenin anlamı TDK’nın sözlüğünde sırasıyla erkek, işini iyi bilen, yetenekli kimse, kahraman, yiğit, rütbesiz asker, nefer, koca şeklinde verilmiştir:

Er kelimesinin kullanıldığı atasözlerinden biri “**Er olan ekmeğini taştan çıkarır.**” şeklindedir. Kelime, olumlu bir içerikle yüklü olup sorumluluk sahibi

olmak ve güçlülük vurgusu içermektedir. Ekmeğin kazanılması işi evin erkeğinin görevi olduğu için doğrudan erkek cinsiyetini belirten bir ifadedir. Erkeklik, güç ve sorumlulukla imlenmektedir.

“İyiliğe iyilik her kişinin karı kötülüğe iyilik er kişinin karı.” atasözünde doğrudan bir cinsiyet vurgusu yapılmamakta, “er” kelimesiyse olgunluk ve erdemlilik belirtmektedir.

“Kepenek altında er yatar.” sözüyle, insanları kıyafetlerine göre değerlendirmemek gerektiği, eski püskü kıyafetler giyen bir kişinin çok değerli bir insan olabileceği ifade edilmiştir. (Aksoy, 1993: 358) Atasözü, “er” kelimesini, kıymetli ve saygın kişi anlamında kullanmıştır.

“Erim er olsun da yerim çalı dibi olsun.” atasözündeki ilk “er” kelimesi koca anlamına, ikincisi ise iyi ve övülen insan anlamında kullanılmıştır. Bir kadın için fakir bir hayat sürmenin bir sorun olmayacağı, asıl önemli olanın sorumluluklarını yerine getiren iyi bir adamla evlenmek olduğu ifade edilmiştir.

“Er lokması er kursağında kalmaz.” sözü mert bir insanın iyilik gördüğü kimseye bunun karşılığını muhakkak ödeyeceğini ifade eden bir atasözüdür. (Aksoy, 1993: 270) Sözdeki “er” kelimesinin iki kullanımı da mert kişi anlamındadır.

“Er ekmeği meydan ekmeği.” sözü, kadının kocasının kazancını hiçbir çekince olmadan ve mahcubiyet duymadan harcayabileceğini ifade eder. Atasözündeki er, koca anlamında kullanılmıştır. Cinsiyete yönelik herhangi bir övgü içermez.

“Erkeklik öldü mü?” deyimi haksızlığa karşı koymak, mertçe davranmayı teşvik eden bir deyimdir. (Aksoy, 1993: 768) İfadede “erkeklik” kelimesi cesaret ve mertlikle eş değerde kullanılmaktadır. Doğrudan cinsiyete yönelik bir övgü bulunmaktadır.

“Erkeklik sende kalsın.” ifadesi karşıdakinin yanlış tutumlarına sinirlenip çıkan olayı büyütmemek için söylenmiştir. Erkeklik, sabırlı ve tahammüllü olmayı imlemektedir. Bu deyimde de açıktan bir cinsiyet övgüsü bulunmaktadır.

“Akıllı olsa her sakallı kişi, sakallılara danışırlardı her işi.” ve “Akıl olmayınca ne yapsın sakal.” şeklindeki atasözleri kişinin yaşlı olmasının onu akıllı kılmayacağını ifade eder. (Aksoy, 1993: 129) Buna göre düşünme yeteneği olmayan kimse için yaşın bir öneminin olmadığını ifade eden bir içeriğe sahiptir. Fakat kanaatimizce sakal kelimesi, cinsiyete de yorumlanabilecek bir içeriğe sahiptir. Dolayısıyla atasözü, erkekliğe ve yaşlılığa yönelik olarak sorgusuz bir saygının yanlışlığına işaret etmektedir.

Fakat öte yandan “Sakalım yok ki sözüm dinlensin.” şeklindeki deyim, yaşlı kimselerin sözünün dinleneceğini, bir kişinin sözü mantıklı olsa bile genç olmasından dolayı ona itibar edilmediğini ifade eden bir hayıflanma sözüdür. Mana olarak önceki sözle aynı kanaati ifade etmektedir. Fakat deyimın söyleniş biçimi toplumda sadece yaşa itibar eden bir bakış açısının var olduğunu ortaya koyar. Kanaatimizce bu sözdeki sakal ifadesi yalnızca yaşı değil, cinsiyeti de kastetmektedir. Yaşlılığın ifadesi olarak yalnız erkekte bulunan bir simgenin tercihi bile bu bağlamda yorumlanabilir.

Atasözleri ve deyimlerde “er” ve “erkek” kelimelerinin cinsiyeti net biçimde içeren bir anlama sahip oldukları görülür. Söz konusu ifadelerde doğrudan erkek kişi veya koca kastedilir. Sözlerin bazıları olumlu bir anlamla yüklüken bazıları sadece bir cinsiyete işaret anlamı taşır. Olumlu anlamla yüklü olduğu ifadelerin tümünde açıktan bir cinsiyet övgüsü olduğu düşünülebilir. Zira erkeklik; mertlik, sabır, tahammül, güç ve sorumluluk gibi hepsi de olumlu özelliklerle tanımlanmakta ve erkek kişiden bu noktada bir beklenti oluşmaktadır.

Bu noktadaki asıl tartışma, Türk kültüründe erkekliğin belirli bir takım olumlu özelliklerle tanımlanmasının, cinsiyet ayrımcılığı sayılıp sayılmayacağı noktasında kilitlenmektedir. Zira Türk dilinde, ister doğuştan getirilmiş olsun isterse de toplumsal aktarım sayesinde edinilmiş olsun, iyi özelliklere matuf bir erkeklikten bahsedilebilmektedir.

Kanaatimizce sorun, erkekliğin övülmesinde değil buna karşın kadınlığın yerilmesinde ortaya çıkmaktadır. Erkekliğin olumlu tanımlanması tek başına bir cinsiyet ayrımcılığı sayılamaz. Fakat erkeklik bunca olumlu ve övgü dolu ifadeyle

tanımlanırken, kadınlığın irite edici ve açıktan aşağılayıcı şekillerde tavsifi, toplum algısındaki cinsiyetler arası makası genişletmektedir. Mesele, cinsiyetlerin çatıştırılmasına döndüğünde ve bir cinsiyet çok sayıda sözle aşağılandığında, karşı cinsin övülmesi bile hakaret olarak kabul edilebilmektedir.

Esasında bir takım vasıflarla tanımlanan erkeklik şekli, böyle davranmayanları dışarıda bırakacak bir yapıyı da barındırmaktadır. Yani örneğin bir biçimde evinin kazancını sağlayamayan kişi, erkek olarak görülmemektedir. Yani iyi özelliklerin de bir taraftan kişinin sırtına yüklediği pek çok sorumluluk bulunmaktadır. Bu bağlamda, kanaatimizce, toplumun belki de pragmatik kaygılarla müntesiplerine erkekliği bir takım erdem ve iyi özelliklerle tanıtmayı ve onları bu yönde motive etmesi, tek başına kadınlar aleyhine bir sonuç doğurmaz. Tam aksine yukarıda tanımlandığı şekliyle, mert, güçlü, sabırlı, sorumluluk sahibi erkekler, en çok da ailede veya yakın çevredeki kadınlar açısından arzu edilen bir insan tipidir.

4. Diğer

Bu bölümde önceki başlıkların altında girmeyen atasözleri ve deyimler analiz edilecektir.

4.1. Namus

“Helale cömertlik olmaz.” sözü, eşlerin birbirlerinin, karşı cinsten başka kişilerle laubali ilişkiler içinde olmasına razı olmamasını ve buna müsaade etmemesini tavsiye eder. Helal kelimesi, nikâhlı birlikteliği, cömertlik ise eşin kıskanılmamasını ifade etmektedir. Atasözü, ailenin ahlaki sınırlarına ve eşlerin bu konuda birbirlerine karşı tutumlarına işaret etmektedir. Söz, hem erkek hem kadını kapsamaktadır.

“Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.” sözü, hırsızlığın büyüğü küçüğü olmadığı gibi namus konusundaki zaafın da büyüğünün küçüğünün

olmayacağını ve en ufak bir tavizin bile namusu lekeleyebileceğini ifade eder. (Aksoy, 1993: 315) Kahpe kelimesi, ahlaksız kadın için kullanılan bir kelime olduğu için atasözündeki ifade kadına yöneliktir. Kadından hiçbir zayıflığa düşmeden ahlakını koruması beklenir. Bu konudaki hatanın küçük kalmayacağı, kişinin kötü olması için yeteceği ifade edilir.

“Irz insanın kanı pahasıdır.” sözü, insanın namusunu korumak için gerekirse canından vazgeçmesi gerektiğini öğütleyen bir mesaj taşımaktadır. (Aksoy, 1993: 318) Türk toplumunda namus hassasiyetini ortaya koyan en çarpıcı sözlerden birisidir. Sözde, kadın ve erkek ayrımı yapılmamakta, genel bir tavsiye ortaya konmaktadır. Fakat bu noktada ırzın tam olarak neyi ifade ettiği tartışılmalıdır. Irz, toplumumuzda kadınlar için kendi namusudur. Kadınların, doğrudan erkeklerin namusunu koruma gibi bir görevleri bulunmamaktadır. Erkekler içinse namus hem kendi namusları hem de ailelerindeki kadınların namusu şeklinde anlaşılmaktadır. Sözde kanı pahasına kendi namusuna sahip çıkacak kişi kadındır, erkek değildir. Çünkü erkek için kendi rızası dışında namusunu kaybetme yani uygunsuz ilişkilere girmeye zorlanması tehlikesi daha düşüktür. Erkek, bunu zorlanarak değil isterse yapar. Bu sebeple erkek için kanı pahasına korunacak olan ailesindeki kadınların namusları olmaktadır.

“Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, erkek köpek ardına düşmez.”, **“Dişi yalanmazsa erkek dolanmaz.”** ve **“Kancık yalanmadan erkek dolanmaz.”** sözleri, bir kadının bir erkeğe ilgi göstermesi sonucunda erkeğin de istekli hale geleceğini, yani süreci başlatan ilk faktörün kadın olduğunu ifade etmektedir. Temsil, köpek üzerinden verilmekte ve kuyruk sallama ve yalanma ifadeleriyle erkeğin dikkatini çekmek ve onu etkilemek kastedilmektedir. Bu atasözlerinde, namus konusundaki temel görev kadına verilmiş, kadının ahlaki açıdan sağlam bir duruş sergilemesi halinde hiç kimse tarafından rahatsız edilemeyeceği ortaya konmuştur. Öte yandan erkeğin, davetkâr bir tutum görmediği müddetçe hiçbir kadını rahatsız etmeyeceği savunulmuştur. Erkeğin tavrının kadının yanlısının bir sonucu olduğu ortaya konmuştur. Sözle, benzer bütün olaylar genel ve toptan bir bakışla değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bir erkek tarafından rahatsız edilen tüm kadınların,

muhakkak bunu istedikleri şekilde bir denklem kurulmuştur. Atasözünde erkeğin tavrının meşrulaştırılması söz konusudur.

“Kızını dövmeyen dizini döver.” sözü, anne-babanın kızının eğitimi ile yakından ve titizlikle ilgilenmediği takdirde çok büyük pişmanlık yaşayacağını ortaya koyan bir atasözüdür. Kızın eğitiminden kasıt, evlilik sonrası görev ve sorumluluklarını yerine getirecek bir biçimde yetiştirilmesi ve namus-ahlak konusunda hassasiyet sergilenmesidir. Bu bağlamda Türk toplumunda kız evladın erkek evlada göre daha titizlikle yetiştirildiği söylenebilir.

“Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya.” şeklindeki atasözü de kız çocuğun aile tarafından sıkı bir denetimde olması ve yabancı kişilerle görüşmemesi için önlem alınması gerektiğini ifade eder.

“Kız kucakta çeyiz bucakta.”, **“Onbeşinde kız ya erde gerek ya yerde.”** gibi sözlerde de ortaya konduğu üzere kız çocuğunun erken evlendirilmesinin uygun görülmesinin ana nedenlerinden biri, namusuna leke getireceği düşünülen herhangi bir hata yapmasının önüne geçmektir.

“Altın adı pul oldu kız adı dul oldu.” sözü, genç kızın ahlaki açıdan yaptığı hatalar nedeniyle değerinin düşeceği ve toplumun ona kötü gözle bakacağını ifade etmekte, genç kızlara ve ailelerine dikkat etmelerini salık vermektedir.

“Kırkıktan sonra azanı teneşir paklar.” sözü yaşlılık döneminde ahlakları bozulan kimselerin bu durumdan ancak ölümle kurtulabileceklerini ortaya koyan bir atasözüdür. (Aksoy, 1993: 360) Toplum, kişiden yaş ilerledikçe ahlaki tutumunda iyileşme ve iradesine sahip olmasını bekler.

Sözdeki azmak fiili durumun çirkinliğini ifade etmek için kullanılmış, açıktan bir yergi ifadesidir. Atasözünde herhangi bir cinsiyet belirtilmemiştir.

“Arı satmış, namusu kiraya vermiş.” ifadesi, utanma ve namus duygularından uzaklaşıldığını ifade eden bir sözdür. (Aksoy, 1993: 581) Herhangi bir cinsiyet farklılığı gözetmeden tüm insanlar için kullanılır. İfadede bir yergi bulunmakta ve bu tutum toplum tarafından çirkin görülmektedir. Aynı anlama gelen

“**Ar damarı çatlamış.**”, “**Ar namus tertemiz.**” gibi deyimleri de bu bağlamda zikretmek gerekmektedir.

“**Harama uçkur çözmek**”, sözü erkek için meşru olmayan ilişkiyi ifade eden bir deyimdir. İfadede geçen haram kavramı olayın kınandığını göstermektedir ve nikâhsız birlikteliğe işaret etmektedir. Erkek kişinin, yalnızca kendisine helal olan kişiyle beraber olabileceği, aksi takdirde günaha gireceğinin altı çizilir.

“**Helalliğe almak**” deyimini ise erkeğin kadınla nikâhla evlenmesini ifade etmektedir. (Aksoy, 1993: 852) Helal ifadesi, bu durumun meşruluğunu ortaya koymaktadır. Deyimde, erkeğe yönelik onaylama ve övgü anlamı sezilmektedir. Yani kişinin, en uygun ve meşru biçimde davrandığı ve bundan dolayı asla kınanmayacağı ifade edilmektedir.

“**Uçkuruna sağlam olmak**” deyimini de benzer bir biçimde uygunsuz ilişkiler konusunda zayıflık göstermeyen ve gayri meşru birlikteliklere girmeyen erkeği öven ve onaylayan bir deyimdir. Erkeğin temiz, namuslu ve karakterli olduğunu ifade etmektedir. Böyle olmayan erkekleri sağlam olmamakla, iradesiz olmakla nitelendirmektedir.

“**Harf atmak**” erkeğin tanımadığı kadına söz atıp, uygunsuz sözlerle yaklaşmaya çalışması anlamına gelir. (Aksoy, 1993: 843) Erkeğin kınandığı, tutumun onaylanmadığı bir deyimdir.

“**Açılıp saçılmak**” deyimini, alışıldan çok açık giyinmeye başlamak anlamında bir yergi ifadesidir. (Aksoy, 1993: 527) Böyle giyinmek, kadının namusuna zarar vereceği düşünülerek hoş karşılanmaz.

“**Dokuz babalı**” ifadesi, birçok erkekle düşüp kalkan bir kadının çocuğu için kullanılan bir deyimdir. (Aksoy, 1993: 729) Sözde, böyle bir anneden doğan çocuğun babasının kim olduğunun belli olmadığı iması yapılarak, kadın ahlaki zafiyetleri nedeniyle yerilmektedir.

Kadının namusunun korunması kocasının, babasının veya erkek kardeşinin itibarıyla da ilişkilendirilmektedir. **“Boynuz takmak”, “geniş mezhepli”, “ar belası”, “namus belası”** gibi ifadeler bu şekilde anlaşılabilir.

Öte yandan **“eline eteğine doğru”, “eteğini göstermez”** gibi ifadeler namusları konusunda hassas davranan kadınların toplumsal kabul gördüğü, övgüyle karşılandığını gösterir.

İki cinsiyet için de kullanılabilecek olan **“evli barklı”** ifadesi, evliliği olumlayan bir deyimdir. Toplum nezdinde evli kişi güven telkin etmekte ve itibar görmekte, buna karşın hata payı daha az bırakılmaktadır. Toplumun evlilerden namus konusundaki beklentisi daha fazladır. Benzer bir ifadeyi erkek için kullanılan **“aile babası”** ifadesinde de görebilmekteyiz.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, toplum, namus denince ilk planda ve ağırlıklı olarak kadını anlamaktadır. Erkekler, namus konusunda kadınlar kadar yoğun ve yaptırımı olan bir toplumsal terbiyeye tabi tutulmaz; fakat onları da helal ilişkilere yönlendiren pek çok söz bulunmaktadır.

Erkeğin namusu sadece kendisini değil, bundan daha baskın bir biçimde çevresindeki kız ve kadınların hareketleriyle ölçülen bir durum arz eder. Dolayısıyla erkeğe namus, iç temizliği ve her açıdan kendini korumasıyla gerçekleşebilecek olan, ona ait bir şey olduğundan ziyade çevresindeki kadınlara **“sahip olmak”** bağlamında öğretilmektedir. **“Namus”** ve **“ar belası”** ifadelerindeki bela kavramı, bu açıdan önemli bir örnek sayılabilir. Namus, toplumda kaybedilince yaşanacak utanç bağlamında değerlendirilir. Töre cinayetlerini motive eden temel unsur bu olmaktadır. Ailedeki kadınları ahlaki açıdan korumak, erkek için toplumsal kabulün en belirgin kriterlerinden biridir.

“Herkes şapur şapur bize yarabbi şükür mü” deyimi herkese bol verdiğin bir şeyi neden benden esirgiyorsun, anlamında kullanılan bir deyimdir. (Aksoy, 1993: 854) Deyim, bir kadının kendisiyle yakın ilişki kurmak isteyen bir erkeği geri çevirmesi üzerinden kurgulanmıştır. Burada itiraz, kadının onaylanamayacak ilişkilerinin olmasına değil, bu konuda seçici davranmasına,

herkese aynı biçimde davranmamasınadır. Bunu söyleme konumunda olan erkek, bu gayrı meşru ilişkinin bir tarafı olamadığı için isyan etmektedir. Deyimin kendisi bir erkek diliyle söylenmiştir. Atasözlerinde aynı konularda farklı mesajların yaşadığının en tipik örneklerinden birisidir. “**Harama uçkur çözmek**”, “**helalliğe almak**” gibi meşru ilişkileri özendirilen ve diğerlerini kınayan sözlerin tam aksi bir içeriğe sahiptir.

Kara, namus konusunda kadının erkektekiden daha çok gündemde olmasını açıklarken, kadının doğurduğu çocuğun muhakkak surette kadına ait olduğu fakat erkeğin, karısının doğurduğu çocuğun ne denli kendisine ait olduğunun kesin olmadığına işaret etmektedir. Bu nedenle erkeğin kadın üzerinde daha belirgin cinsel sınırlandırmalarda bulunduğunu ifade etmektedir.. (Menteş, 2009; Star Gazetesi) Bu noktada erkekteki talebin soyun korunması ve çocuğun kendine ait olması konusunda psikolojik olarak emin olma isteği olarak görülebilir.

Esasında erkek veya kadının eşlerinden sadakat beklentileri ve onların yanlış ilişkilerine razı olmamaları en doğal hakkıdır ve olması gerektir. Fakat asıl sorun ortaya çıkan pürüzlerin tümünün veya büyük kısmının kadına mal edilmesi ve namus konusundaki hassasiyetin büyük oranda kadından beklenmesidir.

Buna karşın İslam’ın, kadın-erkek ilişkilerindeki sapmanın en ileri noktası olarak sayılabilecek zinayla ilgili hükmü, kadın ve erkek açısından aynıdır. (Nur Sûresi, 24/2) Dolayısıyla din, bu konudaki beklenti hususunda bir ayrım yapmamakta, haram ilişkilere bulaşmama konusunda iki cinsiyetten de tam olarak aynı hassasiyeti beklemektedir.

4.2. Cinsiyetlerin Hayvan, Tabiat Unsurları ve Cansız Varlıklara Benzetilmesi

Ülkemizde atasözleri ve deyimlerde cinsiyet rolleri üzerine yapılan bazı akademik eserlerde kadının özellikle hayvan ve tabiat olaylarına benzetilmesi konusu ele alınmış ve benzetmelerin, kadına karşı ayrımcı bir tutum olduğu, kadını tabiata,

bir hayvana veya cansız varlıklara indirgediği değerlendirilmiştir. (Aşan ve Demir: 190; Alagözlü, 2009: 44,45)

Halk edebiyatı, söz sanatlarının en yaygın ve ustaca kullanıldığı sahalardan biridir. Atasözleri ve deyimlerin ise büyük bir kısmında temsili anlatım yani mecaz kullanılmıştır. Bilindiği üzere mecaz, sözün kuvvetini artırmak ve anlatımı daha etkili hale getirmek için kullanılmaktadır. Atasözleri ve deyimler eksilteli cümleler, devrik cümleler, iki yargılı cümleler, öykülü cümleler ve benzeri çok değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. (Aksoy, 1993: 26, 27)

Türk atasözleri ve deyimlerinde hayvan benzetmeleri, tabiat olaylarına benzetmeler, cansız varlıklara benzetmeler içeren çok sayıda örnek kullanım yer almaktadır. Örneğin bazı iki yargılı cümlelerde, insana dair bir durumun tespiti, paralel anlamda görülmüş insan dışı bir benzetmeyle verilebilmektedir.

“Adam adamdır olmasa da pulu, eşek eşektir olmasa da çulu.” şeklindeki atasözü iki yargılı atasözlerine örnektir ve görüldüğü üzere insan ve eşek arasında benzerlik kurulmaktadır. Bazı sözlerde de insandan hiç bahsetmeden insan dışı varlıklar veya olaylar mevzubahis edilmekte fakat anlam itibarıyla insana işaret edilmektedir. Hiçbir şey söyleyememek anlamında **“Taş kesilmek”** deyiminde cansız bir varlığa benzetme yapılarak insan kastedilmiştir. Aptallığı dolayısıyla hileli işlere kanmak anlamında kullanılan **“Agop’un kazı gibi yutmak”** deyiminde ise insanın hayvana benzetilmesi söz konusu olmuştur. (Aksoy, 1993: 538)

Sözlük üzerinden yaptığımız taramada, atasözleri ve deyimlerde söz konusu benzetmelerin, kadın için, erkek için yahut da herhangi bir cinsiyeti ima etmeden tüm insanlar için kullanıldığı tespit edilmiştir. Pek çok araştırma, yalnız kadınlarla sınırlı tutulduğundan, elde edilen verilerin değerlendirmesi eksik kalmaktadır.

Örneğin **“Arslan kükreyince sıçan deliği gözetir.”**, **“Kedi uzanamadığı ciğere murdar der.”**, **“Keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya çıkar.”**, gibi atasözleriyle **“at izi it izine karışmak”**, **“ayağı yanmış it gibi dolaşmak”** gibi deyimler, benzeri yüzlercesine rastlanabilecek hayvan benzetmelerinin yapıldığı

ifadelerdir. Bu örneklerde herhangi bir cinsiyet kastedilmemiş, ifadeler kadın erkek tüm insanlar için kullanılmıştır.

Öte yandan **“Mum dibine ışık vermez.”**, **“Ateş olsa cirmi kadar yer yakar.”**, **“Taşıma suyla değirmen dönmez.”** gibi atasözleriyle **“sucuk gibi ıslanmak”**, **“dilli düdük”**, **“atla arpayı dövüştürmek”** gibi deyimler, tabiat ve eşya benzetmelerinin yapıldığı sözlere örnektir. Görüldüğü üzere bu örneklerde de herhangi bir cinsiyet kastedilmemiştir.

“Horoz ne kadar öterse ötsün civciv tavuğun dıkdıkına bakar.” şeklindeki atasözü horozun erkek, tavuğun kadın ve civcivin de çocukları imlediği bir atasözüdür. **“Arpalı buğdaylı oturmak”** ise kadın erkek karışık oturmak anlamında bir deyimdir ve iki cinsiyet de tahıla benzetilmiştir. (Aksoy, 1993: 584) **“Erkek aslan aslan da dişi aslan aslan değil mi?”** şeklindeki atasözü hem kadın hem erkeğin bir hayvana benzetildiği bir ifadedir.

“Ata arpa yiğide pilav.”, **“Et kanlı gerek yiğit canlı.”**, **“Her horoz kendi çöplüğünde öter.”** gibi atasözleri erkeğin hayvan veya cansız varlıklarla benzerliğinin kurulduğu ifadelerdir. Evlenmek için yaşı ilerlemek anlamında **“tohuma kaçmak”**, karısı tarafından aldatılmak anlamında **“boynuz takmak”** ifadelerinde de erkek, hayvan, tabiat olaylarına veya cansız eşyalara benzetilmiştir.

“Tarlayı taşlı yerden kızı kardaşlı yerden.”, **“Bir evde iki kız biri çuvaldız biri biz.”**, **“Çok gezen tavuk, ayağında pislik getirir.”** gibi atasözleriyle kadının hayvana, bazı tabiat unsurlarına veya cansız varlıklara benzetildiği görülmektedir. **“Eksik etek”**, **“eline eteğine doğru”**, bu bağlamda verilebilecek deyim örnekleridir.

Tüm bu örneklerin ışığında, atasözü ve deyimlerde hayvan, tabiat ve cansız varlık benzetmelerinin sadece kadınlara yönelik değil erkeklere yönelik de yaygın bir biçimde kullanıldığı ifade edilmelidir. Bununla birlikte cinsiyet ima etmeyen durumlarda da pek çok kullanım mevcuttur. Dolayısıyla bir anlam sanatı olarak benzetmenin kendisinin, cinsiyet ayrımcılığı içermeyeceği söylenebilir. Söz konusu

benzetmelerde cinsiyet ayrımcılığının var olup olmadığına ancak içerikler ve benzetilen şeyin imlediği durum üzerinden varılabilir.

Atasözü ve deyimlerde, ana fikrin bizzat cinsiyetle alakasının olmadığı bazı anlatılarda zaman zaman kadın zaman zaman erkek isimleri kullanılmıştır. Bu bağlamda kullanılan sözleri de herhangi bir cinsiyet için ayrımcı ifade olarak tanımlarken, öteki cins için benzer kullanımları olup olmadığı noktasına dikkat etmek gerekir. Büyük bir ihtimalle yaşanan dikkat çekici bir olayın kahramanının adı darb-ı mesel olmuş ve kullanım o isimle yaygınlaşmıştır.

Bu bağlamda örnek olarak **“deli Raziye”, “düttürü Leyla”, “kadı kızı Kadire geldi çıktı sedire.”** gibi deyimler verilebilir. Örneklerde kadın isimleri olumsuz bağlamda anılmaktadır. Fakat diğer taraftan **“S.çtı Cafer bez getir.”**, **“vurdumduymaz kör Ayvaz”, “Yüz verdik Ali’ye, çemrendi s.çtı halıya.”**, **“Ali Cengiz oyunu”, “Ali kıran baş kesen”** gibi sözler de erkeklere yönelik olarak kullanılmıştır. Buradan ortaya çıkan sonuç, her iki cinsiyet için de kadın ve erkek isimlerinin eleştirel ve bazen de sövgü içerikli kullanımlarının bulunduğudır.

SONUÇ

Atasözleri ve deyimler, toplumların yüzyıllarca biriktirdiği tecrübenin, hayat felsefesinin, kültürel mirasın damıtıldığı ve aktarıldığı ifadelerdir. Sözlü bir biçimde aktarımı, toplumsal kabule mazhar olması oranında taşındığını göstermekte; bu da sözlerin toplumların dünya görüşleriyle ilgili oldukça gerçekçi fotoğraflar verdiğini ortaya koymaktadır. Biz de Türk kültüründe kadın ve erkeğin cinsiyet rolleri ve değerlerini, Din Sosyolojisi bağlamında konu edindiğimiz çalışmamızda, objektif kriterler olması dolayısıyla atasözleri ve deyimler üzerinde çalışmayı uygun bulduk.

Son yüzyıl, insanlığın hikâyesinin ritminin değiştiği, hayatın tüm alanlarında farklılıkların ortaya çıktığı, teknik ve sosyal alanda köklü dönüşümlerin meydana geldiği ilginç bir zamandır. İnsanoğlu, uzun hikâyesinde, bugüne kadarki yaşama pratiğinin dışında bilinmeyen yeni durumlarla karşılaşmıştır. Tüm toplumlar özellikle de Müslüman toplumlar için yeni durumların nasıl yorumlanacağı ve buna karşı eski birikimle ne yapılacağı, en temel tartışma mevzularından birine dönüşmüştür. Zira yaşanan dönüşüm, tüm Dünya’da Müslümanların siyasi açıdan zayıf oldukları için inisiyatif alamadıkları bir döneme denk gelmiştir. Bu bağlamda, Müslüman toplumlar, süregiden değişimlerin ne kadarının gerçekten günün gerektirdiği makul ölçülerde olduğu, ne kadarınınsa kendilerine dayatıldığı ve inançlarıyla çatıştığını tespit etme hususunda büyük kafa karışıklıkları yaşamaktadırlar.

Atasözleri ve deyimlerimiz, bu yüzyılın şartlarının olmadığı dönemlerden bize miras kalmıştır. Bu nedenle 21. asrın insanları olarak, geçmiş yüzyıllardan bize intikal eden tüm bu ifadeleri değerlendirirken, yaşamadığımız için tümüyle kuşatamadığımız bir sosyal ortam ve gerçeklik hakkında konuşmaktayız.

Diğer taraftan, modernizmle, toplumsal tabanı oluşmadan yukarıdan aşağıya devlet eliyle tanışmış bir coğrafya olan Türkiye’nin dindar halkı, bir taraftan modernizm karşısındaki yeni durumla nasıl baş edeceğini tartışırken, bir taraftan bugüne kadar kültürel olarak kodlarına yerleşmiş alışkanlıklarıyla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Cinsiyetlerin yeni rolleri ve özellikle kadının yeni yüzyıldaki durumu üzerinden yaşanan değişimlere, Anadolu halkı, psikolojik bir gerginlik ve temkinle karşılık vermiş, sağlıklı bir tartışma vasatı yakalanamamıştır. Özellikle

kentleşme, göç, teknolojik gelişim gibi hayatı yaşama biçimini büyük oranda değiştiren durumları, hayatın doğal akışı içinde yeterince yorumlayamamıştır. Gerçekten de tüm bunlar, öncülleri noktasında oldukça kafası karışık olan bir toplumsal zeminde konuşulmak zorunda kalınmıştır. Anadolu'nun dindar halkının merkeze daha yakınlaştığı, gerginlik ortamının görece azaldığı, devletin sert reflekslerinin yumuşadığı bugün bile, pek çok konu gibi cinsiyetler konusundaki tartışmalar da hâlâ yeterli şeffaflıkta gerçekleşmemektedir.

Kanaatimizce atasözleri ve deyimlerin taşıdığı yargılarda, gerek konumuz açısından gerekse de tüm sosyal hususlarda üç durum vakidir. İlk durum, bu ifadelerin bazıları o gün için de bugün için de aşağılayıcı, onur kırıcı olabilir. Bu noktada her toplum gibi Türk toplumu da yanılabilir, hata edebilir. En büyük özgüven kendini eleştirebilmektir. Bu noktada geçmişi lanetlemek gibi üst bir amacı olmayan yerel araştırmacılar, bunu konuşarak aslında kendi kültürlerine en büyük katkıyı sağlamış olmaktadır. Bu dürüst yüzleşmeler yaşanmadığında, pek çok insan kültürün diğer unsurlarına da önyargı ve öfkeyle yaklaşabilmektedir.

İkinci duruma göre, atasözleri ve deyimlerin diğer bir kısmı üretildikleri toplumsal şartlarda anlaşılabilirken; bugün için uygulanamaz olabilirler. O günün şartlarıyla bugünün şartlarının değişimi, herkesin müttefik olduğu bir durum tespitidir. Tabi ki şartlara bağlı olarak uygulama ve sosyal düzenlemeler noktasında farklılıklar olacaktır. Güncelleme yapılmadığında, sistemde tıkanıklıklar meydana gelmekte, değişmesi gerektiği halde ısrarla idealize edilen düşünce ve uygulamalar nedeniyle, pek çok insanda, tüm kültürün artık dünde kaldığı, tarihinin geçtiği ve bugüne ait olmadığı düşüncesi uyanmaktadır.

Üçüncü durum, atasözleri ve deyimlerden bir kısmının bugün de uygulanabilirliği bulunan mesajlar içermesidir. Bu noktada, mevcut birikimden yararlanmak toplum için büyük bir kazançtır. Zira Avrupa merkezli tartışmalar, kaçınılmaz bir biçimde düşün ve duygu dünyamızı etkilese veya bazı tartışmaların başlaması hususunda tetikleyici rol oynasa bile, son tahlilde toplumlar arasındaki doku uyuşmazlığı nedeniyle, oradan esinlenen değerler ve yaşam pratikleri, toplumda başka büyük ve köklü sorunları ortaya çıkarmaktadır. Zira Batıdaki kadın

hakları savunusunun içinde, bir kurum olarak evliliğin yıpratılması, nikâh dışı birlikteliklerin normalleşmesi, eşcinselliğin yaygınlaştırılması veya kürtajın savunulması gibi Müslüman Türk toplumunda karşılığı olmayan ve inanç değerleriyle çatışan hususlar da yer almaktadır. Bu bağlamda, iç dinamiklerden hareket eden, bugüne hitap edebilen ve toplumun ihtiyaçlarına uygun yeni söylemlerin üretilmesi zorunluluğu ortadadır.

Ülkemizde geçmişle bugünün kıyaslandığı, konumuz benzeri cinsiyet temalı çalışmalarda; zaman zaman oldukça sert ve toptancı değerlendirmelere yer verilmiştir. Özetle, Anadolu'da aile ve cinsiyetler hususunda üretilen pratiklerin ve yargıların tümünün ne kadar da kötü olduğu, yeni modern Türkiye'nin tüm bunlardan kurtulmanın yolu olduğu sonucuna ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu bakış açısı, yaşadığı toprakları değerlendiren yerel bir bakış açısı değil, dışarıdan tanımlayıp yargılayan, anlamaya çalışmayan oryantalist bir yaklaşım sergilemektedir. Bu noktada çalışmalar, pragmatist bir politik tavırla eskide kalanı kötölemek üzerine kurulmaktadır.

Bu tavra karşı bir tepki olarak eskiyi savunma refleksleri ortaya çıkmakta; kültürün kabullerinde hiçbir yanlısın olamayacağını savunan oldukça duygusal tepkiler verilmektedir. Dün için uygun olanın bugüne artık uymayabileceği, bunun dünü lanetlemek anlamına gelmeyeceğini konuşmak mümkün olmamaktadır. Yahut atalarımızın zaman zaman, değer yargısı oluştururken hata etmiş olabileceklerini söylemek, tarihe bir saygısızlık olarak görülebilmektedir.

Diğer taraftan cinsiyet rolleri konusundaki tartışmalar, ülkemizde ve tüm dünyada, Avrupa kaynaklı sorulara cevap verme biçiminde süregitmektedir. Türkiye de dâhil Müslüman toplumlarda bu konuda pek çok sorunun yaşandığı bir hakikattir. Fakat soru sorma makamı olarak Batı'nın siyasî, ekonomik ve bilimsel hâkimiyeti nedeniyle, alternatif olarak, dünyaya sunduğu önerilerin, ne denli ahlaki ve hakları koruyucu nitelikte olduğunu konuşmaya imkân bulunamamaktadır. Bu bağlamda, sadece Türk toplumu değil, tüm diğer kültürler de kendi birikimleriyle yüzleşip onları yeniçağa göre dizayn ettikleri süreçte, vazgeçtikleri değerlerin yerine neyin önerildiğini tüm çıplaklığıyla tartışmadan, tamamen gücün etkisi ve büyüleyiciliğiyle

bir dönüşüme gittiklerinde, büyük bir kayıp yaşama riski bulunmaktadır. Örneğin, bugün Avrupa, tüm dünyada çocuk gelinleri çok fazla gündemde tuttuğu için Türkiye’de de bu konu, büyük bir hassasiyetle tartışılmaktadır. Mevzu gerçekten de hassas olunması ve önlem alınması gereken bir konudur. Ama öte yandan kürtaj, annenin sağlığıyla ilgili herhangi bir tehlikenin olmadığı durumlarda doğrudan bir cinayet olmasına rağmen, tüm dünyada paradigma belirleyen hakim düşünce bunu bir kadın hakkı olarak sunup, teşvik ettiği için ülkemiz de dahil pek çok ülkede, doktorlar eliyle uygulanabilmektedir. Hatta tüm düşünce özgürlüğü söylemlerine rağmen, kürtajın nasıl korkunç bir cinayet olduğunu ifade etmek, ataerkillik olarak lanse edilmektedir. Özetle, neyin hak olduğunun belirlenmesi konusunda Avrupa, Müslüman toplumlar için tümüyle ilgisiz kalamayacağı, fakat bir referans olarak da alamayacağı bir nitelik taşımaktadır.

Çalışmamızda atasözleri ve deyimleri mutlak temize çıkarma veya mutlak kötüleme gibi bir üst amaç bulunmamaktadır. Bugünün tartışmaları da göz önünde bulundurularak, sözlerin içerdiği mesajlar, üretildikleri zamanın şartları altında anlaşılmalı; gayret edilmiş; son tahlilde bugün için neyi önerdiği ve bu önerilerin uygulanabilirliği tartışılmalı çalışılmıştır.

Araştırmamız esnasında, atasözleri ve deyimlerin toplum üzerindeki etkisinin gün geçtikçe azaldığı tespit edilmiştir. Kanaatimizce, buna sebep olarak; yaşam şartlarının değişmesi nedeniyle sözlerin bir kısmının işlevinin bitmesi veya azalması, insanların atasözleri ve deyimlerden daha fazla oranda başka uyaranlara maruz kalması, internet ve televizyonun yaygınlaşması, okullaşma nedeniyle pek çok farklı fikre muhatap olma, küreselleşme nedeniyle halkların özgünlüğünün azalması ve kentleşme nedeniyle kültürel aktarımın zayıflaması sayılabilir.

Dinin, Müslüman bir toplum olan Türk toplumu üzerinde, yüzyıllardır süregelen ve içerik olarak kabul edilmesi mümkün olmayan kadın temalı yargılar konusundaki tarafı ve belirleyiciliği üzerinde önemli tartışmalar yapılmıştır. Zira yüzyıllarca İslam’ın bayraktarlığını yapan Türk toplumunun kültürel mirasının, ciddi bir dinî etkiyle şekillendiği herkesin müttefik olduğu bir husustur. Kanaatimizce Türklerin İslamlaştığı dönemlerde ve sonraki yüzyıllar boyunca, dinin Anadolu

toplumunda yaygınlaşmasıyla inanç ve ritüellerin öğretimi büyük oranda tekkeler eliyle şekillendiği için, halk dindarlığı kitâbî olmaktan çok şifahi bir biçimde oluşmuş; rüya, ilham yakaza gibi yollara itibar edilmiş; tüm bunlar da subjektif bilginin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle kadın konusunda pek çok olumsuz içerikli kıssa, menkıbe veya söz, halk dindarlığında yer bulabilmiştir. Söz konusu olumsuz yargılara insanlar, eleştirel bir yaklaşım sergilemeden inanmışlardır. Kanaatimizce, İslam'ın ısrarla vurguladığı adalet ilkesine rağmen, kadın konusundaki olumsuz yargıların -hem de dini olduğu iddia edilen söylemlerle- kültürde yüzyıllarca taşınabilmesinin ana nedeni, halk dindarlığının beslendiği kaynakların, İslam'ın temel metinlerine dayanmaması ve tartışmaya açık olmamasıdır.

Türk atasözleri ve deyimlerinde kadın ve erkek söylemini analiz ettiğimiz çalışmamızda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Atasözleri ve deyimler cinsiyet rolleri ve cinsiyet değerleri konusunda her zaman aynı düşünceyi savunmamakta, birbirinden farklı hatta birbirinin zıddı sayılabilecek pek çok söz bulunmaktadır. Bu durum, sözlerin üretildiği tarih boyunca, farklı düşüncelerin farklı alıcılarının olduğunu göstermiştir. Zaten, sözler tek bir ağızdan çıkmadığı için tutarlı ve birbirini doğrular nitelikte olmaları beklenemez.

Buradan hareketle, sanıldığı gibi aksine atasözleri ve deyimler karşısındaki toplum bireylerinin tamamen pasif olduğunu düşünmek hatalıdır. Zira kişiler, karşıt düşünce içeren pek çok farklı atasözü ve deyimden kendisine yakın hissettiğini veya makul bulduğunu kullanabilmektedir.

- Türk atasözleri ve deyimleri evliliğin devamını temin etmeye yönelik fazla sayıda tavsiye içermektedir. Bu, hem kadına hem erkeğe sorumluluklar yükleyerek gerçekleştirilir. Kadın, ev içi organizasyonla sorumluyken, erkek maişetin teminiyle ve aile bireylerini korumakla sorumludur.
- Türk atasözleri ve deyimlerine göre geleneksel Türk ailesi yoğun ilişkiler içermekte, karşılıklı fedakârlık beklentileri bulunmaktadır. Ebeveynin çocuklarına, erkek evlat başta olmak üzere çocukların ebeveynine karşı görevleri ve sorumlulukları vardır.

- Türk atasözleri ve deyimlerde namus kadın ve erkek açısından önemli bir ahlaki sorumluluk olarak gösterilir. Namus konusunda kadınlar ve kız çocuklarına daha fazla tavsiye ve yaptırım yer alır. Fakat erkeklerin de gayri meşru ilişkileri oldukça net ifadelerle kınanır.
- Türk atasözleri ve deyimlerinde evlenilecek kızla alakalı çok sayıda kriter belirlenmiştir. Buna karşın evlenilecek erkekte beklenilere dair daha az söz tespit edilmiştir.
- Türk atasözleri ve deyimlerinde annelik, kadının en olumlu rolüdür. Sözlerde, anne, neredeyse tümüyle olumlu atıflarda yer almakta; babadan daha baskın ve güçlü bir ebeveyn rolüne sahip görünmektedir.
- Türk atasözleri ve deyimlerinde erkek daha kıymetli bir cinsiyet olarak görülmektedir. Ebeveynler daha çok erkek evlat istemektedir. Bunu motive eden temel unsur erkek evlattan daha çok yararlanma ümididir. Pek çok sözde, ebeveynlerin kız çocuğunu istemedikleri, maddi masraflarından şikâyetçi oldukları ve bir an önce evlenmesinin uygun olacağını düşündükleri ifadeler bulunmaktadır. Fakat annenin kız evlada düşkünlüğü ve sevgisini ifade eden çok sayıda söze de rastlanmaktadır.
- Türk atasözleri ve deyimlerinde kadının ve kız çocuğunun zaman zaman onur kırıcı ve aşağılayıcı ifadelerle kullanımı mevzubahistir. Pek çok sözde, kadın, eğlence düşkünü, beceriksiz, ayartıcı, hilebaz gösterilmektedir. Buna karşın, yine pek çok sayıda sözde, kadın için, onore edici, övgü nitelikli ve kıymet ifade eden sözler de bulunmaktadır. Kanaatimizce toplumun tüm fertleri, kadının cinsiyet değeri konusunda aynı şeyi düşünmemektedir.
- Türk atasözleri ve deyimlerinde kadın ve erkeğe evliliklerinin kurulması, sağlıklı ve huzurlu bir biçimde devamı konusunda pek çok tavsiye yer almaktadır. Bu tavsiyelerin büyük bir kısmı kadına yöneliktir. Evlilikte büyük oranda kadının özverisi, fedakârlığı, sabrı, alttan alması, tahammülü ve eşini memnun etmesi gibi tavsiyeler yer almaktadır.
- Türk atasözleri ve deyimlerinde bir cinsiyet olarak erkeklik, mertlik, cesaret, aklı başında olmak, güçlü olmak şeklinde olumlu ifadelerle yer alır. Erkeklikle ilgili olumsuz ifadeler neredeyse hiç yer almamaktadır.

- Türk atasözleri ve deyimlerinde aile reisi erkek olsa da ailede kadın daha vazgeçilmez bir unsur olarak görülmektedir. Söz konusu durum kadının ailedeki kritik rolüne ve önemine işaret etmekle birlikte, ana sorumluluğu kadına yüklemektedir.
- Türk atasözleri ve deyimlerinde tek eşlilik önerilir, çok eşlilik uygun görülmez.
- Türk atasözü ve deyimlerinde pek çok konuda hayvan, tabiat ve doğa olaylarına benzetmeler yapılmıştır. Cinsiyetler konusuna dair sözlerde de bu şekilde benzetmeler kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar, kadının söz konusu benzetmelerde kullanılmasının bir aşağılama olduğunu iddia etmektedirler. Yaptığımız inceleme sonucu, erkeklerin ve cinsiyet belirtilmeksizin tüm insanların hayvan, tabiat veya doğa olaylarına benzetildiği çok sayıda söz tespit edilmiştir. Kanaatimizce sözlerin, cinsiyetlere hakaret ve onur kırıcı olmasına neden olan ana husus, bir söz sanatı olarak benzetme değil, içerikte ifade edilen mesajdır.

KAYNAKÇA

- **Afifi**, Ebu'l-Ala (1996).**Tasavvuf**. (Ter: H. İbrahim Kaçar, Murat Sülün) İstanbul: Risale Yayınları
- **Aksan**, Doğan (2002). **Anadilimizin Söz Denizinde**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- **Aksan**, Doğan (1977). **Her Yönüyle Dil**. Ankara: TDK Yayınları
- **Aksoy**, Ömer Asım (1993). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II** (7. Baskı). İstanbul: İnkılap Yayınları
- **Aktay**, Yasin (2005). Modernleşme Ve Gelenek Bağlamında Dini Bilgi Ve Otoritenin Dönüşümü, **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce / İslamcılık** (2. Baskı) 6/ 345-410
- **Aktay**, Yasin (2014). Modern Dünyada Ailenin Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülhazalar ve Geleneğe Dayalı Problemler. (Ed: Mustafa Aydın). **Aile Sosyoloji Yazıları**. İstanbul: Açılım Kitap, 181-188
- **Alagözlü**, Nuray (2009). Dil ve Cins: Türk Atasözlerinde Ve Deyimlerde Kadın Üzerine Eğretilmeler ve Toplumbilişsel Yapı, **International Journal of Central Asian Studies (IJCAS)**, 13, 37-48.
- **Arı**, Ramazan (2009). **Eğitim Psikolojisi** (4. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları
- **Arpaguş**, Hatice Kelpetin (2001). **Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları**. İstanbul: Çamlıca Yayınları
- **Aşan**, Nuh ve Demir, Tarkan (2015). Kadına Şiddetin Arka Planı: Atasözleri ve Deyimlerimiz. **Turkish Studies** 10/6, 179-196
- **Atalay**, Besim (1939), **Divanü Lûgatit-Türk Tercemesi I-II**. Ankara: TDK Yayınları
- **Atar**, Fahrettin (1992). **Fıkıh Usulü** (2. Basım). İstanbul: İFAV
- **Avcı**, Seyit (2004). **Sûfilerin Hadis Anlayış**. Konya: Ensar Yayıncılık
- **Avşar**, Zakir, **Solak**, Ferruh, **Tosun**, Selma (2002), Türklerin Demografisi, **Türkler Ansiklopedisi**. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları ss: 205-241
- **Aydemir**, Mehmet Ali ve Tecim, Erhan (2014). Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermeye Potansiyeli (Ed: Mustafa Aydın). **Aile Sosyoloji Yazıları**. İstanbul: Açılım Kitap, 191-217.
- **Aydın**, M. Akif (2006), Aile Hayatı. (Redaksiyon: Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın) **İlmihal II**, Ankara: DİB Yayınları, 195-246.
- **Aydın**, Mustafa (2001). **İslam'ın Tarih Sosyolojisi** (2. Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları
- **Aydın**, Mustafa (2009). **Moderniteye Dışarıdan Bakmak**. İstanbul: Açılım Kitap
- **Aydın**, Mustafa (2013). **Güncel Kültürde Temel Kavramlar** (2. Baskı). İstanbul: Açılım Kitap
- **Aziz**, Aysel (2010). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri** (5. Baskı). Ankara: Nobel Yayın
- **Badinter**, Elisabeth (2015). **Kadınlık mı Annelik mi** (2.Baskı), (Çev:Ayşen Ekmekçi). İstanbul: İletişim Yayınları
- **Batur**, Zekerya (2011). Atasözü ve Deyimlerde Kadın ve Kadının Sosyo-Psikolojik Özellikleri. **Turkish Studies**, 6/3, 577-584

- **Berki**, A. Himmet ve Keskiöglü, Osman (2010). **Hatemu'l Enbiya**. (25. Baskı). DİB Yayınları: Ankara
- **Berktaş**, Fatmanur (2015). **Tarihin Cinsiyeti** (5. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları
- **Beyzadeoğlu** Süreyya (2002). Nazım ve Nesir Örneklili Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimleri, **Türkler Ansiklopedisi**. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 11/ 622-634.
- **Bilgin**, Nuri (2014). **Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi** (3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi
- **Buhari**, Muhammed b. İsmail (1378) **Sahih**. Kitabı'ş-Şa'b: Yersiz
- **Bursevî**, İsmail Hakkı (2005). **Ruhu'l Beyan**, Cilt.4 İstanbul: Erkam Yayınları
- **Canatan**, Kadir (2013). Dünyada ve Türkiye'de Çocuk Algıları ve Cinsiyet Öncelikleri, **Aile Sosyolojisi**. (4. Baskı) (Ed: Kadir Canatan, Ergün Yıldırım). İstanbul: Açılım Kitap, 197-213
- **Celkan** Hikmet Yıldırım (1992). Türk Ailesinin Yeni Dönemlerde Ele Alınışı, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Cilt I. (Haz: Ezel Erverdi) T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu: Ankara.
- **Cirit**, Hasan (2002). **Halkın İslam Anlayışının Kaynakları**. İstanbul: Çamlıca Yayınları
- **Çakır**, Abdulhamit (2014). **Söylem Analizi**. Konya: Palet Yayınları
- **Çelik**, Hilal, Halil Ekşi (2008). **Söylem Analizi**. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 27/I, 99-117
- **Çiçek**, Kemal (2002). **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları c.1, s.14-17.
- **Dağistanî**, Ömer Ziyaeddin (trhsz). **Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar**. İstanbul: Seha Neşriyat
- **Davutoğlu**, Ahmed (1996). İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması, **Divan**, 1, (1996/1). 1-44
- **Davutoğlu**, Ahmet (2012). **Küresel Bunalım** (35. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları
- **Demir**, Zerrin (2008). **Bir Dini Söylem Analizi**, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sivas.
- **Dikeçligil**, F. Beylü (2014). Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu. (Ed: Mustafa Aydın). **Aile Sosyolojisi Yazıları**. İstanbul: Açılım Kitap
- **Dikeçligil**, F. Beylü (2014). Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu. (Ed: Mustafa Aydın). **Aile Sosyolojisi Yazıları**. İstanbul: Açılım Kitap, 13-50
- **Diyyarbekrî** Ahmet Mürşidî Efendi (1979). **Ahmediyye Şerhi** (Haz: Melih Yuluğ). İstanbul: Sağlam Kitabevi
- **Doğan** Mehmed (2008). **Büyük Türkçe Sözlük** (21. Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları
- **Donavan**, Josephine (2015). **Feminist Teori** (10. Baskı). (Çev: Aksu Bora ve diğerleri). İstanbul: İletişim Yayınları
- **Dönmez**, İbrahim Kâfi (2006). Fıkıh, **İlmihal I**. Ankara: DİB Yayınları. ss.141-180

- **Erdoğan**, Halide Nur Özüdoğru (2010). **Kırsal Yaşamda Kadın ve Din**. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları
- **Ergin**, Muharrem (1970). **Orhun Abideleri**. İstanbul: MEB Yayınları
- **Erkan**, Arif (2004). **El-Beyan** (Büyük Arapça Türkçe Lügat). İstanbul: Yasin Yayınları
- **Ersoy**, Mehmet Akif (1999). **Safahat** (Haz: M. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: Çağrı Yayınları
- **Ersoy**, Mehmet Akif (2012). **Kurân Meali** (Haz: Recep ŞenTürk). İstanbul: Mahya Yayınları
- **Ersöz**, Aysel Günindi (2010). Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rollerini, **Gazi Türkiyat**, 6, 167-181
- **Erten**, Hayri (2014). Osmanlı Ailesine Farklı Bir Bakış. (Ed: Mustafa Aydın). **Aile Sosyolojisi Yazıları**. İstanbul: Açılım Kitap, 385-431
- **Esed**, Muhammed (1999). **Kur'ân Mesajı** (5. Baskı). (Çev: Cahit Koytak, Ahmet ErTürk) İstanbul: İşaret Yayınları
- **Fazlıoğlu**, İhsan (2015). **Akıllı Türk Makul Tarih** (2. Baskı). İstanbul: Papersense Yayınları
- **Freedman**, J. L ve Sears D.O ve Carlsmith J. M (1993). **Sosyal Psikoloji** (2. Baskı). (Çev.: Prof. Dr. Ali Dönmez). Ankara: İmge Kitabevi
- **Foucault**, Michel (1992). Hapishanenin Doğuşu. (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay) Ankara: İmge
- **Foucault**, Michel (1999). **Bilginin Arkeolojisi**. (3. Baskı). (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay) İstanbul: Birey
- **Foucault**, Michel (2006). **Kliniğin Doğuşu** (Çev. İnci Malak Uysal). Ankara: Epos
- **Foucault**, Michel (2015). **Kelimeler ve Şeyler**. (5. Baskı). (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay) Ankara: İmge
- **Goldberg**, Herb (2010). **Erkek Olmanın Tehlikeleri**. (Çev: Selçuk Budak) Bilim ve Sanat: Ankara.
- **Gökçimen**, Ahmet (2005). **Türkmen Atasözlerinde At**, A.Ü. Türkiyet Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. S. 28. Erzurum. 199-212
- **Günay**, V. Doğan (2013). **Söylem Çözümlemesi**. İstanbul: Papatya Yayınları
- **Güngör**, Erol (1995). **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik** (9. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat
- **Gür**, Tahir (2011). **Türkçe Öğretmen Adaylarının Dil Tutumları ve Kullanımlarının Söylem Çözümlemesi Yöntemi ile Betimlenmesi**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum
- **Gür**, Tahir (2013). Post-Modern bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi. **Zeitschrift für die Welt der Türken**, 5/1, 185-202.
- **Halaçoğlu**, Yusuf (2002). Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar, **Türkler Ansiklopedisi**. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.1 ss.55-72
- **Halil**, İmaduddin, İslâmî Düşünüşün Yeniden Oluşumu. İstanbul: Risale Yayınları
- **Hall**, Stuart (1994). Kültür, Medya ve "İdeolojik Etki". Medya İktidar İdeoloji. (Der: Mehmet Küçük). (2. Basım). Yersiz: Ark Yayınları

- **Hilmi**, Filibeli Ahmet (2009). İslam Tarihi (Çev: Cem Zorlu). İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları
- **Hodgson**, M. G. S. (1995).İslam'ın Serüveni I-II-III. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları
- **Illich**, Ivan (2013). Okulsuz Toplum(7. Baskı). İstanbul: Şule Yayınları
- **Independent** (2015). Srebrenica 20 years after the genocide: Why the survivors need closure,
www.independent.co.uk/news/world/europe/srebrenica-20-years-after-the-genocide-why-the-survivors-need-closure-10373271.html, (09/01/2017)
- **İbn Mace**, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid (1975), **Sünen**. (Haz: Muhammed Fuad Abdalbaki) Kahire: Daru Ahyau't-Türasil Arabi
- **İzbudak**, Velet (1936). Atalar Sözü. İstanbul: Devlet Basımevi
- **Kalın**, İbrahim (2007). **İslam ve Batı**. İstanbul: İSAM
- **Kaliber**, Alper (2004) Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine, **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce / Modernleşme ve Batıcılık** (3. Baskı) 3/107-124
- **Kaplan**, Mehmet (2014). **Kültür ve Dil** (32. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları
- **Kara**, İsmail (2001). **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**. Yersiz: Gerçek Hayat
- **Karadavi**, Yusuf(1999) **İslam Hukuku** (2. Baskı). (Ter: Yusuf Işıcık, Ahmet Yaman). İstanbul: Marifet Yayınları
- **Karaman**, Hayreddin (1971). **İslam Hukukunda İctihad**. Ankara: DİB Yayınları
- **Karlsson**, Ingmar (2003). Müslüman Göçmenler, **XXI. Yüzyılda İslam Dünyası ve Türkiye**. İstanbul: İSAV, ss. 261-272.
- **Kaşgarlı** Mahmut (1333). **Kitab-ı Divan-ı Lügati't-Türk**. Yersiz: Daru'l Hilafeti'l-Ulya
- **Kocaman**, Ahmet (2009). Dilbilim Söylemi (Haz: Ahmet Kocaman). **Söylem Üzerine** (3. Basım). Ankara: ODTÜ Yayınları, 1-11.
- **Koyuncu**, Ahmet (2014). Kadına Yönelik Şiddet Sarmalında Aile. (Ed: Mustafa Aydın). **Aile Sosyolojisi Yazıları**. İstanbul: Açılım Kitap, 235-258
- **Köktaş**, M. Emin (1997). **Din ve Siyaset**. Konya: Vadi Yayınları
- **Köse**, Saffet (2004). **Çağdaş İhtiyaçlar ve İslam Hukuku**. İstanbul: Rağbet Yayınları
- **Krech**, David ve Crutchfield, Richard S. (1980). **Sosyal Psikoloji** (3. Baskı). (Çev.: Prof. Dr. Erol Güngör). İstanbul: Ötüken Neşriyat
- **Kurt**, İhsan (1991), **Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- **Kutlu**, Sönmez (2012). **Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri**. Ankara: OTTO
- **Lewis**, Bernard (2007). **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (10. Baskı). (Çev: Metin Kırathlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu

- **Los Angeles Times** (2012). **A Tale Told in Srebrenica**, <http://articles.latimes.com/2012/jul/11/opinion/la-oe-lischer-srebrenica-genocide-mladic-20120711> (09/01/2017)
- **Malik b. Nebi** (2000). **Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu**. (Çev: Salih Özer). Ankara: Ankara Okulu Yayınları
- **Mardin, Şerif** (1995). **Din ve İdeoloji** (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları
- **Mardin, Şerif** (1997). **Türk Modernleşmesi** (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları
- **Mehmet Vehbi Efendi** (1341). **Hulasatu'l Beyan fi Tefsiri'l Kur'an**. c.3. Evkaf-ı İslamiye Matbaası: Yersiz
- **Menteş, Murat** (2009). Cinsel Sınırlama Olmasa Medeniyet de Olmazdı (Prof. Hayrettin Kara ile Röportaj), **Star Gazetesi**. 4 Ocak 2009
- **Mes'ûd, Muhammed Halid** (1997). **İslam Hukuk Teorisi** (Ter: Muharrem Kılıç). İstanbul: İz Yayınları
- **Müslim İbn Haccac** (1955) **Sahih**. (Haz: Muhammed Fuad Abdulkaki) Beyrut : Daru Ahyau't-Türasil Arabi
- **Notz, Gisela** (2011.) **Feminizm** (Çev: Sinem Derya Çetinkaya). Ankara: Phoenix Yayınevi
- **Ocak, Ahmet Yaşar** (1986). Zaviye, **TDV İslam Ansiklopedisi**. 13/468-476. İstanbul: TDV
- **Odabaşı, A. Sefa** (1999). **Geçmişten Günümüze Konya Kültürü**. Konya: Selçuklu Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları
- **Oy, Aydın** (1991). Atasözü, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2/44-46. İstanbul: TDV
- **Öngören, Reşat** (2007). Osmanlılar, **TDV İslam Ansiklopedisi**. 33/541-548, İstanbul: TDV
- **Öngören, Reşat** (2011). Tasavvuf, **TDV İslam Ansiklopedisi** 40/119-126, İstanbul: TDV
- **Öz, Mehmet** (2007). Osmanlılar, **TDV İslam Ansiklopedisi**. 33/532-538, İstanbul: TDV
- **Özakpınar, Yılmaz** (1997) **İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat
- **Özaydın, Abdulkerim** (2012), Türk, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 41/ 467-533. İstanbul: TDV
- **Özcan, Tahsiz** (2007). Osmanlılar, **TDV İslam Ansiklopedisi**. 33/538-541, İstanbul: TDV
- **Özdemir, Esen ve Bayraktar, Sevi** (2011). **İstanbul-Amargi Feminizm Tartışmaları**. İstanbul: Amargi Yayınevi
- **Özdenören, Rasim** (2006). “Eksik Etek Sözlükten Çıkıyormuş...” **Yeni Şafak Gazetesi**, www.yenisafak.com/yazarlar/rasimozdenoren/eksik-etek-sozlukten-c%C4%B1k%C4%B1yormu--806. (13.07.2006)
- **Özkan, Bülent ve Gündoğdu, Ayşe Eda** (2011). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçe'de Atasözü ve Deyimler, **Turkish Studies**, 6/3, 1133-1147.
- **Pala, İskender** (2002). **Atasözleri Sözlüğü** (2. Baskı). İstanbul: L-M Yayınları

- **Püsküllüoğlu**, Ali (1994), **Yaşar Kemal Sözlüğü** (5. Baskı). İstanbul: Görsel Yayınlar
- **Rifat**, Mehmet (1996). **Homo Semioticus** (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- **Ruhi**, Şükriye (2009). **Söylem ve Birey**. (Haz: Ahmet KOCAMAN). **Söylem Üzerine** (2. Baskı). Ankara: ODTÜ Yayınları, 12-26
- **Sami**, Şemseddin (2011). **Kamus-i Türkî**. (Haz: Raşit Gündoğdu). İstanbul: İdeal Kültür Yayınları
- **Sarı**, İbrahim (2016). **Dede Korkut Destanları**. İstanbul: Net Medya Yayınları.
- **Schipper**, Mineke (2010). **Erkek Acı Çeker Kadının Ruhu Duymaz**. (Çev: Tacişer Ulaş Belge). İstanbul: NTV Yayınları.
- **Sevim**, Ayşe (2005). **Feminizm**. İstanbul: İnsan Yayınları
- **Seyyid** Alizade, Yakub b. Seyyid b. Ali (1315). **Şerh-u Şir'ati'l-İslâm**. İstanbul: Dersaadet
- **Sırma**, İhsan Süreyya (2014). **Müslümanların Tarihi I**. İstanbul: Beyan Yayınları
- **Solak**, Ömer (2011). Küçük Ağa Romanının Eleştirel Söylem Analizi. **Akademik Bakış Dergisi**, 26 (Eylül-Ekim 2011), 1-14
- **Sözen**, Edibe (2014). **Söylem**. Ankara: Birleşik Yayınları
- **Şinasi**, İbrahim (1287). **Durûb-i Emsâl-i Osmaniye** (2. Baskı). Yersiz: Tasvir-i Efkâr Matbaası
- **Şişman** Nazife (2011). Erkek Kimliği ve Aile. **Rihle Dergisi**. 12, 13/18. İstanbul.
- **Şişman**, Nazife (1996). **Global Konferanslarda Kadın Politikaları**. İstanbul: İz Yayıncılık
- **Şişman**, Nazife (2003). **Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası**. İstanbul: İz Yayıncılık
- **Tabakoğlu**, Ahmet (1992). Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi-I**. (Haz: Ezel Erverdi) T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu: Ankara.
- TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (2017). www.tdk.gov.tr (09/01/2017)
- TDK Büyük Türkçe Sözlük (2017). www.tdk.gov.tr (09/01/2017)
- TDK Güncel Türkçe Sözlük (2017). www.tdk.gov.tr (09/01/2017)
- **Tekezade**, M. Sait (1331) **Cümel-i Müntehabe-i Türkiyye** (Atalar Sözü). İstanbul: Kasbar Matbaası
- **Tekin**, Mustafa (2004). **Kutsal, Kadın ve Kamu**. İstanbul: Açılım Kitap
- **Thomä**, Dieter (2011). **Babalar**. (Çev: Fikret Doğan). İletişim Yayınları: İstanbul
- **Tozal**, Ayşegül (2015). Erkeklerin Sorumlulukları Kadınların Hakları. **Nihayet Dergi**. 6, 22/26
- **Turhan**, Mümtaz (1997). **Kültür Değişmeleri** (3. Baskı). İstanbul: İFAV
- **TÜİK Haber Bülteni**, 2015. Sayı: 28/2015, www.tuik.gov.tr (14 Mayıs 2015)
- **TÜİK Haber Bülteni**, 2015. Sayı:18619, www.tuik.gov.tr (05 Mart 2015)

- **TÜİK Haber Bülteni**, 2016. Sayı: 21521, www.tuik.gov.tr (22 Nisan 2016)
- **Türk Atasözleri ve Deyimleri** (1971). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Türk Ceza Kanunu (2004). **Resmi Gazete** (Kanun No: 5237) Tarih: 26.09.2004
- **Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler** (2014), T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü: İstanbul
- **Uçman, Abdullah** (2001). **Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri**. İstanbul: MEB Basımevi
- **Uysal, Halil** (1996). **İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü**. Konya: Uysal Kitabevi
- **Uysal, Muhittin** (2001). **Tasavvuf Kültüründe Hadis**. Konya: Yediveren Yayınları
- **Uzun, Leyla Subaşı**(1995). **Orhon Yazıtlarının Metin Dilbilimsel Yapısı**. Ankara: Simurg Yayınları
- Vikipedi, (2017). Zinedina Zidane, https://tr.wikipedia.org/wiki/Zinedine_Zidane (09/01/2017)
- www.cnnturk.com (2010), **TDK Kadın Atasözlerine El Attı**, <http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/12/27/tdk.kadin.atasozlerine.el.atti/600860.0/index.html>, (09/01/2017)
- **Yaşar, Fatma Tunç** (2006). **Batı Trakya** (2. Baskı). İstanbul: İHH Yayınları
- **Yazıcızade Ahmed Bîcan** (1976). **Envâru'l-Âşıkîn** (Haz: H. Mahmut Serdaroğlu ve A. Lütfi Aydın). İstanbul: Çile Yayınevi
- **Yazıcızade Mehmet Bîcan**, (1996). **Muhammediye I-II**. (Haz: Amil Çelebioğlu). İstanbul: MEB Yayınları
- **Yazır, M. Hamdi**, **Hak Dini Kur'an Dili**, Ankara: Akçağ Yayınları
- **Yıldırım, Ergün** (2013). Aile ve Evlilik Türleri. **Aile Sosyolojisi**. (4.baskı) (Ed: Kadir Canatan, Ergün Yıldırım) İstanbul:Açılım Kitap. 65-81
- **Yıldırım, Mustafa** (2001). **Mecelle'nin Küllî Kaideleri**. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları
- **Yılmaz, Hasan Kamil** (2004). **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler** (10. Basım). İstanbul: Ensar Neşriyat
- **Zerkeşi, Bedruddîn** (2002). **Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler**. (2. Baskı). (Çev: Bünyamin Erul). Ankara: Kitâbiyât
- **Zeydan, Abdulkerim** (1993). **Fıkıh Usulü** (2. Basım).(Ter: Ruhi Özcan) İstanbul: İFAV Yayınları
- **Zeyrek, Deniz** (2009). Söylem ve Toplum. (Haz: Ahmet Kocaman). **Söylem Üzerine**. Ankara: ODTÜ Yayınları, 27-47
- **Zorlu, Cem** (2002). **İslam'da İlk İktidar Mücadelesi**. Konya: Yediveren Yayınları

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

ÖZ GEÇMİŞ

- 1983’de Konya’da doğdu.
- 1994’te Ali Taşoluk İlkokulu’ndan mezun oldu.
- 2000 yılında ortaokul ve lise eğitimini aldığı Konya Merkez İmam Hatip Lisesi’nden mezun oldu.
- 2004 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu.
- 2015 yılından beri MEB’te Din Kültürü Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.
- Evli ve üç çocuk annesidir.